NÛREDDİN ES-SÂBÛNÎ

MÂTÜRÎDİYYE AKAİDİ

ARAŞTIRMA VE NOTLAR İLAVESİ İLE TERCÜME EDEN

PROF. DR. BEKİR TOPALOĞLU

On Dördüncü Baskı

MATURİDİYYE AKAİDİ

ÖNSÖZ

Kâinatı yaratan, geliştiren ve idare eden, esirgeyen ve bağışlayan, hesap gününün yegâne hâkimi bulunan Allah'a hamd olsun. Hak yolun tebliğcisi, insanlığın kurtarıcısı, yaratıkların en hayırlısı, peygamberlerin sonuncusu Muhammed aleyhisselâma, onun necîb soyuna, şerefli arkadaşlarına ve hayırlı ümmetine selâm olsun.

Allah taâlânın bize lütfettiği sayısız nimetler içinde en müstesna yeri işgal eden, şüphesiz ki İslâmiyettir. İslâmî İlimler içinde Akaid veya Kelâm, bütün dinî hükümlerin temelini teşkil etmesi bakımından en şerefli ilim kabul edilmiştir. Dinimizin iman esaslarından bahseden bu iümde, bilindiği üzere, İslâm tarihi boyunca birbirinden farklı metodlar benimseyen bazı cereyanlar ortaya çıkmıştır. Bunlardan başta Rasûlüllah ile Ashâb cemâatinin Akaid sahasında ta'kîbettiği yolu (sünneti) izleyen zümreye Ehl-i sünnet vel'-cemâat adı verilmiştir. Selefiyye, Eş'ariyye ve Mâtürîdiyye fırkalarına ayrılan bu Ehl-i sünnet Akaid mezheblerinden Eş'ariyye ile Mâtürîdiyye gittikçe inkişaf etmiş, yayılmış ve dünya müslümanlarının çoğunu kendisine ceibet-meye muvaffak olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğunun hâkim olduğu beldelerde mevcûd olan müslüman Türkler, umumiyetle Fıkıhda Hanefiyye, Akaidde de Mâtürîdiyye mezhebini benimsemiştir. Imâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin (ölm. 150/767) kurduğu esas üzerine Ebû Mansûr el-Mâtürîdi (ölm. 333/944) tarafından Türkistan'da inkişaf ettirilen Mâtürîdiyye mezhebi, izahlannda Kitâb ve Sünnete en çok bağlılık gösteren, telâkkilerinde Ashâb ve Tabiîn yolu olan Selef metoduna en çok yaklaşan, kuru münakaşa ve cede! zihniyetinden uzak kalabilen sade bir Kelâm mezhebidir. Mâtürîdiyye kelâmcılarınm asırlar boyu meydana getirdiği eserler kemmiyet ve keyfiyet bakımından zengin olmakla beraber, denebilir ki âlimlerimiz bu değerli hazineye gerekli alâka ve ihtimamı göstermemiştir. Üstâd Ebû Mansûr el-MâtürioTnin o muhteşem eseri «Kitâbu't-Tevhid» bile ancak 1970 yılında basılarak ilim âlemine sunulabilmiştir.

Kelâm ilmine, başka bir deyişle Mâtürîdiyye Akaidine Türk âlimlerinin katkıları da büyük olmuştur. Bununla beraber yıllarca Osmanlı medreselerinde okutulan, bugün de memleketimizin resmî ve gayr-ı resmî tedrisât ve araştırmalarında elden eie dolaşan meşhur kitap «Şerh u'I-Aka id», Eş'ariyye mektebine bağlı bir eserdir. Gerçi bu şerhin iki üç sahifeyi geçmiyen çok muhtasar metni Mâtürîdî bir müellifin kaleminden çıkmıştır. Fakat bu metin üzerinde meydana getirilen elliyi aşkın şerh ve haşiye içinde Eş'arî mütekellimi Teftâzâni'nin (ölm.793/1390) mezkûr şerhi, yeri geldikçe doğrudan veya dolaylı bir şekilde Mâtürîdiyye görüşünü çürütmeye ve Eş'arî telâkkisini hâkim kılmaya gayret gösteren bir eser görünümündedir, Aslında Ehl-i sünnet ilm-i kelâmının bu iki mektebi arasında temelde bir ayrılık yoktur. Ancak büyük bir kısmı Türk asıllı olan Mâtürîdiyye ulemâsının meydana getirdiği bunca kıymetli esere, yine Mâtürîdîlerin bîgâne kalması ve Eş'ariyye mektebine bağıı kitaplara düşkünlük göstermesi için haklı bir sebep

ve ma’kul bir izah bulmak koyal değildir,

Mâtürîdiyye Akaidi adı altında istifadeye sunduğumuz eser, Ha-nefiyye ve Mâtürîdiyye âlimlerinden Buhârâlı Nûreddin es-Sâbûnînin (ölm. 580/1184) «el-Bidâye fî usûli’d-din» isimli kitabıdır. Müellif Önce «el-Kifâye» adıyla hacimli bir eser yazmış, sonra bunu hulâsa ederek el-BİDâye’yi meydana getirmiştir. Bu sebeple kitap takdire şâyân bir itinâ ve dikkat mahsûlü olmuştur. Tedkikinden de kolayca anlaşılacağı üzere klâsik Kelâm kitaplarının hemen bütün bahislerini ihtiva eden eserin dili sağlam, tertibi güzel, ifadesi açıktır. Müellif, kitabında Ehl-i sünnet ve Mâtürîdiyye görüşlerini isbat ve izah ettikten başka tarafların fikirlerini kısa ve öz olarak nakletmeye de muvaffak oluştur. Gerek el-Bidâye, gerek onun şerhi mesabesinde bulunan et* Kifâye, diğer bazı müelliflerimizden başka. Sa’düddîn Teftâzânînln de Şerhul-Akaid İçin başvurduğu temel eserler olarak göze çarpmaktadır.[1][1]

Yapılan Çalışmanın Özellikleri

Elinizdeki kitap iki ayn çalışmadan meydana gelmiştir:

1. Eserin sağ baş tarafında Sûbûnîye ait ei-Bidâye’nln metni yer almıştır. Metin, mevcûd imkanlarla, elden geldiği kadar asiına uygun ve doğru olarak tesbft edilmiş, dipnotlarında âyetlerin yerleri gösterilmiş, hadisler tahıîc edilmiş, ibareye müteallik gerekli izah ve şerhler ilâve edilmiştir. Nüsha farkları metnin bitiminden sonra sayfa ve satır numaralan gösterilerek belirtilmiştir, Daha sonra, metnin tes-brr ve tevsikinde başvurulan kaynaklar, kitap ismine göre alfabetik olarak sıralanmış, müteakiben gerekli fihristler konulmuştur.

2. Kitabın sol baş tarafından önce, bu kısmın hazırlanmasında ve ıstılahların açıklanmasında başvurulan kaynaklar yer almıştır. Sonra, Söbûnînin hayatı ve eserleri ile el-Bidâye metninin takdiminde tâ‘kîbedilen metod hakkında bilgi verilmiştir. Bunu el-Bidâye’nin tercümesi izlemiştir. Müteakiben, gerek metinde, gerek tercümede geçen Özel manâlı kelimeler ile mezhep, fırka ve zümre adlan «Istılahlar» başlığı altında ta’rîf ve izah edilmiştir.

el-Bidâye fî usûli’d-dîn Türkçeye çevrilirken, bir taraftan asla uygunluk gözetilmiş, diğer yönden Türkçe ifadenin bozulmamasına gayret gösterilmiştir. Kelâm ıstılahlarının çokluğu da nazar-ı İtibara alındığı takdirde tercüme işinin ne kadar güç olduğu takdir edilir, sanırım.

a -Metnin ihtiva ettiği bahisler, tertip bozulmadan, klâsik kelâm kitaplarının sahip bulunduğu plân gözönünde bulundurularak bölümlere ve kısımlara ayrılmış, yer yer parantez içinde yeni başlıklar konulmuş, müteselsil izahlar rakam veya harflerle birbirinden tefrik edilmiştir.

b -Metinde yer alan bütün bahislerin başlıkları

hakkında söz » ibaresiyle başlar. Bu kısım tercümede hazfedilmiş, Dynca başlıkların Türkçeye aktanlmasinda bazı tasarruflar yapılmıştır.

c -Metinde sık sık tekerrür eden Eğer şöyle denilirse böyle cevap veririz» tarzındaki

ifadeler, «Soru : … Cevap :…»şeklinde tercüme edilmiştir.

d- Tercüme ve metinde görülen bütün dipnotları tarafımızdan ilâve edilmiştir. Dipnotlarında kaynak olarak gösterilen «el-Kifâye», müellif SâbûnTnin eseri oiup, varak numaralan, başka bir kayıd bulunmadığı takdirde Lâleli ktp. 2271 nüshasına aittir. Tercümenin dipnotlarında kaynak meyanında zikri geçen kitapların bibliyografyası arapça metnin sonunda yer almıştır. Bu bibliyografyanın tanziminde modern uygulamaya aykın olarak merhum hocam Prof. Muhammed Tancînin usûlüne uyulmuş ve kitap adından hareket edilmiştir.

Gerek eİ-BİdÂye'nin kendi muhtevası, gerek dipnotlarında yer alan ve Teftâzânînin «Şerhu'l-Akaid»i dâhil olmak üzere çeşitli muteber kaynaklardan derlenen izahlar okuyucunun ihtiyacını büyük çapta karşılayacağını umuyorum.

Eserin, muhtelif kademelerdeki öğretmen, öğrenci ve araştırıcılara, ayrıca mevzu* ile alâkalanan müslüman kardeşlerime faideli olmasını Cenabı Hak'dan niyaz ederim.

«Ben sadece gücümün yettiği kadar hayır ve salâha vesile olmak istiyorum. Muvaffakiyetim ancak Aliah'ıns yardımıyledir. Yalnız O'na dayanır, güvenir, yalnız O'na yönelirim.» [2][2]

Erenköy. Rebîu't-evvel 1398 Mart 1978

Bekir TOPALOĞLU

EL-BİDÂYE FÎ USULİ'D-DÎN TERCÜMESİ (MATURIDIYYE AKAİDİ)

RAHMAN VE RAHÎM OLAN ALLAH'IN ADIYLA

Sânı yüce, bağışları sonsuz olan Allah'a hamd; elçisi ve yarattıklarının en hayırlısı Muhammed'e, onun aziz soyuna, taraftarlarına ve arkadaşlarına selâm olsun!

(Büyük üstad, hakkın müdafii, faziletlerin kaynağı, Buhârâ'lı Nûreddîn Ahmed b. Mahmûd b. Ebî Bekr es-Sâbûnî -Aflah onu mağfiretiyle bürüsün ve engin cennetlerinin ortasında banndırsın -şöyle dedi:)

İmdi, Allah'ın lûtfu keremiyle «el-Kifâye ffl-hidâye» adlı kitabımın te'lîfi sona erince, bazı dostlarım, bundan, ibaresinin vecîz ve bellenmesinin kolay olması gayesiyle, sahasında esas yerine geçecek bir metni hulâsa etmemi rica ettiler. Ben de bu konuda Allah'tan hayır olanı diledim, yardımına sığındım, beni hatalı sözden ve yaramaz işten

korumasını niyaz ettim… O, bize yetendir, en güzel dayanaktır. Ne büyük dost, ne güzel yardımcıdır! [3][3]

GİRİŞ

Bilgi Edinme Yolları

İlim[4][4] kadîm ve hadis olmak üzere iki kısma ayrılır. Kadîm Allah'ın zâtı ile beraber bulunan ilimdir ki yaratılmış olanın bilgisine benzemez, Hadis ilim ise zarurî ve iktisâbî kısımlarına ayrılır. Zarurî ilim, Allah taâlânın, «bilen»in nefsinde -kendisinin irâde ve gayreti olmaksızın -meydana getirdiği bflgfdir. Meselâ kişinin kendi varlığını ve açlık, susuzluk, haz, elem gibi değişik hallerini hissedip kesin bir şekilde bilmesi gibi. Bilginin bu nev'i bütün canlı yaratıklarda mevcuddur. İktisâbî ilim de Allah'ın sebeplerine tevessül eden kulun kendi gayret ve irâdesi yoluyla onda meydana getirdiği bilgidir.

İnsanlar için bilgi edinme yolları (esbab-ı ilim) üçtür: Sağlam duyular, doğru haber ve aklın tefekkürü.

a) Duyular, işitme, görme, koklama, tatma ve dokunma olmak üzere beş çeşittir. Her bir duyu ile ancak kendi sahasına has olan şeyler idrak olunabilir; bu da o duyunun şartına uygun bir şekilde sahası içinde kullanılmasıyla gerçekleşir.

b) Doğru haber iki kısımdır. Birincisi mütevâtir olandır, Mütevâîir haber, yalan söylemek konusunda ittifak edebilecekleri tasavvur olunamıyan muhtelif kimselerden çeşitli mevzu'iarda işitilen haberdir. Mütevâtir haber zarurî ilim ifade eder; meselâ geçmiş hükümdarların ve bizden uzak memleketlerin mevcudiyetini bilişimiz gibi. Doğru haberin ikincisi peygamberlerin gösterdiği mu'cize iie doğruluğu te'yîd olunmuş haberdir. Bu da -istidlal yoluyla da olsa katî ilim ifade eder.

c) Akıf tefekküre gelince, bu ela bilgi edinme yollarından biridir. Akıl yoluyla elde edilen bilgi İki nevi'dir. Birincisi zarurî ilimdir -ki buna bedîhîde denir-düşünmeden, ilk bakışta meydana gelen bilgidir; her küllün kendi parçasından büyük olduğunu bilişimiz gibi. İkincisi de istidlâîî ilimdir. Bu, düşünme nevilerinden birine ihtiyaç gösteren bilgidir; dumanı gördüğümüz zaman (buna sebep olan bir) ateşin mevcudiyetine intikal edişimiz gibi. Söz konusu ettiğimiz bu yollar vasıtasıyla bilginin elde edilişi gerçeğe karşı direnmeyen insaf ehli için apaçık bir hakikattir.

Sûfestâiyye diye anılan bir gurup (Sofistler) var ki bilgi vâsıtalarının hepsini reddetmiştir. Bunların bir kısmı varlıkların bir gerçekliği (eşyanın hakikatleri) olamıyacağını, bir kısmı ise böyle bir şeyin bulunup bulunmadığının bilinemiyeceğini kabul etmiştir. Aslında bu şüphecilerle ilmî bir münakaşa yürütmeye imkân yoktur; ancak canlarını acıtacak kadar dövülmeli veya ateşle yakılmalıdıriar ki realiteyi (bizzat yaşıyarak) kabule mecbur kalsınlar.

Sümeniyye ile Berâhime haberin bilgi yollarından kabul edilmesini reddetmiştir. Bu görüş

Sûfesfâiyyenin yukarıda belirtilen görüşlerine yakındır. Bu görüşün taraftarları mütevâtir haber yoluyla sabit oian zarurî ilmi reddetmiş oluyorlar, Mütevâtir haber bilgi yollarından sayılmasaydı insan bizzat kendi babasını, kardeşini amcasını ve diğer yakınlarını nasıl tanıyabilirdi. Bütün bunlar ancak haber yoluyla bilinebilmektedir.

Bâtınîler[5][5] Râfizîler ve teşbihe düşenler (Müşebbihe) ise aklın bilgi vâsıtalarıdan sayılmasını kabul etmemişler ve şöyle demişlerdir: Çünkü akılların verdiği hükümler birbirini nakzedicidir, bunun delili de akıl sahibi kimselerin görüş ayrılığına düşmesidir. Cevap olarak deriz ki aklın verdiği hükümlerin mütenâkız olduğunu ne ile anladınız? Şayet «yine akıl ile» derseniz kendiniz tenakuza düşmüş olursunuz; çünkü bu durumda siz şöyle demiş olursunuz : «Aklımızla anladık ki akıl yoluyla bir şey anlaşılamaz». Eğer «haber ile» diyecek olursanız yine sorarız: Haberin doğru veya yalan olduğunu ne ile tesbit ettiniz? Şayet (son çare olarak) «his ile» derseniz bile bile gerçeği inkâr etmiş olursunuz.

Hemen belirtmeliyiz ki aslında akılların verdiği hükümler birbirini nakzetmez. Akıl sahiplerinin görüş ayrılığına düşmesi ya akıllarının ilmî tefekkür seviyesine ulaşamaması veya kendilerinin ilmî tefekkür şartlarını tamamiyle yerine getirmemesi sebebiyledir. Böylece bazıları akılla hükmettiklerini ileri sürdükleri halde gerçekte kendi his ve tahminlerine göre fikir beyan ederler. Meselâ bir topluluğa «üç kere üç kaç eder?» diye sorulursa «dokuz!» cevabını vermekte ihtilâf etmezler. Fakat aynı guruba «onüç kere onüç kaç eder?» diye sorulsa cevabında ihtilâfa düşebilirler. Bunun sebebi biraz önce açıkladığımız] hususlardır, yoksa bu sayı konusunda aklın vereceği hükmün değişik olabileceğinden değildir. Bu hususu gözün görebileceği bir hâdise ile mukayese edebilirsin: Olgun devresindeki aya (dolunaya) bakanlar hiç bir ihtilâfa düşmedikleri halde aybaşındaki hilâlin mevcudiyeti konusunda görüş ayrılığı meydana gelebilir.Bunun sebebi ya müşahedenin yetersizliği veya bakan kimsenin hatasıdır. Söz konusu ettiğimiz mesele de aynen bunun gibidir.

Şunu da söyliyelim ki Ehl-İ sünnete göre akıllar yaratılıştan farklıdır; Mu'tezile buna muhalefet etmiştir. Bu gerçeği kabul etmemeye imkân yoktur. Öyle çocuklar vardır ki ne geçmiş bir tecrübesi, ne de tahsili olmadan büyüklerin bile âciz kaldığı bazı şeyleri akıllarıyla bulurlar. Dinin tebliğcisi Peygamber aleyhisselâm : «Onlar akılları eksik ve dinleri (dinî mükellefiyetleri) az olanlardın[6][6] buyurmak suretiyle kadınların aklî farklılığını ifade etmiştir. Dinin vâzıı Allah taâlâ da iki ka-dinin şâhidliğini bir erkeğin şâhidliği yerine ikame etmiştir. [7][7] Bunun sebebi «zabt öleti»nin eksikliğidir ki bu da akıldır. Bununla beraber «akıl» ismiyle yâd edilebilecek kadar bir anlama gücünün bulunuşu ulu Yaratıcı'nın bilinmesi için kâfidir; böylesi Yaratıcı'sını bilmemekte ma'zûr değildir. [8][8]

İLÂHİYYÂT BAHİSLERİ

Âlemin Hudûsü ve Allah'ın Varlığı

İLÂHİYYÂT BAHİSLERİ

Âlemin Hudûsü ve Allah'ın Varlığı [9][1]

Âlem Allah'tan başka var olanların adıdır; çünkü (alâmet kökünden gelen) âlem Yaratıcı'sının varlığını gösteren bir belirtidir.

Âlem a'yân ve a'râz olmak üzere ikiye ayrılır. Ayrılar kendi başına yer tutan ve kendilerini taşıyacak bir mevzu' (mahal) olmaksızın var olabilen şeylerdir. Arazlar ise ancak başkasına bağlı olarak yer tutan ve kendi varlığını hissettirecek mevzu'dan (mahalden) ayrılması düşünülemiyen şeylerdir.

Aynlar iki kısımdır, a) Basît. Buna cevher de denir, bölünemiyen en küçük parçadan ibarettir (cüz'-i lâ yetecezzâ). b) Mürekkeb. Buna da cisim denir. En küçük mürekkeb iki cevherden meydana gelir. İslâm filozofları ile Mu'tezileden bazıları en küçük parçanın mevcudiyetini kabul etmemiştir. Bu görüş yanlıştır; çünkü hardal tohumunu teşkil eden parçalarla (cüz'ler) dağı teşkil eden parçaların eşit olması (gibi bir muhali) gerektirir; zira bunların herbirinin parçaları (onlara göre) nihayetsizdir. [10][2] Cisimdeki parçaların biraraya gelişi Allah'ın icadıyla olduğuna göre, sorarız : Allah taâlâ parçaların biraraya gelişine mukabil birbirinden ayrılmaları hâdisesini yaratmaya muktedir midir, değil midir? Şayet «değildin» dersen onu acz ile vasıf-iandırmış olursun; eğer «muktedirdir» dersen, bu defa da sözü edilen bölünemiyen parçanın varlığı ortaya çıkmış olur.

Cisim, bazı riyaziyecilere göre uzunluk, genişlik ve derinlik olmak üzere üç boyutu (sağlıyacak üç aded cevheri) bulunan şeydir. Bize göre ise iki cevherin birleşmesi onlara «cisim» diyebilmek için kâfidir. Çünkü (aynı hacımdaki) iki cisimden birinin sahib olduğu üç boyutun (cevherin) herhangi birine bir cevher daha ilâve edilse bu cisim için «ötekinden daha hacimlidir.» denebilir. Şayet iki cevhere «cisim» diyebilmek için mutlak ve asgarî bîr biriişme kâfi gelmeseydi sadece bir cevherin ilâve edilmesiyle sözü edilen çişimin ötekinden hacimli olduğunu kabul etmek doğru olmazdı. O halde cisim için yapılacak doğru tarif şöyle olmalıdır: Cisim iki vaaya daha fazla cevherden teşekkül eden veya biraraya gelen şeydir.

Araz lügatte, devamlı olmayan şey, demektir. Ta'rifi: başkasına bağlı olarak yer tutabilen ve devamlı olmayan şeydir. Çeşitleri otuz küsur kadardır; renkler, (hareket ve sükûn gibi) oluşlar tadlar, kokular, sesier,kudret ve irâdeler bunlardandır.

Dehriyye, Seneviyye ve bir kısım Mu'tezile arazların, zattan ayn düşünülebilecek mânâlar olduğunu kabul etmemiştir. Bu görüş yanlıştır. Çünkü henüz üzerine ak düşmemiş saçlar için, bir gün beyazla-şınca, «bu saçlar o saçların aynıdır» demek mümkündür. Halbuki beyaz ile siyahın başka başka şeyler olduğunda ittifak vardır. Şunu da belirtelim ki siyah saçlar şayet kendi zâtından ötürü siyahlamış olsaydı aynı siyahlığı gerektiren zâtın varlığı devam ettiği müddetçe rengi değişmemeliydi. Fakat madem ki saçlar beyazlaşmıştır, o halde onlann (zattan ayrı) bir mânâ (bir araz) sebebiyle siyah bulunduğu ve nihayet bu

mânânın değişmesiyle onlann da değiştiği anlaşılmıştır.

Kadîm varlığının başlangıcı olmayan, hadis de yokken sonradan var olan şeydir.

Bu hususları bildikten sonra deriz ki aynların arazlardan ayrı kalması düşünülemez, arazlarsa hadistir. Çünkü cevherler ya birleşik veya ayrılmış olarak bulunabilir. (Birleşmek de ayrılmak da birer arazdır). Yine mümkin vasfını taşıyan bir şey, var olduğu müddet içinde ya sükûn veya hareket hâlinde olacaktır; zira sükûn aynı mekânda iki oluş, hareket de iki ayn mekânda iki ayrı oluştan ibarettir. Hareketin hadis oluşu duyularla sabittir. Sükûnun hadis oluşuna gelince, o da hareketin meydana gelişi sebebiyle kendisinin yok olmasından anlaşılır, çünkü kadim hiç bir zaman zail oimaz.

Aynlann arazlardan ayrı kalmasının düşünülemiyeceğine ve arazların da hadis olduğu anlaşıldığına göre, aynların hadislerden önce bulunmasına (yani kadîm olmasına) ihtimal verilemez; çünkü aynlann hadislerden önce bulunması demek onlardan ayrı kalması demektir. (Arazlann devamlı - bâkıy - olamıyacağının isbatı ileride, «İstitâat» bahsinde inşallah gelecektir). Hadislerden önce bulunamı-yan her şey ise yaratılmışla beraber olacağı için kendisi de hadistir. Hadis olunca yoklukla (ademle) sebkat edilmiş olur. Kendisine yok-, luğun sebkat ettiği bir şeyin varlığı ise bizzat kendinden olamaz. Böy-i leşinin varlığıyla yokluğu aklen müsâvîdir. O halde (varlıkla yokluktan ibaret olan) bu iki caizden birini diğerine tercih edecek bir tahsîs ediciye ihtiyaç vardır. Bu tahsîs edicinin varlığı mümkün değil, zarurî ve kendinden olmalıdır (Vâcibu’l-vücûd). Çünkü mümkin olsaydı bir tahsîs ediciye, o da bir diğerine.., muhtaç olacaktı. Bu ihtiyaç zinciri ya sonsuz olarak sürüp gider (kî bu muhaldir) veya varlığı kendinden olan bir zatta nihayet bulur, işte o, şâni yüce Yaratıcı‘dır. Onun varlığı kendinden ve zarurî olunca kadîm olduğu ortaya çıkar. Çünkü onun varlığı başkasına bağlı değildir, o kendinden ötürü vardır. Ezelî ve ebedî olarak mevcudiyetini gerektirecek zâtı sabit olduğundan onun yokluğu da muhaldir.

Bütün bu anlattıklarımızla ortaya çıkmıştır ki Allah taâlâya cevher, cisim veya araz denilmesi mümkün değildir, çünkü bu isimlerin mânâlarını Allah taâlâ hakkında vârid görmek muhaldir. Bu isimleri yu-kanda belirtilen (hakîkî) mânâlarına almamak şartıyla Allah’a isnâd eden kimsenin görüşü de yanlıştır.Çünkü bir ismi asıl konulduğu mânânın dışında istimal etmek ancak mecaz yoluyla mümkün olur. Bunun da şartı hakîkî mânâ ile mecazî mânânın mevzu’ları (mahalleri) arasında bir benzerliğin bulunmasıdır. Halbuki Allah ile mahlûku arasında hiçbir benzerlik yoktur. O halde sözü edilen isimlerin ne haki kat, ne de mecaz yoluyla Allah’a isnad edilmesi caiz değildir. S Muvaffakiyet ancak Allah’ın yardımıyla mümkündür. [11][3]

Allah’ın Birliği

Ehl-i hak şöyle dedi: Allah taala birdir, ortağı yoktur. Bu hususta Seneviyy^- Mecûsîler, Hıristiyanlar, Tabiatçılar ve Eflâkiyye Ehl-i hakka muhali etmiştir.

Senevi/70 ile Mecûsîler Halikın iki olduğunu ileri sürmüşlerdir. Biri iyiliğin yaratıcısı, öbürü de kötülüğün halikı. Bu iki tanrıyı bazıları Yezdan (Hürmüz) ile Ehrimen, bazıları da Nur ile Zulmet diye ifade etmiştir.

Hıristiyanlar «Allah üçün üçüncüsüdür» dediler ve bunu üç asıl (üç uknum - akaanîm-i selâse) ile ifade ettiler: (Allah'a ait) zât, ilim ve hayat. Bazıları da üç aslın Baba : Allah, Oğul: fsa ve Zevce : Meryem'den £Q-S-) ibaret olduğunu kabul ettiler.

Tabiatlara 9°re yaratıcı kuvvet dörttür: Sıcaklık, soğukluk, yaşlık, kuruluk.

EflâkiyVe de yaratıcının yedi olduğunu iddia etmiştir: Zühal (sa-türn), mü$terî (Jüpiter), merih (mars), zühre (venüs), utarid (merkür), güneş, ay.

Bu fırkd'ann hepsi hakikatte, şanı yüce olan Allah'ı inkâr etmektedir. Çünkü Allah mutlaka kendinden ötürü ve zarûreten var olmalıdır; bu ise ancak tek olarak düşünülebilir. Bunun isbâtı şöyledir: Haydi Tanrının İki olduğunu farzedelim, bunlardan biri bir cisimde hayatı yaratmak isterken öbürü aynı cisimde ölümü yaratmayı murad ederse… ya her ikisinin de irâdesi gerçekleşir veya birinin irâdesi kalır da diğerininki gerçekleşir. Her ikisinin de irâdesinin tahakkuk etmesi, şüphe yok ki, muhaldir. Eğer birinin irâdesi gerçekleşir de diğerininki kalırsa, irâdesi muattal kalan tann mağlûp olmuş olur, mağlûp İse asla tanrı olamaz. [12][4]

Soru : Tanrılardan biri, diğerinin bir cisimde hayatı yaratmayı istediğini anlayınca bu hususta ona muvafakat edebilir, aynı cisimde Ölümü murad etmek suretiyle muhalefette bulunmaz; üstelik sizin benimsediğiniz prensibe göre de irâde ilmi gerektirir. [13][5]

Cevap : İki tann arasındaki bu uygunluk ya mecburî veya ihtiyarî olarak meydana gelecektir. Eğer «mecburî» dersen o takdirde tanrıların her biri diğerine muvafakat etmeye mecbur kalır ki bu İkisinin de âciz olduğu neticesini doğurur. Şayet «İhtiyarî» dersen, bu defa da aralarında (diğer hususlarda) bir ihtilâfın çıkabileceğini farzet-mek mümkündür; böylece biraz önce söz konusu edilen ihtimaller yeniden ortaya çıkar.

İtirazcının «İrâde ilmi gerektirir» tarzındaki sözüne gelince, bunu şöyle cevaplandırırız: Bize göre irâde ilmi değil, fi'll gerektirir. Çünkü bir şeyin bilinmiş olmasından onun murad edilmiş olması neticesini çıkarmak zarurî değildir. Meselâ Allah taâlânın zâtı ve sıfatlan kendi malûmu olduğu halde onun irâde sahasına dâhil değildir. Yine ma'düm (yok, gayrımevcûd) da böyledir; şayet var olacak olsa nasıl var olacağı Allah katında malûmdur, malûmdur ama hiç bir zaman murad olunmuş değildir.

Nur ve Zulmet görüşüne saplananlara şöyle deriz: Zulmetin hadis f olduğu konusunda bizimle ittifak halinde olduğunuza göre soruyo-j' ruz : Zulmetin varlık sahasına çıkışı kendiliğinden midir, yoksa nurun j onu yaratmasıyla mı olmuştur? Eğer «kendiliğindendir» derseniz, bir şeyin yaratıcı olmaksızın da meydana gelebileceğini apaçık söylemiş olursunuz ki bununla iki tanrının varlığı isbat edilmiş olmaz, sadece Allah'ın yokluğu ileriye sürülmüş olur. Şayet «nurun onu yaratmasıyla olmuştur» derseniz, bu defa da nurun, bütün kötülük ve? çirkinliklerin esasını yaratmış olduğunu itiraf etmiş olursunuz.

Üç tanrı inancına saplananların görüşü de tamamen yanlıştır. Çünkü Allah mefhûmunu üç ayn asla taksim ederken ne akıl ve ne de nakil yönünden herhangi bir delile dayanmış

değillerdir. Bir dd onlar Allah’ın zâtını ilim ve hayat sıfatlarıyla birlikte üçe çıkarmışlar, d halde neden onu kudret ve irade sıfatlarıyla beşe, sem’ ve basar sı| tatlarıyla yediye, hatta diğer kemâl sıfatlarıyla daha büyük sayılard çıkarmamışlar?

Hz. Meryem’i Allah’ın eşi, Isâ aleyhisselâmı da onun oğlu kabul eden Hıristiyanların görüşü ise daha çirkindir. Çünkü bunda Allah’ın ihtiyaç sahibi olduğu ve parçalara aynlabildiği iddiası vardır, bunlar ise hudûs alâmetlerindendir.

Tabiatçılan red için şöyle diyeceğiz: Sıcaklık, soğukluk, yaşlık ve kuruluk, bütün bunlar kendi başına yer tutamıyan ve özünde devamlılık bulunmıyan arazlardır, her an varlıkla yokluk arasında yer değiştirirler, kendilerini taşıyan (ayn) lar da hadislere mahal teşkil ederler. O halde bunlar da hadistir ve bir yaratıcıya mutlak surette muhtaçtır.

Müneccimeye (Eflâkiyye) gelince, onlara da şöyle cevap veririz: Bütün bu yıldızlar, sizin kanaatinize göre, dönmekte, bir burçtan başka bir burca geçmekte, bir halden başka bir hale intikal ederek uğur, uğursuzluk, ay tutulması, güneş tutulması, yanmak, yükselmek, çıkmak… gibi değişikliklere ma’ruz kalmaktadır. Bütün bunlar emir ve hâkimiyet altında bulunduklarının alâmetleridir; o halde Yaratıcı o tek, yegâne hâkim ve gaalip olan Allah taâlâdır. [14][6]

Yaratılmışlık Belirtilerinden Allah’ın Tenzîh

Kâinatın yaratıcısının cisim, cevher veya araz olması, suret ve şekil taşıması, bir yönde veya bir yerde bulunması muhaldir. Yahudiler, müfrit Râfizîler, Müşebbihe ve Kerrâmiyye Allah’ın cisim olduğunu id’ dia etmiştir. Hişâm b. el-Hakem[15][7] onu suretle vasıflandırıyordu. Müşebbihe ile Kerrâmiyye onun Arş üzerinde mekân tuttuğunu ileri sür müştür, Bazıları «o, mekân tutma mânasında olmaksızın An üzerindedir» diyerek onun için üst yön kabul etmiştir. Neccârİyye «O! zâtı ile her mekânda», Mu’tezile de «zatı ile değil, ilmi İle her mekân dadır» demiştir.

Bu görüşlerin hepsi de yanlıştır, zira bunlarda yaratılmışlık belirtileri mevcûddur. Halbuki Allah bu nevi, belirtilerden münezzehtir. Şöyle ki cisim (cevherlerden) teşekkül etmiştir, her birleşik şeyin parçalarına ayrılması mümkündür. Yine cisim belirli bir hacma sâhibdir. Onun, taşıdığı bu hacımdan daha küçük veya daha büyük olması da mümkündür. O halde sâhibolduğu hacımda karar kılması ancak bir tahsis edicinin ona bu hacmi vermesiyle mümkün olmuştur. Varlıkların taşıyabileceği şekiller (suretler) de muhteliftir. Allah taâlânm büf tün bu şekillere bürünmesi muhaldir; bir kısmının ona tahsis edilmesi ise ancak bir tahsis edici ile mümkündür.

Allah taâlânm Arş üzerinde mekân tutmuş olması îddiasında da durum aynıdır. Bu iddia vârid olsa Allah taâlâ Arşın mıkdârına (yüzeyine, hacmına) ya tam denk gelecek, ya ondan küçük veya büyük olacaktır. Eğer onun mıkdârına müsâvî veya ondan küçük farzedilir-se Allah’ın sınırlı ve nihayetli olması lâzım gelir. Nihayetli oluş ise hudûs belirtilerindendir. Şayet Allah Arştan büyük olursa, onun Arşa denk gelecek mıkdân Arşın mıkdânna eşit olacaiaır. O halde Allah’ın parçalara ve kısımlara ayrılması gerekecektir; bu da hudûs

alâmetlerindendir. Şu da var ki Allah Arş üzerinde mekân tutmuş olsaydı, onun, üzerinde karar kılabilmesi için alt taraftan nihayetli olması gerekirdi. Halbuki bir yönden nihayetli olabilen şey diğer yönlerden de nihayetli olur. Madem ki Allah'ın mekândan ve cihetten münezzeh olması ezelde sabittir - çünkü ondan başka her şeyin sonradan yaratılmış olduğu konusunda muarızımızla aramızda ittifak vardır. o halde ezelde yokken bil'âhare Allah'ın mekân ve cihet tutması demek yine ezelde bulunmayan bir mânânın onun zâtında hâsıl olması demektir. Böylece o, hadislere mahal teşkil etmiş olur, bu ise muhaldir.

Cenabı Hakkın «Rahman olan Allah Arş üzerinde istiva etmiştir»[16][8] mealindeki âyet-i kerîmesi çeşitli ihtimaller taşır. Çünkü bazan «istiva» kelimesi zikrolunur ve ondan istilâ etmek, hâkimeyeti altına almak mânâsı kasdolunur; bazan kasdetmek, yönelmek, bazan tam ve kâmil olmak, bazan da karar ve mekân tutmak mânâları anlaşılır. Binâenaleyh bu ihtimaller karşısında, Allah'ın Arş üzerinde mekân tuttuğunu ileri süren Müşebbihe ile Kerrârniyye lehine bu âyet-i kerîmede herhangi bir mesned mevcud değildir, Kaldı ki söz konusu edilen sebepler dolayısıyla âyette tercih edilecek mânâ da bizim verdiğimiz mânâ olacaktır. Şüphe yok ki Allah taâlâ Arşa istiva ettiğini zikretmekle kendini övmüş oluyor. Eğer istiva', yaratılmışlar hakkında medih için zikredilmiş olsaydı her halde ondan «mekân ve karar tutma» mânâsı anlaşılmazdı. Nitekim şâirin şu beytinde durum aynıdır:

Bişr Irak ülkesine hâkim olmuştur. Kılıç kullanılmadan, kan akıtılmadan. [17][9]

Meselenin izahı şöyledir ki bir insanın övülmesi benzeri ve dengi olmayan kimselerden bazı vasıflarla sivrilmiş olması demektir. Eğer (beyitteki) istiva' mekân tutma mânâsına alınacak olursa bunda her bayağı ve basit insan bile müsâvî olur, böylece kayda değer Ibîr medih de taşımamış bulunur.

Neccâriyyenin, «Allah taâlâ zâtıyla her mekândadır» tarzındaki görüşü ise tamamen yanlıştır. Çünkü mekân tutma vasıfına hâiz cismin bile aynı anda iki yer işgal etmesi imkânsız iken mekân tutması aslında muhal olan Allah'ın bütün mekânları işgal etmesi nasıl tasavvur olunabilir.

Allah'ın zâtı ile değil de ilmiyle her mekânda bulunduğunu ileri süren Mu'tezilenin görüşü de aynı şekilde yanlıştır. Çünkü bir mekânı bilen kimse hakkında «ilmiyle o mekânın içindedir» denilmesi hiç bir zaman doğru olmaz.

Nihayet Allah'a cihet izafe eden görüş te temelinden çürüktür. Çünkü onun (iddia edildiği gibi üst cihetinden) başka cihetlerde bulunabilmesi muhaldir. İddia edilen cihetin kendisine tahsis edilmesi için bir muhassısa ihtiyaç vardır. Şu da var ki bir şeyin belirli bir tarafında kalan kimse ile o şey arasında muayyen bir mesafe bulunacaktır. Aslında bu mesafeyi olduğundan daha fazla veya daha az düşünmek de mümkündür. O halde çeşitli uzunluktaki mesafeler aynı şekilde mümkün olduğuna göre mevcut ve muayyen mesafeyi tesbit edecek bir muhassısa da ihtiyaç var demektir.

Şunu da belirtelim ki yön bakımından yukarıda bulunmakta övünmeye değer bir şey yoktur. Çünkü muhafız görünüşte sultanın üst tarafında bulunur ama kudret ve hâkimiyet bakımından sultan muhafızın kat kat üstündedir. Şu âyet-i kerimeden kasdolunan mânâ bu olsa gerektir: «O, kullarının üstünde yegâne kudret sahibi olandır».[18][10]

Dua edilirken ellerin göğe doğru kaldırılmasına gelince, bu sadece samimi bir kulluk ve itaat nişânesidir, tıpkı secdede alnı yere! koymak ve namazda Kâ‘be’ye yönelmek gibi. [19][11]

Mücessime ile Müşebbihenin, zâhirleriyle istidlal ettikleri bazı mü-teşâbih âyetler ve haberler mevcuddur. Ehl-i sünnet ve cemâatin bu konuda takibettiği iki yol vardır:

Birincisi, bu nevi’ nassları kabul ve tasdik etmek ve iç mânâlarını Allah’a havale eylemek, bir de yüce Allah’ı zâtına lâyık olmıyacak şeylerden tenzih etmek. Bu, Selef-i sâlihînin yoludur (Allah onlardan râzî olsun).

İkincisi, bu nasslan kabul etmekle beraber Allah’ın zâtına lâyık olacak ve Arap dilini konuşanların istimaline uygun düşecek şekilde nassların te’vilini araştırmak. Bununla beraber yapılan te’vilin ille de Allah’ın muradı olduğuna kesinlikle hükmetmemek (Bu da Halefin benimsediği yoldur).

Selef metodu daha selömetli, halef metodu ise daha sağlam ve kullanışlıdır.

Başarıya ulaştıran yalnız yüce Allah’tır. [20][12]

Allah’ın Sıfatları

Ehl-i sünnet şöyle dedi: Allah taâlâ kemâl ifade eden sıfatlarla vasıflanmıştır. Eksiklik, acz ve devamsızlık belirten şeylerden de münezzehtir. Onun sıfatları, sonradan vücut bulup bil’âhare yok olan arazlar cinsinden değildir, bilâkis onlar ezelîdir, ebedîdir, kadîmdir,! zâti ile mevcuddur. Bu sıfatlar hiç bir veçhile yaratılmışlannkine ben-! zemez. O, hayy (daima diri olan), âlim (bilen), kaadir (gücü yeten),; semî (işiten), basîr (gören), mürîd (dileyen) ve mütekellim (söyliyen, konuşan) gibi sonsuz kemai sıfatlarına sahibdir. Yine hayat, ilim, kudret, semi’, basar, irâde ve kelâm gibi (masdar şeklindeki) sıfatlar da ona nisbet edilmiştir.

Bâtmiyye ile İslâm filozofları Allah taâlânın gerçek mânâda hayyj âlim, kaadir… olabileceğini kabul etmemişler ve yaratılmışların taşıdığı bu sıfatlarla Allah’ın vasıflandırılamıyacağmı ileri sürmüşlerdir.

Mu’tezile, Allah taâlânın hayy, âlim, kaadir, semî, basîr, mürîd,; mütekellim gibi (sıyga bakımından da sıfat olan müştak) kelimelerle, vasıflandığını kabul ettikleri halde (hayat, ilim gibi masdar şekline! çevrilmiş) bu sıfatların ayrıca mevcûd oluşunu ve Allah’ın zâtı ile bu-; lunuşunu reddetmişlerdir. Ancak kelâm, irâde ve fiil sıfatları müstes nâ; onlara göre bu ilâhî sıfatlar ayrıca vardır, fakat hadistir ve binâe-J naley Allah’ın zâtı ile kaim değildir.[21][13]

Eş‘ariyyeye gelince, onlar da Allah’ın sıfatlarını zatî ve fi’lî olmak üzere ikiye ayırdılar; Zatî sıfatların kadîm ve Allah taâlânın zâtında mevcûd olduğunu, fi’lî sıfatların ise hadis olduğunu ve Allah’ın zâtı İle kaim bulunmadığını kabul ettiler. Bu sonuncu meselenin izahı ileride, «Tekvîn ve mükevven» bahsinde inşâallah gelecektir.

Allah taâlânın sıfatlan hakkında yukarıda takrîr ettiğimiz bize ait görüşün doğruluğuna

gelince, bunun isbatı yüce Allah'ın en güzel isimleridir (esmâ-i husnâ); o isimler ki Cenabı Hak Kur'ân-ı Kerîminde onlarla kendini övmüş ve yine onlar vâsıtasıyle kendisini kullarına tanıtmıştır. Şanı yüce olan Allah şöyle buyurmuştur: «O, ebedi bir hayat ile diridir (hayydir), kendisinden başka Tann yoktur»[22][14] «O, her şeyi bilendir alimdir, hikmet sahibidir»[23][15]«O, herşeye kaadirdir»[24][16] «O, hakkıyle işiten, hakkıyle görendir»[25][17]«Yaratan (hâlık), var eden (bari1), suret veren (musavvir) o Allah'tır»[26][18]ve benzeri diğer âyetler. [27][19]

Görüşümüzün doğruluğunu isbata devam ediyoruz: Madem ki Allah taâlâ, şüphe kaldırmaz bir şekilde kendisini «hayy, âlim, kaadir…» olmakla vasıflandırmıştır ve bu kelimeler de Arap dilini kulla-nanlarca malûm olan belirli mânâlardan türemiş isimlerdir, o halde bu isimler bir zâta (yani zât-ı ilâhiyyeye) nisbet olunduğu zaman sadece o zâtın tanıtılması değil, aynı zamanda bunların köklerinin de (yani hayat, ilim… tarzındaki masdarlarının) o zatta mevcûd olduğu da kasdediimiş olur. Şayet hayat ve ilim Allah taâlânın zâtı ile kaim (mânâlar) olmasaydı yukarıdaki âyetlerde zikredilen hayy, âlim gibi isimlerin ona nismbeti, hakikat mânâsında olmayıp sadece bir şeref adı (lâkab) ve alemden ibaret kalırdı[28][20] bu ise caiz değildir. [29][21]

Soru: Eğer bu sifât-ı maânîyi Allah'ın zâtı üzerine zâid olarak isbbt edersek birden fazla kadîmin mevcudiyetini kabul etmiş oluruz, &ü ise tevhîd prensibine aykırı düşmez mi? [30][22]

Cevap : Hayy, âlim gibi türemiş isimlerin hakikat yoluyla bir zc&a nisbet edilişi, bu isimlerin köklerini teşkil eden hayat, ilim gibi mânaların da aynı zatta bulunmasını gerektirdiğini isbat ettiğimize göre bu nevi' maânî sıfatlarının müştaklarıyla mevsûf olan - Allah taâlânın zâtında mevcûd olduğunu söylememiz gerekir. «Birden fazla kadım» iddiasına gelince, böyle bir netice, ancak mânâ sıfatlarının zât-ı iiâhiyyeden ayrı olması hâlinde hâsıl olur, halbuki bizzat ve sıfat ayrılığını kabul etmiyoruz. Binâenaleyh kim kabul ediyorsa izahını da o yapsın.

Bununla beraber, üzerimize vazife olmadığı haide, yine de söz konusu noktayı beyan sadedinde deriz ki: Yüce Allah'ın sıfatlan ne Mu'tezilenin zannettiği gibi zâtinin aynı, ne de Kerrâmiyyenin kabul ettiği gibi zâtının gayrıdır. Bil'akls diyeceğiz ki onun sıfatlarından her biri zâtının ne kendisidir, ne de ondan ayrıdır. Yine herbir sıfatın diğer bir sıfatla durumu bunun gibidir, yani sıfatlar ne birbirinin aynıdır ne de birbirinden ayrılırlar. Çünkü iki şeyin birbirinden ayrı ve başka (gayr) olması demek birinin yokluğu hâlinde diğerinin varlığı düşünü-lebilen iki mevcûd olmaları demektir. Bu ise ne Allah taâlânın sıfatları ile zâtı hakkında, ne de bir sıfatı ile diğer bir sıfatı hususunda düşünülemez. O halde bunlar birbirinden ayrı (müteğâyir) şeyler olamaz; tıpkı 1/10 ortasında 1 ile 10 sayısı gibi Halbuki hadis sıfatların durumu böyle değildir. Bu sebeple bu nevi' sıfatlar olmaksızın da zâtın varlığı düşünülebilir ve böylece hadis sıfatlar zattan ayrı (zâtın gayrı) olabilir.

Ehl-i sünnete göre Allah taâlânın, ayrıntılarını bilemiyeceğimiz bazı sıfatları olabilir; Mu’tezile buna muhaliftir. Onun isimleri[31][23] hakkında da aynı şeyi söyliyebiliriz. Çünkü Rasûl-i ekrem efendimiz şöyle buyurmuştur: »İçinizden Allah’ı en iyi bilen ve ondan en çok korkan benim». [32][24]Yine Peygamber (s.a,) efendimiz şöyle buyurmuşlardır: «(Allahım!) Sana ait olan her isimle senden dilerim; o isim ki onunla kendini adlandırdın veya Kitabında indirdin, yahut yaratıklarından birine öğrettin, yahut da yalnız senin katında bulunan gayb ilminde onu zâtına tahsis ettin». [33][25]Bununla beraber icmâlen de olsa Cenabı Hakkın, kemal sıfatlarıyla vasıflanmış olduğunu bildiğimize göre onu gereği veçhile tanımış sayılırız.

«Allah’ın sıfatlan zâtına hulul etti (zâtı ile birleşti)», veya «zâtı sıfatlarına mahal (hulul edecek yer) teşkil eder» demek doğru değildir. Çünkü hululde intikal vardır, halbuki Allah’ın sıfatlarında intikal olamaz. Geçi hulul ifadesinin mecaz yoluyla yaratılmışların sıfatları hakkında kullanılmasına cevaz verilmiştir, fakat Allah taâlâ hakkında istimali caiz değildir. Ancak şöyle söylenir: Sıfatları kadîmdir ve zâtı ile kaimdir. Eş‘arîler de «sıfatlan zâtı ile mevcûddur», tarzında bir ifâde kullanırlar.

«Onun sıfatları kendisiyle beraberdir, ona yakındır, bitişiktir veya ondadır» tarzında bir ifade de kullanılamaz. Bazı âlimlerimiz (Allah onlardan râzî olsun) «ilim ile bilicidir» şeklindeki bir ifadeden bile kaçınmışlardır. Bunun sebebi «ilm»in Allah taâlâ İçin bir âlet (bilgi edinme vâsıtası) telâkkî edilemiyceğidir. Onlar buna mukabil şöyle de mislerdir: O, âlimdir, onun ilmi vardır ve bunlarla ezelde vasıflanmıştır».

Doğru yoldan ayrılmamak ancak Allah’ın lütfü sayesinde (nüm kündür. [34][26]

İsim Ve Müsemmâ[35][27]

Ehl-i sünnet (Allah zaferlerini dâim kılsın) şöyle dedi: «İsim ve müsemmâ aynı şeydir». Cehmiyye, Mu’tezile ve Kerrâmiyye «isim ile müsemmâ ayrı ayrı şeylerdir» dediler. Eş‘ariyyeden bazıları ise «isim, tesmiyeden (bir şeyin adını söylemekten) de, müsemmadan (ismi taşıyan varlıktan) da ayrı bir şeydir» demiştir. Bazıları da, isim üçe ayrılır, demiştir: Birincisi müsemmânın aynı, ikincisi müsemmânın gayrı, üçüncüsü de onun ne aynı ne de gayrıdır. Kelâmcılar, tesmiyenin müsemmadan ayn bir şey olduğu noktasında İse ittifak etmişlerdir, çünkü tesmiye ancak ismi söyliyen kimse ile kaaim olan bir şeydir. [36][28]

Bu bahiste isabetli olan, Ehl-i sünnet olarak bizim ileriye sürdüğü muz görüştür. Çünkü «Allah!» diyen bir kimse hakkında «Allah’ı and demek mümkün olabileceği gibi «Allah’ın adını andı» demek d mümkündür. Şayet isim (Allah lâfzı) ile müsemmâ (Allah’ın zâtı) aynı olmasaydı her iki hükmü de vermek doğru olmazdı. Bu gerçeğe Cenabı Hakkın şu sözü de işaret etmektedir: «Rabbinin o yüce adıhı tesbîh et».[37][29] Halbuki biz rükû‘da «Yüce Rabbimi tesbîh ederim» demekteyiz. Nitekim Arap dilini kullananlar bu istimalde anlaşmış, hcr-ta şâirleri şöyle demiştir:

Nihayet bir yıla kadar… Sonra selâmet ismi sizin hakkınız. Tam bir yıl matem tutan, kınanmaktan kurtulur. [38][30]

Burada asıl mânâ: «sonra selâmet sizin hakkınız…» tarzındadır.

Bir delil daha getirelim: Zevcesinin adı Zeyneb olan bir erkdk «Zeyneb boştur» dediği zaman, boşama kadının ismine değil kendn sine vâki' olur. [39][31]Şu kadar var ki bazan isim zikredilir de onunla tesmi ye kasdolunur. Şüphe yok ki isim, tesmiye mânâsına kullanılınca mü semmânın gayrı olur. Meselâ hangi isimle çağrıldığını sormcrt kasdıyla sana: «İsmin nedir?» diye sorulur, sen de : «Muhammedi dersin. Görüldüğü üzere burada, akıllı olmayanlara mahsûs olar «Mâ» (ne?) kelimesi kullanılmıştır. Halbuki (akıllı varlıklara mahsû; olan) «Men» (kim?) kelimesi kullanılarak: «Muhammed kimdir?» diye sorulsa, şahsına nisbet ederek «ben!» diye cevap verirsin d «Muhammed benim ismimdir» demezsin. Bu da bizim görüşümüzü doğruluğunu göstermektedir. [40][32]

Allah'ın Dengi ve Benzeri Olmadığı

Buraya kadar -Muattılayı red için -Allah taâlânın kemal sıfatlarını isbat ettik. Şimdi de Müşebbiheyi red maksadıyla Allah'ın dengi ve benzeri olamıyıcağını izah etmeliyiz. Ta ki isabetli görüş ve dosdoğru yol ortaya çıksın. Zira herşeyin ifrat ve tefrîtı yerilmiştir, «İşlerin en hayırlısı mutedil olanlarıdır». [41][33]

Allah taâlânın dengi ve benzeri olmaktan münezzeh olduğu ve kemâl sıfatlarıyla mûttasıf bulunduğunun isbâtı şu mealdeki âyet-i kerîme iledir: «Ona benziyecek hiç bir şey yoktur; o, semt ve basîrdir». [42][34] Bu âyette Cenabı Hak, «Ona benziyecek hiç bir şey yoktur» cümlesiyle teşbîhi nefyetmiş, «O, semT ve basîrdir» cümlesiyle de sıfatlarının varlığını isbat etmiştir.

Bu konuda görüş beyan edenler (Halik ile mahlûk arasında) benzerliğin ne iie vuku' bulabileceği hususunda ihtilâf etmişlerdir. İslâm filozofları, Bâtıniyye ve Cehm b. Safvân, [43][35]«herhangi bir vasıfla müştereken vasıflanmak veya aynı isimle tesmiye edilmiş olmak benzerliğin sabit olması için kâfidir» dediler. Öyle ki bunlar Allah ile yaratıkları arasında benzerliğe meydan vermemek için -Allah taâlâyı «mevcûd, şey, hayy, âlim, kaadir» kelimeleriyle isimlendirmeyi bile caiz görmemişlerdir.

Bu görüş yanlıştır. Zira böyle umûmî bir vasıfla benzerlik hâsıl olsaydı lisan mütehassıslarının eşyayı taksîme tâbi' tutarak bazılarına «zıd», bir kısmına «hilaf», diğerine «cins», bir başkasına da «mis!» demezlerdi. Aksine varlıkların hepsi birbirinin benzeri olur; acz kudretin. sükûn hareketin… ve bal zehrin dengi sayılırdı. Bu ise akıllı kimselerij muhal göreceği bir şeydir.

Mutezile de şöyle dedi: Bir şeyin taşıdığı en hususî vasfın hem halika, hem de mahlûka nisbet edilmesiyle benzerlik meydana gelir. Şöyle ki biz insanlara mahsus olan «ilim» üç vasıf taşır: Mevcûd, araz ve ilim. Bunlardan «var oluş» bu «ilm»in en umûmî vasfı, «araz oluş» vasat vasfı, «ilim oluşu» ise en husûsî vasfıdır. O halde bir ilmin diğer bir ilme

benzeyişi) (meselâ Allah'a nisbet edilecek ilmin yaratıkların ilmine benzeyişi) onun mevcûd veya araz oluşundan değil (en husûsî vasfı olan) ilim oluşundandır.

Bu sebeple Mutezile Halik ile mahlûk arasında benzerliğe meydan vermemek gayesiyle Alah taâlâyı «ilim» ile vasıflandırmaktan kaçınmıştır.

Bu görüş te yanlıştır. Çünkü bir insanın on batman ağırlığındaki yükü kendisiyle taşıdığı kudret, diğer bir insanın yüz batman ağırlığındaki yükü taşıyabildiği kudretle en hususî vasıflarında bile müşterek olduğu halde ona benzemez.

Bize göre, benzerlik ancak bütün vasıflarda iştirak vâki' olmakla teşekkül eder. Öyle ki iki şey (diğer vasıflarda müşterek olmakla beraber) tek vasıfta bile iştiraki sağlıyamazsa benzerlik hâsıl olmaz. Bunun misâli şudur: Biz insanlara mahsus «ilim» : vardır, arazdır, sıfattır, ilimdir, sonradan yaratılmıştır, varlığı caiz olan (varlığı da yokluğu da müsâvî olan)dır, zamanın her ânı içinde yenilenendir. Şayet «ilmi» Allah taâlâya sıfat olarak nisbet edersek, bu defa o, ilimdir, mevcud-dur, sıfattır, kadîmdir, varlığı zarurîdir, ezelden ebede devam edicidir; işte bu ilim hiç bir suretle yaratıkların ilmine benzemez.

Biz (Mâtürîdîlere) göre iki şeyin benzer olmasının ölçüsü biri için caiz olan vasıfların diğeri için de caiz olmasıdır. (Eş'arîlerce) denildi ki: benzerlerin ölçüsü, birbirlerinin yerini tutabilmeleridir. Şüphe yok ki bu hal Allah taâlânın sıfatları ile mahlûkatın sıfatları arasında mevcûd değildir, o halde bu iki gurup sıfat birbirinin benzeri olamaz. İsabetli görüşe ulaştıran yüce Alah'tır. [44][36]

Kelâm Sıfatının Ezeli Oluşu

Ehl-i hak şöyle dedi: Şüphe yok ki Allah taâlâ ezelî ve ebedîdir, tek bir kelâm ile konuşucudur. Bu kelâm onun zâtı ile kaaim olup ondan ne ayn bulunur, ne de zail olur. Allah'ın kelâm sıfatı harflerden ve seslerden müteşekkil olmadığı gibi Gnun parçalara ve kısımlara ayrılması da mümkün değildir.

Mu'tezile âlimlerinin çoğunluğu, yüce Allah'ın ezelde konuşucu (mütekellirrO olmadığını, nihayet kendisi için bir kelâm yaratıp onunla konuştuğunu, binâenaleyh onun kelâmının hadis olduğunu ve zâtı ile kaaim bulunmadığını iddia etmiştir. Ancak bu âlimler de kendi aralarında ihtilâf etmiş, bir kısmı «Allah'ın kelâmı harfler ve sesler cin-sindedir. Cenabı Hak bu harf ve sesleri, okunacak mahalde (meselâ Cebrâîl'in ağzında) yaratmak suretiyle mütekellim olur» derken diğer bir kısmı, «O'nun kelâmı harfler ve şekillerden müteşekkildir, binâenaleyh bu harfleri Levh-i mahfuzda yaratmak suretiyle mütekellim olur» görüşünü benimsemiştir.

Bazı âlimler de «Yüce Allah'ı kelam sıfatına (kalbimizle) inanır, (dilimizle) ikrar ederiz; fakat onun hadis mi kadîm mi, (başka bir deyişle) mahlûk mu gayr-ı mahlûk mu olduğu hususunda görüş beyan etmeyiz…»demiştir.

Bu meselede Ehl-i sünnet olarak delilimiz şudur ki hayy sıfatı ile mevsûf olan Allah, eğer kelâm sıfatı ile mevsûf olmasaydı bunun zıddını teşkil eden dilsizlik, sükût veya çocukluk.,, vasıflarından biriyle tavsif edilmiş olacaktı. Halbuki bütün bunlar eksiklik ve

acz ifade eden şeylerdir. Cenabı Hak bunlardan pek yüce ve münezzehtir.

Şu da var ki Allah taâlâ ezelde kelâmdan müstağnî olup da sonra kelâmla vasıflanmış olsaydı durumunda bir değişiklik meydana gelirdi; değişiklikse yaratılmışlık belirtilerindendir.

Son olarak şunu da belirtelim ki Allah'ın sıfatlarından olan kelâm eğer sonradan meydana gelmiş (hadis) olsaydı, bu kelâm:

a) Ya Kerrârniyyenin ileriye sürdüğü gibi onun zâtında meyöano gelmiş olacaktı ki bu suretle onun zâtı hadislere mahal teşkil dpeıdi (bu ise bâtıldır);
I

b) Ya hiç bir mahalde olmıyarak meydana gelmiş olacaktı ki bu hem muhaldir, hem de böyle bir şeyi ileriye süren yoktur; zâten böyle bir «kelâm» herhangi bir mahalde bulunmayınca bir zâtın onunla vasıflanmış olmasını diğer bir zâtın vasıflanmış olmasına tercih edecek bir sebep de mevcûd olmaz; ‘

c) Yahut da Allah'ın zâtından başka bir mahalde meydana gelmiş olacaktı, bu takdirde de böyle bir kelâmın mevsufunu onu yaratan Allah değil de bulunduğu mahal teşkil ederdi; nitekim cisimlerde bulunan siyahlık, hareket gibi sıfatlarda da durum aynıdır (yani bunların da yaratıcısı Allah taâlâdır, fakat bu sıfatlar onun zâtında değil de cisimlerde bulunduğundan cisimlerin sıfatları olmuştur, bn-ları yaratan Allah'ın sıfatları değil). [45][37]

(Keiâm-ı Nefsî:)

İmdi, «kelâm»ın mâhiyeti zât ile kaaim olan ve harfler ile sesler tarafından ifade edilen bir mânâdan ibarettir. Nitekim şâir şöyle demiştir:

Asıl söz kalbde olandır, bil,

Kalbe bir kılavuz kılınmış dil. [46][38]

Bu sebeplerdir ki dil mütehassısları, başka şeye değil, sadece mânâ ifade eden (yani kalbdeki mânâya delâlet eden) ibarelere kelâm demiştir. Kur'ân-ı Kerîm de kelâm-ı nefsîyi açıkça zikretmiştir. Nitekim yüce kudret sahibi Allah şöyle buyurur: «… kendi nefislerinde derler…» [47][39] Bazan da insan karşısındakine «Bende seninle konuşulacak bir söz vardır, onu sana nakletmek istiyorum» der (ki bu da kelâm-ı nefsi İçin bir örnektir). Şunu hemen belirtelim ki bu nevi' lâfızlara kelâm denilmesi bunların (kalbdeki) kelâma kılavuzluk etmeleri sebebiyledir. Yine aynı sebebe bağlı olarak bütün müslümanlar mushafın içindeki lâfızlara «Allah kelâmı» adını vermekte ittifak ettikleri gibi Kur'ân okuyanın okuduğu şeye de «Kelâmuilah» demişlerdir.

Kelâm sıfatı mevzuunda ihtilâf halinde bulunduğumuz karşı gurupla ittifak ettiğimiz bir nokta varsa, o da Allan kelâmının tek bir mânâ olduğu ve onun tek bir hakikatinin mevcûd bulunduğudur. Kâğıt üzerine yazılmış şekiller (harfler), mâhiyetleri itibariyle hançere-deki sesler(in)den ayrı şeylerdir. Eğer yazı İle gösterilmiş harfler hakîkaten kelâm olsaydı onların hançerede teşekkül eden sesleri gerçek kelâm olamazdı, bunun aksi de aynıdır.

Bununla beraber gerek kâğıt üzerindeki harflere, gerek hançereye yerleşen seslere kelâm denilmiştir. Bu iki şey arasındaki münâsebet ise sadece her birinin mânâya delâlet etmiş olmasından ibarettir, zira (bir İbarenin) yazılmış olanı ile (aynı ibarenin) okunmuş olanı aynı mânâyı gösterir. O halde anlaşılmış oluyor ki harfler ile seslerin her birine, kelâma (kalbdeki mânâya) delâlet etmesi sebebiyle kelâm denilmiştir. Se-lef-i sâlihînden (Allah onlardan râzî olsun) naklolunan şu sözün mânâsı da bundan başka bir şey değildir: «Muhakkak ki Allah taâlânın kelâmı mushaflarımızda yazılmış, dillerimizle okunmuş ve zihinlerimizde (kalblerimizde) ezberlenmiştir, fakat bunların hiç birine bizzat girmiş (hulul etmiş) değildir;» nitekim «ateş» de dil ile anılır, kâğıt üzerine yazılır, fakat bunlara hulul edip yakmaz.

Kur’ân lâfzına gelince, bu kelime bazan «okunan şeye», bazan «okumaya», bazan da «yazılana» isim olur. Binâenaleyh «Kur’ân» lâfzı, okunana delâlet edecek bir karîne (yaklaşık ifâde) ile kullanıldığı zaman kadîm ve gayr-t mahlûk olur; «Kur’ân Allah taâlânın kelâmı olup gayr-ı mahlûktur» sözümüzde olduğu gibi, Eğer bu lâfız; «Kurânın yarısını, üçte birini veya dörtte birini okudum» cümlesinde olduğu şekilde okumaya delâlet eden bir karîne İle zikredilir veya «Abdestsiz ve cünüb olan kimseye Kur’ân’a dokunmak haramdır» cümlesinde görüldüğü üzere yazılanı andıran bir ifade ile kullanılırsa, kendisinden maksad Allah taâlânın kelâmına delâlet etmiş olmaktır, bu takdirde hadis ve mahlûk olur.

Hanbelîlerin «Kur’ân harfleri gayr-ı mahlûktur» tarzındaki iddiası yukarıda söylediklerimize aykırıdır. Ne var ki bu iddia yanlıştır. Çünkü parçalara ve kısımlara ayrılabilen bir şeyin hadis ve mahlûk olması zarurîdir.

Allah kelâmının hadis mi, kadîm mi, mahlûk mu, gayr-ı mahlûkmu olduğu hususunda hüküm veremeyip durakiayanlann görüşü de isabetli değildir. Çünkü duraklama, ihtimallerin hiç birine ağırlıkvere-miyen bir tereddüdü (şek) gerektirir. Oysa ki itikadı faiz olan hususlarda tereddüt göstermek inkâra müsâvîdir. Böylesi «Allah taâlânın var olduğuna inanıyorum, fakat insanların ihtilâf etmesi sebebiyle, onun bir mi, iki mi, yoksa üç mü olduğu hususunda hüküm veremiyorum» diyen bir kimseye benzer. [48][40]

Soru : içinde bir çok emir ve nehiy bulunan Allah kelâmı kadîm olsaydı emir ve yasağa muhâtab olacak kimse henüz yokken ezeldeki bu emir ve nehiy nasıl ma’kul olabilirdi? [49][41]

Cevap : Şu anda çağımızın insanlarına, kendilerinin henüz mevcûd olmadığı Peygamber efendimiz (s.a.) devrinde zuhur eden bir sözle (Kur’ân ve hadîs ile) hitâbetmek size göre nasıl doğru olabi-liyorsa… Bu noktada sizin vereceğiniz cevap her ne ise bizim de sorunuza karşı vereceğimiz cevap odur.

Şu kadarını belirtelim ki henüz mevcûd olmamış (doğmamış) bir kimseye şu anda İfâsı gerekli olmak üzere emir vermek doğru olmaz ama var olacağı zamana bağlı olarak emir vermek caizdir. [50][42]

Soru : Cenabı Hakkın «Biz Nuh'u kavmine gönderdik»[51][43] buyurduğunu biliyoruz. Peki gerek Nûh aleyhisselâm, gerek onun kavmi henüz mevcûd değilken, Allah taâlânın, mâzîsıygasıyle Nûh peygamberin, kavmine gönderildiğini ezelde haber vermesi nasıl doğru olur? [52][44]

Cevap : Yüce Allah'ın haber verişi aslında mâzî ve müstakbel nevilerine ayrılmaz. O halde söz konusu edilen meselede şöyle diyeceğiz: Hz. Nuh'un gönderilişini zamandan müstağnî olarak «haber verme» ezelde Allah taâlânın zâtı ile kaaimdi; bu «haber verme» ezelden ebede devam edicidir. Buna göre, Nûh (a.s.) gönderilmeden önce bu haber vermeye delâlet eden sıyga «biz Nuh'u göndereceğiz» tarzında, gönderildikten sonra da «biz Nuh'u gönderdik» şeklinde olur. Bu durumda değişiklik «haber verme»de değil, haber verilendedir. Bu izah Allah taâlânın ilmi hakkında da söyliyebileceği-miz şeylere benzer: Nuh'un mürsel (kavmine peygamber olarak gönderilmiş) olduğuna dair bir ilim ezelde onun zâtı ile kaaimdi; onun ilmi ise ezelden ebede devam edicidir; Nûh var olmadan önce yüce Allah onun var olacağını ve peygamber olarak gönderileceğini biliyordu, (zamanı gelip) var olduktan sonra da var olduğunu ve peygamber kılındığını bildi; dikkat edilirse burada değişiklik bilinen şeydedir (malûmda), yoksa ilimde değil; yukarıda zikri geçen mesele de bunun gibidir. [53][45]

(Kelâm-I Nefsî İşitilebilir mi?):

Son olarak şunu belirtelim ki Ehl-i sünnet, Allah kelâmının işitilip işi-tilemiyeceği hususunda ihtilâf etmişlerdir. Eş'arînin[54][46] tercihine göre var olan her şeyin nasıl ki görülmesi mümkünse işitilmesi de mümkündür. İbn Fûrek[55][47] «Kur'ân okuyan bir kimsenin okuyuşu sırasında işitilen iki şey vardır: Okuyanın sesi ve Allah taâlânın kelâmı» demiştir. Bâkıllânî[56][48] de şöyle demiş: «Sânı yüce olan Allah'ın kelâmı tabiî olarak işi-tilemez, fakat tabiatüstü bir hâdise olarak Cenabı Hak kullarından istediği kimselere kelâmını işittirebilir». Zikri geçen bu âlimlere göre Mûsâ aleyhisselâm Allah taâlânın kelâmını ses ve harf vâsıtası olmaksızın (doğrudan) işitmiştir. [57][49]

Ebû İshâk el-Esferâyînî[58][50] ile onun görüşünde olanlar sânı yüce Allah taâlânın kelâmının asla işitilemiyeceğini söylemişlerdir. Hidâyet rehberi ve Ehl-i sünnetin reisi Ebû Mansûr'un[59][51] tercihi de budur (Allah yüzaklığını artırsın). Buna göre Cenabı Hak «…tâ ki Allah'ın kelâmını işitsin»[60][52] mealindeki âyet-i kerîmesiyle «…tâ ki Allah'ın kelâmına delâlet eden şeyi işitsin» mânâsını kasdetmiştir. Nasıl ki «Filânın ilmine delâlet eden şeyi işittim» mânâsına «Onun ilmini işittim» denilir ve yine «Allah'ın kudretine delâlet eden şeye bak!» mânâsına «Allah'ın kudretine bak!» ifadesi kullanılırsa.

Bu âlimlere göre Mûsâ aleyhisselâm Allah taâlânın kelâmına delâlet eden bir ses işitmiştir, şu kadar var ki arada kitâb ve melek vâsıtası olmadığından Hz.Musâ «Kelîmuliah Allah'ın kendisiyle konuştuğu kimse» diye anılmıştır. Bu meselenin tafsilâtı «el-Kifâye» de

mevcuddur.[61][53]

Hidâyet Allah'tandır. [62][54]

Tekvîn ve Mükevven[63][55]

Mâtürîdİyye ölimleri (Allah cümlesinden râzî olsun), «Allah'ın bütün sıfatlan kadîm olup onun zâtı ile kaaimdir» dediler.

Eş'ariyye ile Mu'tezile ise şöyle dediler: «İlim ve kudret gibi zât? sıfatlardan olanların hepsi kadım olup yüce Allah'ın zâtı ile kaaimdir; tekvîn (bilfiil yaratmak), terzîk (rızık vermek), ihya (yaşatmak), imâte (öldürmek) ve diğerleri gibi fi'lî sıfatlardan olanlar ise hadistir, Allah'ın zâtı ile kaaim değildir». [64][56]

Bundan başka, Eş'arîlerle Mu'tezile Allah'ın zâtı ile kaaim olmayan tekvinin, mükevvenin aynı mı, gayrı mı (yani yaratma fi'lî yaratılanla beraber mi, yoksa ondan ayn mı) olduğu noktasında aralarında görüş ayrılığına düştüler. Eş'arî tekvînin mükevvenin ayni olduğunu, Mutezile çoğunluğu ise mükevvenden ayn bulunduğunu kabul ettiler. Ayrıca Mu'tezile (mükevvenden ayn olan ve Allah'ın zâtı ile de kaaim bulunmayan) tekvînin bulunabileceği yer (mahal) hususunda kendi aralarında ihtilâfa düştüler. İçlerinden Ebû'l-Hüzeyl el-Allâf[65][57] «Tekvîn mükevven ile beraber bulunur» derken İbnu'r Râven-dî[66][58] ile Bişr b. el-Mu'temir[67][59] «Tekvîn hiç bir mahalde bulunmaz» demiştir. Kerrâmiyye de «Tekvîn hadistir ve Allah'ın zâtı ile kaaimdir» iddiasını ileri sürmüştür. Bu sonunculara göre Allah taâlâ, ezelde, (hadis) [68][60] bir yaratıcılık mânâsına «halik» olmakla vasıflandırılabilir; bu onlara göre yaratmaya muktedir olmak demektir.

Doğru olan bizim söylediğimizdir. Çünkü Cenabı Hak «O, Allah'tır, yaratandır»[69][61] maâlindeki âyetinde kendi zâtını «yaratıcı» olmakla vasıflandırmıştır. Şüphe yok ki onun zâtı da ezelîdir, kelâmı da ezelîdir. Şayet tekvîn hadis olsaydı yüce Allah ezelde onunla vasıflanmış olamazdı, o takdirde de yukarıdaki âyet ya yalan olacak veya mecazî bir ifade kabul edilecektir ki Cenabı Hak bunlardan münezzeh ve yücedir. Meseleyi biraz daha derinleştirecek olursak diyeceğiz ki «halik», «halk» kökünden türemiş bir isimdir, tıpkı «İlm» kökünden türeyen «âlim» gibi. Şüphe edilmez ki bir mânâdan türeyen bir isim ancak o mânânın kendisinde mevcûd olduğu kimseye nisbet edilebilir, tıpkı kendisinde «hareket» bulunan bir kimse için «müteharrik» di-yebileceğmizgibi.

Kerrâmiyyenin, yukarıdaki âyeti «Yaratmaya muktedir olmak mânâsına bir yaratıcılıkla ezelde höliktir» tarzında te'vîl etmesi ise isabetsizdir. Çünkü «kudret» kökünden türeyen isim «halik» değil, «kaadir» kelimesidir (binâenaleyh hâlik'a kaadir mânâsı vermek demek hâlık sıfatını kabul etmemek demektir). Hem de (bir şeye kaadir olmak başka, onun faili olmak başkadır, meselâ) zinaya muktedir olan kimse «zânî» olmakla vasıflandırılamaz; diğer sıfatlar da böyledir (adam öldürmeye gücü yetene kaatil, çalmaya muktedir olana sânk denilemiyeceği gibi). Şu da var ki, «hâlık» övgü ifâde eden bir İsimdir. Allah teâlâ bununla ezelde değil de bil'âhare vasıflanmış olsaydı, bu «halk»

mefhûmunun mevcudiyeti yoluyla kendi zâtına ezelde sâhibolmadığı bir medih ziyâdesi temin etmiş olacaktı ki bu, muhaldir.

Mûtürîdiyye olarak ileriye sürdüğümüz görüşün aklî deliline gelince:

1. Tekvîn şayet (bizim söylediğimiz gibi kadîm değil de) hadis olsaydı; a) Ya Allah taâlânın onu yaratmasıyla (tekvîniyle) var olacaktı; b) Yahut da böyle bir şey olmaksızın meydana gelmiş olacaktı. Eğer muarızımız birinci şıkkı benimsiyecek olursa ona deriz ki «Allah'ın bunu (tekvînî) yaratması kadîm midir, yoksa hadis mi?» Şayet «kadîm» dersen, işte bizim de iddia ettiğimiz buydu. Eğer «hadis» dersen önceki suâlimiz avdet eder ve bu durum zincirleme olarak nihayetsiz devam eder[70][62] Muarızımız, hadis olduğunu iddia ettiği tekvinin Allah'ın yaratması olmaksızın meydana geldiği söylenecek olursa karşılık olarak deriz ki Allah'ın yaratması olmaksızın bir mahlûkun (burada tekvînin) meydana gelmesi caiz olunca bütün hadislerin (yaratılmışların) da yaratılmadan var olması caiz olur; bu ise Allah'ın yokluğuna götürür.

2. Tekvîn eğer hadis olsaydı: a) Ya Kerrâmiyyenin ileriye sürdüğü gibi Allah teâlânın zâtında hadis olacaktı ki bu yanlıştır, çünkü kadîm olan Allah'ın zâtını hadislere sahne kılmakdır; b) Yahut ibnu'r-Râvendî ile Bişr b. el Mu'temir'in iddia ettiği üzere hiç bir mahalde olmaksızın meydana gelmiş olacaktı. Bu da muhaldir. Zira bir sıfatın hiç bir mahalde (mevsûfta) olmaksızın vücûd bulması mümkün değildir. Şayet tekvîn hiç bir mahalde olmaksızın vücûd bulmuş olsaydı her hangi bir zâtın (yani Allah'ın) onunla vasıflanması diğerinin (Allah'tan başkasının) vasıflanmasına tercih edilemezdi; c) Veya tekvîn (Allah'tan)- başka bir zatta vücdö bulacaktı; nitekim Ebû'l-Hüzeyi «Her cismin tekvîni (yani yaratılışı, meydana getirilişi) aynı cismin kendisiyle kaaimdir» demiştir. Bu takdirde de her cisim kendi kendisinin yaratıcısı ve oluşturucusu olurdu. Bu fikirde de Allah'ı inkâr unsuru vardır. Aslında bu söz arazlar için hiç söylenemez, çünkü bir şeyin araz sayesinde mevcûd olması mükün değildir.

3. Tekvîn şayet (Eş'ârînin ileri sürdüğü gibi) mükevvenin aynı oldaydı veya (Ebû'l-Hüzeyl el-Allâf'ın iddia ettiği veçhile) mükevvenle kaaim bulunsaydı mükevvenin var oluşu kendi kendine gerçekleşecek ve mevûdiyeti İçin başkasına muhtaç olmıyacaktı; bu takdirde mükevven kadîm olurdu. Halbuki muarızlarımız yaratıkların kadîm oluşu hatasından korunmak için tevkîne kadîm demekten kaçınıyorlardı, şimdi ise muhal olanı irtikâbetmekle beraber kaçındıkları hataya düşmüş oluyorlar.

4. Şu da var ki (meselâ) «siyahlık» mükevven (mahlûk) olduğuna ve size göre mükevven ile tekvîn aynı şey bulunduğuna göre siyahlığın mevcûd olduğu her mevsûfta (zâtta) mutlaka tekvîn (yaratmak) da mevcûd demektir, çünkü tekrar hatırlatalım ki sizce tekvînin bulunduğu yerde mükevvenin de bulunması zarurîdir. O halde kendisinde siyahlık bulunan mevsûfu «siyahtır» diye vasıflandırdığın zaman onun yaratıcı (mükevvin) olduğunu da söylemen gerekir, çünkü onda yaratmak (tekvîn) vasfı mevcuddur. İmdi Allah taâlâyı «siyahtır» diye vasıflandıramıyacağına göre - çünkü onda (bir tekvîn olan) siyahlık mevcûd değildir onun yaratıcı olduğunu da söyliyemiyeceksin, çünkü tekvîn onda mevcûd değildir (sizce tekvînin bulunmadığı yerde mükevvin de bulunmaz). Bunu «haber» mefhûmuna benzetebiliriz. «Doğru haber» in kendisinde mevcûd olduğu zât «muhbir» ve «sâdık» olur; bu haberin kendisinde mevcûd olmadığı zât ise ne muhbir, ne

de sâdık olur, çünkü bu iki şey : haber ve sıdk (muârızianmızın anlayışına göre) birbirinden ayrılması mümkün olmayan iki şeymiş. 71[63]

Soru : Tekvîn Allah teâlâ‘nın zâtı ile kaaim olduğu halde ezelî olsaydı kâinatın varlığı ezelde ona taallûk edecek ve böylece âlem hadis değil kadım olacaktı? 72[64]

Cevap : Siz kâinatın varlığını tekvine bağlı kabul etmekle onun hadis olduğunu da benimsemiş oluyorsunuz; çünkü kadîm, varlığı başkasına bağlı olmayan şeydir, mevcudiyeti başkasına bağlı olan şey İse hadistir.

Şunu da belirtelim ki ezelî olan tekvînin mevcudiyeti kâinatın ezelde kendisiyle var olması gayesine ma’tûf değildir; aksine tekvîn sıafatının hikmeti, varlık sahasına çıkacak her şeyin, zamanı gelince, Allah’ın ilmi ve irâdesine uygun olarak onun sayesinde var olmasıdır. O’nun tekvîn sıfatı ezelden ebede devam ettiğinden var olacak her şeyin mevcudiyeti, zamanı gelince onun ezelî tekvînine taallûk eder. Buna şöyle bir misal verelim : Bir erkek, Şa’ban ayı içinde iken, zevcesinin kendisinden boş düşmesini Ramazan ayının girmesine bağlasa, bu bağlayış (şarrt koşma, ta’lîk) Ramazana kadar hükmen devam eder ve Ramazan ayının girmesiyle önceki şarta bağlı olarak boşanma hâsıl olur. Yine bir insan düşünelim ki bir diğerini Cumartesi günü yaralamış; yaranın tesiri ilerliyerek hayatiyet şartlarını aşmış ve nihayet Cuma günü yaralı ölmüş, bu durumda yaralayan şahıs, her ne kadar tesiri Cuma günü görülmüş ise de önceki Cumartesinden itibaren kaatil addedilir. İşte bizim meselemiz de bunun gibidir,

Tekvîn mevzuunda bütün itirazları bertaraf edecek nihâî söz olarak deriz ki: Size göre kâinatın varlığı kadîm olan Allah’ın zâtına veya sıfatlarından herhangi birine bağlı olmuş mudur, yoksa olmamtş mıdır? Eğer hayıp derlerse yüce Yaratıcı‘nın yokluğunu ifade etmiş olurlar. Şayet «evet» derlerse yine sorarız : Bu durum kâinatın kadîm oluşunu gerektirmiş mi, yoksa gerektirmemiş mi? Bu hususta vereceğiniz her türlü cevap tekvîn konusunda bizim size vereceğimiz cevabı teşkil edecektir.

Şu da var ki Eş’ârîye göre kâinatın varlığı yüce Allah’ın emrine bağlıdır ki bu da pekâlâ bir tekvîndir ve bu emir kadîm olup Allah taâlânın zâtı ile kaaimdir. Bu kanaatiyle, Eş‘arî, tekvîn konusundaki görüşünü nakzetmiş görünmektedir.

Doğruya ileten yüce Allah’tır. 73[65]

Allah Taâlânın Görülebilmesi

Ehl-i sünnet, ahiret yurdunda mü‘minlerin Allah taâlâyı görmelerinin aklen caiz, naklen de vâcib olduğunu kabul etmiş. Mu’tezile, Neccâriyye, Havâric ve Râfıda’nın Zeydiyy© kolu bu görüşe muhalif kalmıştır. Mu’tezile ayrıca Allah taalânın kendi zâtını görüp görmediği konusunda aralarında görüş ayrılığına düşmüşler, çoğunluğu onun kendi zâtını gördüğünü kabul ederken içlerinden bir gurup Allah’ın kendi zâtını görmesini de, başkaları tarafından görülmesini de inkâr etmiştir.

a) Ehl-i hakkın bu konudaki katT delili Mûsâ aleyhisselâmın, Allah taâlâdan, onu görmesini talebetmesidir. Nitekim yüce Allah âyeti kerîmesinde bu talebi şöyle haber vermektedir: «Rabbim, bana görün ki seni göreyim!»[74][66] Halbuki Musa Peygamber yüce Allah'ı hak-kıyle biliyor, onu mahlûka benzetmekten, bir yönde veya bir şeyin hizasında bulunmuş olmaktan tenzîh ediyordu, Bununla beraber o, Allah'ın görülebileceğine inanmış ve kendisine görünmesini talebet-mişti, imdi Allah taalânın görülmesini muhal addedenler. Hz. Musa'nın bilemediği ilâhî sıfatlan bildiklerini iddia etmiş oluyorlar ki bu yanlıştır. Ayrıca Allah taâlâ, «Eğer dağ yerinde durabilirse sen de beni görürsün» buyurmak suretiyle kendisinin görülebilmesini dağın yerinde durmasına bağlamıştır. Dağın yerinde durması ise aklen mümkün olan bir şeydir. O halde bir hâdisenin mümkün olan bir şarta bağlanması onun da imkân dâhilinde olduğunu gösterir. Şu da var ki yüce Allah bahis konusu edilen âyet-i kerîmede, kendisinin dağa tecellî ettiğini haber vermiştir. Buradaki tecellî yüce Allah'ın dağda hayat, ilim ve rü'yet (kendisinin görülmesini) yaratmasından ibarettir ki tecellînin bu mânâsını büyük üstâd İmâm Ebû Mansûr (İhâhî rahmet üzerinden eksik olmasın) tfade etmişti[75][67] bu da görülmesinin mükün olduğunu gösterir. [76][68]

Soru : Eğer bu anlattıklarınız rü'yetin mümkün olduğuna delâlet ediyorsa, aynı âyetteki Beni asla göremezsin» ifadesi de onun imkânsız olduğunu gösterir, çünkü buradaki «Len» zaman bakımından nihayetsiz bir neyf gerektirir? [77][69]

Cevap : Biz bahis konusu edilen âyet-i kerimeden Allah'ın görülebileceği'hükmünü çıkardık. Sânı yüce Allah'ın «Beni asla göremezsin» tarzındaki beyanına gelince, bu görme fi'linin dünyada olamı-yacağını ifade eder, yoksa imkânını büsbütün kaldırmaz ki bir tenakuz hâsıl olsun.

Muarızın «Len nihayetsiz neyf gerektirir» sözüne gelince, şöyle cevap veririz: »Len» kelimesinin ebediyet ifade ettiğini kabul etmiyoruz, bil'akis o, sadece te'kid (pekiştirme) mânâsı taşır. Bunun delili de yüce Allah'ın Meryem valideden haber veren şu beyanıdır: «Bugün hiç bir kimse ile konuşmıyacağım».[78][70] Cenabı Hak bu âyette geçen Len kelimesini el-yevm kelimesiyle beraber îrâd buyurmuştur («el-yevm = bugün» sınırlı bir zaman ifade ettiğine göre) [79][71] «ebediyet» ile «sınırlı oluş» birbirleriyle tenakuz hâlinde olan iki şeydir. Len edatı ebediyet için bile olsa yine de ondan maksad rü'yeti âhirette değil dünyada nefy etmekten ibaret olur. Bunun da delili Cenabı Hakkın şu âyet-i kerîmesidir: «Onlar önceden yaptıkları kötülükler sebebiyle ölümü asla arzu etmezler»[80][72] (Bu âyette kâfirlerin, ölümü temenni et-miyecekleri «len» edatı kullanılarak ifade edildikten) sonra Allah taâlâ onların âhirette ölümü temenni edeceklerini şu beyanı ile haber vermiştir: «Ey (cehennem bekçis Mâlik! Rabbin bizi öldürsün! diye çağrışırlar»[81][73]

b) Şanı yüce Allah'ın «Yüzler vardır ki o gün ter-ü tözedir, Rableri-ne bakıcıdır»[82][74] mealindeki âyet-i kerimesi, mü'minlerin, kıyamet gününde cennette iken Rablerini

göreceklerini göstermektedir. Zira Arap dili mütehassısları «nazar» kökünün, «ilâ» edatı ile mef'ûl aldığı takdirde, gözle görme mânâsına geldiği noktasında ittifak etmişlerdir.

c) «Rabbine mülâkî olmayı ümîd eden kimse»[83][75]mealindeki âyet-i kerîme ile diğer bazı âyetler [84][76]de birer delil teşkil eder. Bu âyetlerde yer alan «likâa = mülâkî oluş» rü'yet mânâsına gelir.

d) Cenabı Hakkın «İyi iş ve güzel amel işleyenlere daha güzel karşılık ve bir de ziyâde vardır[85][77] mealindeki âyet-i kerîmesi'de mevzuu-muz için bir delil teşkil eder. Müfessirlerin büyük çoğunluğu, Rasûlüllah (s.a.)e kadar ulaştırdıkları bir rivayetle âyetteki «ziyâde» den maksadın Allah'ı görmek olduğunu zikretmişlerdir. [86][78]

e) Bu konudaki hedîsler ise çoktur. [87][79] Bunların en meşhuru Peygamber efendimizin şu sözleridir: «Muhakkak ki siz ondördündeki ay'ı gördüğünüz gibi Rabbinizi göreceksiniz, onu görmekte haksızlığa uğramıyacak, izdihama düşmiyeceksiniz». [88][80]Bu hadîs-i şerifte Allah taâlânın görülmesi kesinlik ve berraklıkta ayın görülmesine benzetilmiştir, yoksa görülecek olan Allah, görülen aya benzetilmiş değildir. Rü'yet hadîsini nakledenler ashâb-ı kiramın büyüklerinden ve âlimlerinden (Allah hepsinden râzî olsun) yirmi bir kadar zattır.[89][81] Böylece hadîs inkârı mümkün olmıyacak derecede meşhur olur.

Şunu da belirtelim ki ashâb-ı kiram (r.a.) Peygamber efendimizin, Mi'râc gecesinde Rabbini görüp görmediği hususunda ihtilâf etmişlerdir. [90][82] Onların ihtilâfı Allah taâlânın görülebileceğine delâlet eder. Çünkü akıl sahibi olan insanlar ancak mümkün olan bir şeyin varlığı hakkında ihtilâf ederler, yoksa muhalin varlığı hakkında değil.

Aklî delil olarak diyeceğiz ki duyular âleminde görme hâdisesinin mümkün oluşu başka bir şeyden değil sadece «var olmak»tan doğmuştur; yüce Allah da var olduğuna göre görülmesi mümkündür. Bu iddiamızın isbatına gelince, biz, duyular âleminde cevherler ve cisimler gibi farklı mâhiyetlere sahip varlıkları, siyah ve beyaz gibi zıt renkleri ve hareket ile sükûn gibi birbirinden ayn oluşları görmekteyiz. Bu saydıklarımızdan hareket, mâhiyeti itibariyle sükûna zıt düştüğü gibi bunların her ikisi de beyaz ile siyahtan apayrı şeylerdir; arazlar da kül olarak cevherlere ve cisimlere muhaliftir (binâenaleyh bunların her birinin görülebilmesinin müşterek illetini teşkil edemez.) O halde hepsinde bulunabilecek umûmî bir illet (vasıf) tesbit etmek gerekir ki« görülebilme» hâdisesi o illete bağlansın ve böylece («o illete sahibolan her şey görülür, her görülen şey o illete sahibolur» tarzında) tard ve akis yoluyla kazıyyenin her iki şeklinde[91][83] de illet kullanıla-bilsin. İşte bu illet «varolmaktan başka bir şey değildir. [92][84]

Soru : Cisimlerin bizzat kendilerinden başka bir şeyin görülebileceğini kabul etmeyiz. Bİ2im kanaatimize göre görülen şey hareket eden veya duran cisimdir, yoksa hareket veya sükûnun kendisi değildir; diğer arazlar da bunlar gibidir? [93][85]

Cevap : Bu nevi' arazların görülebileceğini inkâr etmek duyuyu ve gözün idrakini inkâr

etmek demektir. Çünkü hareket ile sükûn görülebilir olmasaydı görme duyusu vâsıtasiyle hareket eden ile duran cismi birbirinden ayırdetmek mümkün olmazdı, nasıl ki görülemiyen arazlar olan sıcak ile soğuk, tatlı ile eskiyi gözle tefrik etmek mümkün olmadığı gibi. Meseleyi biraz daha derinleştirelim : Biz, aynı cisimde beliren «hareket» ve «sükûn» gibi iki ayrı durumu birbirinden tefrik eden bilgimizden hiç bir zaman şüphe etmeyiz. İnsanlar için bilgi edinme yolları akıl, haber ve duyu olmak üzere üç şeyden ibarettir. Burada bahis konusu ettiğimiz bilgi (yani cisimdeki hareket ve sükûnu birbirinden ayırdetme bilgisi) akıl yoluyla olmadığı gibi haber ile de değildir, o halde üçüncü şık olarak duyunun mevcudiyeti sabit olur. Cisme ait hareket ve sükûn halinin bilgisini elde etmek beş duyudan koklama, tatma, dokunma ve işitme ile mümkün olamıya-cağına göre görme duyusu sübût bulmuş oLur. [94][86]

Soru : («Görülebilmenin illeti var olmaktır» tarzındaki) bu iddianız nasıl doğru olabilir ki var olan bir çok şey görülememektedir? [95][87]

Cevap : Biz, bu illeti ileriye sürmekle var olan her şeyin görülmesinin (aklen) mümkün olduğunu isbat etmeye çalıştık, yoksa (vâki'de) bizzat görüldüğünü iddia etmedik. Hiç bir mevcûd yoktur ki görülmesi mümkün olmasın. Ne var ki Allah taâlâ, kanununu, bazı mevcûdların görülememesi tarzında yürütmüştür; bu, bir hikmete

siyahlık olsaydı beyazın görülmemesi gerekirdi, çünkü, siyah mâhiyeti itibariyle beyaza zıt düşer. Beyazı görebildiğimize göre görüleblime illetinin «siyahlık» olmadığını anlarız, Bundan sonra hem siyaha, hem de biyaza şâmil olacak bir hususiyet ararız ve «renkli oluşu» buluruz. O halde görülebilmenin illeti bu «renklilik» olabilir, deriz. Fakat hareket ve sükûn gibi «oluşlarsın öa mâhiyetleri İtibariyle "renklilik» e aykfrı oldukları halde görülebildiklerini hatırlayınca artık «renkli oluş»un rü'yetin illetini teşkil edemiyecegini anlarız. Nihayet renkleri de, oluşları da ihtiva edecek bir vasıf araştırır ve «araz oluş»u (arazlyet) münâsip görürüz. Ne var ki aklımız bunun da bir rü'yet illeti olamıyacağına hükmeder, zira cevherler ve cisimler gibi mâhiyetleri itibariyle arazıyete aykırı olan şeyleri de görebilmekteyiz. O halde bütün bu saydığımız varlıklara şâmil olacak ve görülebilmenin hakîkî illetini teşkil edecek bir vasıf gerekmektedir ki o da «var olmak» (vücud) dan başka bir şey olamaz» bağlı olarak böyledir, yoksa görülmesi muhal olduğu için değil. [96][88]

Soru : Eğer Allah taâlâ görülür olsaydı mutlaka görene nisdefle bir yönde bulunacaktı, zira duyular âleminde gördüğümüz hiç bir şey yoktur ki bize nisbetle bir yönde bulunmasın? [97][89]

Cevap : «Görmek», bir şeyi görme duyusuyla, olduğu gibi tesbit etmek demektir. Görülecek şey eğer bir yönde bulunuyorsa o yönde görülür, eğer cihetten münezzeh ise münezzeh olarak görülür. Duyular âleminde bildiğimiz her şeyi cihetlerin birinde

bildiğimiz halde Allah taâlâyı bütün yönlerden münezzeh olarak bilmiş değil miyiz? İşte görmek de böyledir. Söylediğimizin doğruluğunu isbat eden bir delil de Allah taalânın, kendisine nisbetle hiç bir cihet işgal etmediğimiz halde bizi görmesidir.

Soru : Eğer Allah (cennette) görülebilecek olsaydı onu şimdi de görürdük, çünkü ne bizim gözlerimizde bir bozukluk, ne de onun üzerinde bir perde var? [98][90]

Cevap : Görülmesi mümkün olan her şeyi, ancak Allah taalânın, onu görme filini gözlerimizde yaratmasıyla görebiliriz; şayet o yaratmazsa biz de göremeyiz, her ne kadar o, haddizatında görülebilir bir şey de olsa. Bu şuna benzer: sar'alı bir insan cinni gördüğü halde etrafındakiler göremez. Peygamber efendimiz de Cibril'i görmüş, fakat ashabı görememiştir. Bundan daha basiti, kedi geceleyin fareyi gördüğü halde biz görememekteyiz, yukarıda belirttiğimiz sebeb-den ötürü.

Soru: Yüce Allah görülecek olsaydı onun ya tamamı veya bir kısmı görülecekti, bunların her ikisi de muhaldir.

Cevap: Biz de «ilim» ile karşınıza çıkarız: Allah'ın tamamı mı, veya bir kısmı mı biliniyor, yoksa hiç mi bilinmiyor? «İlim» konusunda vereceğiniz her cevap «rü'yet» konusunda bizim cevabımızı teşkil eder.Sonra da deriz ki: küll ve ba'z (bir şeyin tamamı veya bir kısmı) ayırımı ancak küllü ve ba'zı bulunan varlıklar için düşünebilir. Allah taalânın ise bunlarla vasıflanması muhaldir, o halde böyle bir ayınm doğru değildir. [99][91]

Allah'ın Rüyada Görülmesi

Yüce Allah'ın âhirette görüleceğini kabul eden âlimler, onun, (dünya hayatında) rüyada görülüp görülemiyeceği konusunda ihtilâf etmişlerdir. İçlerinden bir gurup bunun muhal olduğunu kabul etmiştir; çünkü uykuda görülen şey bir hayal veya bir misâlden (benzer ve taklîdden) ibarettir, bunlann her ikisi de kadîm olan Allah hakkında muhaldir. Bazı âlimler de keyfiyet, yön, karşı karşıya geliş, hayal ve misâl olmaksızın bunun mümkün olduğunu söylediler. Nitekim geçmiş bir çok zevatın bu şartlarla Allah'ı gördükleri rivayet olunmuştur.[100][92]

Bu hâdisenin mümkün kabul edilmesinin izahı şudur ki haddizatında görülmesi mümkün olan bir vatlığın uykuda veya uyanıklıkta görülmesi arasında bir fark bulunmaz. İsbâtına gelince, hakikat şu ki uykuda iken görme filini işleyen insanın ruhu ve kalbidir. Buna göre rüya kul için hâsıl olan bir nevi" müşahededir. Nitekim Hz. Ömer (r.a.) [101][93] «Kalbim Rabbimi gördü» buyurmuştur.

Hidâyete erdiren yüce Allah'tır. [102][94]

İrâde Bahsi

Ehl-i hak, Allah taâlânın, kadîm ve zâtı ile kaaim bir irâde ile müîd (dileyen, isteyen) olduğunu kabul etmiştir. İrâde, yaratılacak şeylerin o şekle değil bu şekle, o zamana değil bu zamana tahsis edilmesini gerektiren bir sıfattır. [103][95]Filozoflar ile Bâtıniyy irâde sıfatının mevcudiyetini inkâr etmiştir. Neccâriyye ise onun (ayrıca irâde diye bir sıfatı bulunmayıp) zâtı ile mürîd olduğunu iddia etmiştir. Mu'tezile de onun, hiç bir mahalde bulunmayan hadis bir İrâde ile mürîd olduğunu ileriye sürmüştür. [104][96]

Bu konudaki delilimiz yüce Allah'ın şu mealdeki âyetleridir: «Ailah dilediğini yapar» [105][97] «Şüphe yok ki Allah dilediğine hükmeder». [106][98]Yine «… Allah bana herhangi bir zarar dilerse sizin putlarınız onun bu zararını giderebilir mi? Yahut bana bir rahmet dilerse onlar bu rahmetini tutabilir mi» [107][99] mealindeki âyet-i kerîmesiyle meşîet ve irâdesini açıkça beyan ettiği diğer âyetleri [108][100] bunun delillerini teşkil eder.

Ehl-i sünnet ve'l-cemâate göre meşîet ile irâde aynı şeydir. Fakat Kerrâmiyye meşîetin ezeîf, irâdenin İse hadis olduğunu iddia etmiştir. Seleften naklolunan sözlere muhalif olan ve icma'dan ayrılmaya götüren bu görüş kökünden yanlıştır. «Mürîd» kendisinde irâde bulunan zâttır. Binâenaleyh kadîm olan ve Allah taâlânın zâtı ile kaaim bulunan bir İrâdenin mecûdiyetine hükmetmek gerekmektedir, ta ki O'nun zâtı hadislere mahal teşkil etmesin.

Aklî delile gelince, şekilleri, mıkdarları ve var oluş zamanlarıyla birlikte mevcûd olan yaratıkları (düşünelim). Bunların başka şekil ve mıkdarlar dâhilinde bulunmuş olmaları veya var oldukları zamandan daha önce veya daha sonra mevcûd bulunmaları Allah taâlânın kudret ve haik sıfatlarına nisbetle hiç de muhai değildir. İmdi mevcudatı, sahibolduklan şekil ve mıkdariarına ve ayrıca var oluş zamanlarına tahsis eden irâde sıfatı olmasaydı bunlar mevcûd durumları İle var edilmiş olmıyacaklardı. Bir de şu var ki irâde, şayet Allah taölânın zâtından ayrılmış olsaydı kâinatı yaratmada cebir altında bulunmuş olurdu. Çünkü cebir ile irâde, ıztırar ile ihtiyar arasında başka bir mefhûm yoktur. Cebir altında bulunan zât ise acze dûçâr olur.

Mu'tezileye atfedilen «Allah taâlâ hadis olan ve hiç bir mahalde bulunmayan bir irâde İle mürîddir» tarzındaki görüş de kökünden yanlıştır. Çünkü bu irâde, ya Allah taâlânın onu yaratmasıyla vücûd bulmuş olacak, yahut da kendi kendine var olmuş olacak. Eğer muânzımız «kendi kendine var olmuştur» derse, bu, yüce Yaratıcı'yı inkâr etmektir. Şayet «Allah'ın onu yaratmasıyla vücûd bulmuştur» derse, kendisine soranz: Onu irâde ite mi yaratmıştır, yoksa iradesiz mi? Eğer «iradesiz» derse yüce Allah bu yaratma fi'linde cebir altında kalmış olur. Yok da, muarızımız, «irâde ile yaratmıştır» diyecek olursa yine sorare : Bu irâde kadım midir, yoksa hadis mi? Şayet «kadîm» cevabını verirse, işte bizim de isbat etmek istediğimiz budur; eğer «hadis» derse suâlimiz tekrar avdet eder ve nihayetsize doğru peşpeşe devam (teselsül) eder.

Hidâyete erdiren yalnız Allah'tır. [109][101]

NÜBÜVVET BAHİSLERİ

Peygamberlerin Varlığını İsbat

Ehl-i hakkın büyük çoğunluğu «Allah taâlânın peygamber göndermesi mümkündür, akıl bunu kabul eder» demiştir. Onların bir kısmı da «Hikmetin gereği olarak vâcibdir» demiştir. Sümeniyye ile Be-râhime bunun muhal olduğunu ileriye sürmüştür.[110][1]

Ehl-i hakkın delili şudur: Yüce Allah'tan kullarına ait emir ve ya-sakdaOın çıkması, akıllarının idrak edemiyeceği dünya ve âhiret saadetine dair hususları onlara bildirmesi muhal değildir; hatta bu, hikmettir, uygun bir şeydir. O halde kullarından bir kısmını ya sahîh bir ilham veya apaçık bir vahy vâsıtasiyle söz konusu edilen ilimle mümtaz kılması akıldan uzak değildir. İşte bu mümtaz kişiler Allah'ın emrini başkalarına haber verirler. Yüce Allah da böyle bir zât için, ilâh! âlemden haber verişinin doğruluğunu gösteren bir delil (alâmet) halk eder ki o da mu'cizedir.

Konunun biraz daha açıklanmasına gelince, Allah taâlâ cennet ile cehennemi yaratmış, bunların birinde dostları için mükâfat, ötekinde de düşmanları için azap hazırlamıştır. İnsan aklı ise bu hâdisenin inceliklerine nüfuz etmeye muktedir değildir, Yine Allah dünyada hem zararlı, hem de fâideli şeyleri yaratmış, fakat gerek idrak kuvvetine, gerek akia zararlı ile faîdeliyi, gıda, zehir ve devayı birbirinden ayırdetme imkânını vermemiştir. Ölüm ihtimâli mevcûd olduğundan tek tek tecrübe ile aklın bunları tesbit etmesi de bahis konusu değildir. O halde hikmet onu gerektirmiştir ki yüce Allah peygamber göndersin. Bu peygamber, onun kullarına, âhirette kendileri için neler hazırladığını ve dünyaya neler yaratıp tevdi' ettiğini haber versin; dirliklerini temin eden şeyleri emretsin, mahvolmalarına sebep olacak şeyleri yasaklasın. «Ta ki mahvolmak isteyen kimse bilerek mahvolsun, dirlik bulmak isteyen kimse de bilerek dirlik bulsun».[111][2]

Soru : Peygamber aklın gerektirdiği şeyleri getirirse akıl bundan müstağnîdir; eğer onun kabul etmiyeceği şeyleri getirirse bunian muhal görüp reddeder, binâenaleyh peygamber göndermenin bir fâidesi yoktur?[112][3]

Cevap: Paygamber, aklın bilmekten ve idrak etmekten âciz kaldığı şeyleri getirebilir. Çünkü akılların vereceği hükümler üç kısma ayrılmıştır: Vâcib, mümteni', caiz. Akıl vâcib ile mümteni1 hakkında kolayca hüküm verebilirce de caiz hakkında duraklar, ne menfî, ne de müsbet bir hükme varamaz; caiz sahasına giren şeylerden hiç birini ne farz, ne de haram kılabilir. Şu kadar var ki bir şeye İyi netice terettüb ederse ona ilgi gösterir, kötü bir netice bağlanmışsa ondan yüzçevirir. İmdi peygamber, Allah taâlâdan (aldığı vahyile) fiillerin neticelerini açıklayınca insan aklın saadetine vesile olan şeye vâkıf olup yönelir, felâketine vesile olan şeyden de haberdar olarak ondan kaçınır. Aslında akıl tarafından idraki mümkün olan bir şeyi bile dinin açıklaması caizdir, Bunun gayesi kişiye kolaylık

sağlamaktır. Çünkü bu nevi' şeyleri idrak edebilmek için devamlı tefekküre, aralıksız müşahedeye ve eksiksiz araştırmaya ihtiyaç vardır. Öyle ki insan bununla uğraşacak olursa Önemli işlerinin çoğu yüzüstü kalır. Bi-nâenalyh Allah taâlânın peygamber vasıtasıyla bu nevi' işleri beyan etmesi onun lütuf ve rahmetinin eseridir. Nitekim yüce Allah «Biz seni, - ey Habîbim, âlemlere rahmet olasın diye gönderdik»[113][4] buyurmuştur.

İmdi nübüvvette şart olan peygamberin erkek olmasıdır. Çünkü kadın oluş, bizim mezhebe göre, peygamber olarak gönderilmeye mâni'dir. Eş'ariyy ise buna muhalif kalmıştır. Görüşümüzün izahına gelince, risâlet hak dine da'vetle ortaya atılmayı gerektirir, kadn oluş ise örtünmeyi gerektirir, binâenaleyh aralarında tezad vardır.

Peygamber, aklın muhal görmiyeceği şeyler ileriye sürer, dâvasının doğruluğuna delil (mu'cize) getirir. Zira mu'cize olmaksızın onun! sözünü kabul etmek vâcib değildir. Havâricin İbâdıyye kolu bund muhalefet ederek : «Mu'cize göstermeden önce de peygamberin, sözünü kabul etmek vâcibdir» demiştir. Bu, yanlış bir görüştür. hak peygamberle yalancı peygamber ancak mu'cize ile ayırdedijj lebilir, binâenaleyh mu'cize olmaksızın onun sözünü benimsemeli gerekli değildir.

Mu'cize, benzerini getirmekten insanların âciz kaldığını isbar eden şeydir. Sonundaki hâ te'nîs için değil mübalâğa içindir. Kelâm âlimlerine göre mu'cizenin ta'rîfi şöyledir: Münkirlere meydan okuduğu bir sırada nübüvvet iddia eden zâtın elinde, tabiat kanunlarına aykırı olan bir hâdisenin - benzerini getirmekten münkirleri âciz bırakacak şekilde vuku' bulmasıdır. Böyle bir mu'cizenin, peygamber aleyhisselâmın doğruluğunu göstermesinin izahına gelince, biz mu'cizenin yüce Allah'ın fi'li olduğunu, kulun bunda hiç bir tesiri bulunmadığını bilmekteyiz, meselâ asayı yılana çevirmek ve ölüyü diriltmek gibi, İmdi peygamber olan zât «Eğer ben senin gerçek rasûlün isem şöyle şöyle yap!» der de Allah taâlâ mu'cize izhâr ederse, bu, o peygamberi bilfiil tasdik etme mânâsına gelir ve: «Doğru söyledin, sen hak peygambersin!» sözü yerine geçer. Nasıl ki bir kimse hükümdarın huzurunda onun elçisi olduğunu iddia eder ve hükümdarın maiyetine «Doğruluğumun nişanesi, hükümdara : Eğer ben doğru söylüyorsam yerinden üç defa kalk otur, söylemem olacaktır» derse, hükümdar da gerçekten bunu yapar ve maiyetindekiler bu hâdisenin hükümdarın âdeti olmadığını bilirse… Nasıl ki bu fiil o elçiyi, iddiasında «Doğru söylüyorsun!» dercesine tasdik ederse mu'cize de aynen bunun gibidir. - Tevfîk yalnız Allah'tandır. [114][5]

Muhammed Aleyhisselâmın Nübüvvetinin İsbâtı

Nübüvvet müessesesinin varlığını öğrendikten sonra, şimdi peygamberimiz Muhammed aleyhlsselâtü vesselamın hak peygamber olduğunu isbâta çalışalım. Çünkü tarihte gelip geçen peygamberlerin nübüvvetini isbat konusunda temel kaide Hz. Muhammed'in nübüvvetini isbat etmektir; bizim mezhebimize göre diğer peygamberlerin nübüvveti ancak onun haber vermesiyle sübût bulur.[115][6]

Bunun isbatlanması iki şekilde mümkündür. 116[7]

(1. Aklî Mu'cize):

Birincisi Kur'ân-ı kerîmdir. Hz.Peygamber, onunla, arap olan ve mayan bütün edîblere - bir benzerini yapmalarını isteyerek mey dan okumuş, onlarsa bunu yapmaktan âciz kalmıştır. İşte Allah taâlâ şöyle buyurur «Eğer kulumuz Muhammed'e indirdiğimiz Kur'ârf hususunda şüphe ediyorsanız haydi siz de ona benzer bir sûre getlrin». 117[8]Yine sânı yüce olan Allah şöyle buyurmuştur: «De ki : Andol| sun, bütün insanlarla cinler şu Kur'ânın bir benzerini meydana getire mek için bir araya toplanıp yardımlaşsalar bile yine onun benzerin» yapamazlar». 118[9]Ve bu hususta Kur'ân-ı kerîmin ihtiva ettiği diğel âyetler. 119[10] Bu âyetler karşısında bütün edîbler Kur'ânın benzerini getirt mekren âciz kalmıştır. Bunun isbatına gelince, onlar şayet Kur'ânırjj benzerini getirmeye muktedir olsalardı bunu mutlaka yaparlardı! Çünkü onlar Peygamber efendimizin dâvasını ibtâl etmeye vd onun kesin isbat vasıtası olarak kullandığı Kur'ân hüccetini çürütme? ye son derece düşkündü. Edîbler şayet böyle bir şey yapmış olsa îûfdı (yani Kur'âna nazîre getirmiş olsalardı) mutlaka meşhur olacak ve bize kadar nakledilip getirilecekti; tıpkı müseylimetü'l-kezzâb120[11] (güya vahiy mahsûlü olan) bâtıl ve saçma sözleri nakledildiği gibi. 121[12]

Soru : Belki harp ve geçim meşgaleleri gibi işler onları böyle b şey yapmaktan alakoymuştur?122[13]

Cevap : Bir defa Rasûlüllahın Kur'ân-ı Kerîm ile meydan okuyuş savaşlara girişmeden önce vuku' bulmuştu. Sonra araplar nazarini da, hak bildikleri dinlerini müdafaa etmek, muhterem ve mukaddes olan şeyleri korumak geçim meşgalelerinden çok daha önerr|i bir şeydir. Binâenaleyh ileriye sürülen ihtimalin bahis konusu oimad|. ğı aşikârdır. 123[14]

Soru : Belki de o zamanların edibleri Kur'an'a bir nazire getirmii-lerdir de İslâm dinine inananlar buna iltifat etmeyip (unutturmuşlc ve) Kur'ânı meşhur kılmışlardır? 124[15]

Cevap : O devirlerdeki münkirler sayıca mü'minlerden daha çoktu. Şayet Kur'âna nazire olacak bir şeye muvaffak olsalardı, onların inkârları, yalanlamaları ve Peygamber aleyhisselâma oian düşmanlıkları, kendilerini, bu nazireyi nakledip meşhur kılmaya mutlaka sevkedecekti; tıpkı mü'minlerin tasdikleri ve Peygamber efendimize mahabbetleri, onları, Kur''ânı nakletmeye ve meşhur kılmaya sev-kettiği gibi. Buna rağmen Kur'âna nazîre olacak hiç bir şey bize nakl edilmemiştir. O halde edîbler bundan âciz kalmışlardır. Arapların edebiyat ve belagat mütehassısları böyle bir şeyden âciz kalınca sonraki gayr-ı arap unsurlar haydi haydi âciz kalır. 125[16]

(2. Hissî Mu'cizeler):

Muhammed aleyhisselâmın nübüvvetini isbat eden mu'cizelerin ikincisi ondan naklolunan hissî ve haberî mu'cizelerdir. Hisse istinad eden mu'cizeierin bir kısmı onun zâtında, bir kısmı da zâtının dışında mevcuddur.

a) Onun mübarek zâtıyla ilgili mu'cizeler: Baba ve annesi tarafından, (nurunun) sulbüne ve rahmine intikal ettiği kimselerin alnında bir nurun parlaması[126][17] geçmiş ilâhî kitaplarda maddî ve ma'nevî vasıftan ile zuhur edeceği zamanın haber verilmesi ve ona tâbi' olacaklarla taraftarlarının vasıflarının anlatılması[127][18] yine Alî b. EbîTâlib (kv.)[128][19] Hind b. Ebî Hâle[129][20] ve Ümm-i Ma'bed[130][21] (Allah hepsinden râzî olsun) gibi zevatın rivâyetiyie bize kadar naklolunan onun yüksek yaratılışı, mütenâsip endam ve uzuvları, yüce ahlâkı ve örnek davranışlan.[131][22] Bütün bunlar, basîret sahibi kimseler nazarında, bu nevi" yüksek sıfatların ne ondan önce, ne de ondan sonra hiç bir kimsede toplanmadığı konusunda kesin delillerdir. Bu da onun zâtının şerefini ve sânının yüceliğini gösterir, hem de kimsenin ona denk ola-mtyacağı şeklide. Nitekim rivayet olunduğu üzere Ebû Bekr es-Siddîk (r.a)[132][23] Peygamber (s.a.) efendimize küçüklüğü sırasında ne zaman bakmış ve onun vasıflarına dikkat etmişse «Bu zât büyük bir iş için yaratılmış olmalıdır» diyordu. Nihayet Hz. Peygamber onu İslama da'vet edince : «işte benim senden beklediğim bundan başka bir şey değildi» cevabını vermiştir.[133][24] Abdullah b. Selâm (r.a.)[134][25] da onunla ilk karşılaştığında «Bu, asla yalancı bir sîma olamaz» demiştir.[135][26]Ashâb-ı kiramın şâirlerinden Abdullah b, Revana[136][27] ise onun hakkında şöyle demiştir:

Bulunmasaydı bile mu'cizâtın hiç biri

Verirdi sana onun ma'sûm yüzü haberi![137][28]

Muhammed aleyhisselâm, ömrü boyunca bu yüce ahlâkı muhafaza etmiş, gizli aşikâr, öfkeli veya neş'eli, hayatının hiç bir safhasıda bundan ayrılmamıştır, öyle ki ona iman etmiyenler, şiddetli düşmanlıkları ve yıkıcı tenkid ibtiiâlarına rağmen kendisinde bir tenkid noktası bulamamışlardır. İşte bu meziyet onun davasının doğruluğuna en kuvvetli bir delil teşkil eder. Çünkü sânı yüce olan hikmet sahibi Allah'ın, (kendi elçisi olduğunu ileriye sürmek suretiyle) müfterî olduğunu bildiği bir kimsenin şahsında bunca faziletleri toplaması, ona yirmi üç yıl müsade etmesi, sonra da tebliğ ettiği dini diğer dinlere faik kılıp düşmanlanna galip getirmesi ve ölümünden sonra da eserlerini kıyamete kadar yaşatması… aklen muhal olan bir şeydir,

b) Hissî mu'cizeierden, Rasûlüllahın zâtının dışında olanlara şunlar örnek gösterilebilir: Ayın ikiye ayrılması,[138][29] ağacın yürüyüp gelmesi,[139][30] taşın konuşması,[140][31] ağaç kütüğünün inlemesi,[141][32] devenin halinden yakınması,[142][33] kızartılmış koyun etinin zehirli olduğunu haber vermesi[143][34] ve bulutun Rasûlüllahı devamlı

gölgelendirmesi.[144][35]

(3. Mu'cizât-ı Haberiyye):

Peygamber (a.s.) efendimizin geçmişe ve geleceğe ait hâdJse leri haber vermesi de onun mu'cizelerindendir.

a) Maziye ait hadislere misai, geçmiş peygamberlerin kıssaları ve eski ümmetlerin halleridir. Rasûiüllah bu kıssa ve hâdiseleri Ehl-i kitâb âlimlerinin huzurunda, (Kur'ân ve hadîsin) çeşitli yerlerinde muhtelif lafızlarla zikretmiş, bu âlimlerden hiç biri onu yalanlamaya veya tenkide muktedir olamamıştır. Halbuki o, ne eskilerin kitaplarını okumuş, ne de Ehl-i kitâb ile beraber bulunmuştur. İşte bu, onun, ilâhî vahy ve nübüvvete müsteniden haber verdiğini gösterir.

b) Müstakbele ait haberlere gelince, meselâ Bedir savaşı gününde düşman ordusundan muhtelif kimselerin öldürüleceğini yerleriyle birlikte önceden haber vermesi gibi; nitekim aynen haber verdiği şekilde vuku' bulmuştur. [145][36] Yine Benî Hanîfe kabîiesiyle İranlıların savaşacağını, İran şahının saltanatının yıkılacağını, getirdiği İslâm dininin diğer dinlere faik gelip şark İle garbın en uzak noktalarına kadar yayılacağını ve haberlerde zikredildiği gibi daha başka hususların vuku' bulacağını önceden haber vermesi bu nevi' mucizelerdendir. Hakîkatte bütün bunlar haber verdiği gibi vuku' bulmuştur. [146][37]

Rasûl-i ekrem (s.a.) efendimizin bu haber verişlerindeki hali hiç bir veçhile kâhin, sihirbaz ve müneccimlerin haline benzememiştir. Şöyle ki onlann (tumturaklı sözlerinde) kafiyeli nesir ve vezinli şiirler kullandıkları, murdar şeyler isti'mal ettikleri, şeytanlardan yardım diledikleri, usturlaba baktıktan ve çeşitli hesaplar yürüttükleri rivayet olunur. Bil'akis onun (s.a.) tavru hareketleri istikamet üzere olmak, sükûn ve vekar içinde bulunmak, dünya zevklerine iltifat etmemek ve devamlı bir surette zikrullah ile meşgul olmaktan ibaretti.

Yukarıdan beri bahis konusu edilen bu mu'cizelerin çoğu, gerçi âhâd yoluyla sabit olmuştur. Fakat bunların hepsi bir mânâda ittifak etmektedir ki o da Hz. Muhammed'in elinde, tabiat kanunlarını bozan hâdisenin (yani mutlak mânâda mu'cizenin) zuhur ettiğidir, İşte bu mânâda mu'cize mütevâtir hükmünde ofur ve katî ilim ifade eder. Tıpkı Hâtim'in[147][38] cömertliği, Nûşirevân'ın[148][39] adaleti, Hz. Ali'nin kahramanlığı ve Ebû Hanîfe'nin[149][40] (Allah rahmet eylesin) ilmi hakkında âhâd yoiuyla nakledilen menkıbeler gibi. (Her biri âhâd yoluyla rivayet edilen) bu menkıbelerin her bir gurubu kül olarak tek bir mânâya delâlet ettiğine göre - ki bu mânâlar da cömertlik, adalet, kahramanlık ve ilimdir bu mânâların mevcudiyetine dair kesin ilim hâsıl olmaktadır. İşte mu'cizeler de böyledir.[150][41]

Soru : Bazı hıristiyanlar Hz. Muhammed'in (s.a.) sadece Arapların peygamberi olduğunu iddia etmiştir. Binâenaleyh risâletinin bütün insanlara şâmil oluşunun delili nedir? [151][42]

Cevap : Onun hak peygamber olduğunu isbat ettik. Peygamber ise yalan söylemez. Şu bir gerçektir ki o, bütün insanlara gönderildiğini haber vermiştir. Nitekim Allah taâiâ şöyle buyurur: «Habibim biz seni şüphe yok ki bütün insanlara peygamber olarak gönderdik».[152][43] Yine o azameti yüce Allah buyurdu : «De ki ey insanlar, ben Allah'ın size, hepinize gönderdiği bir peygamberim».[153][44] Şu da muhakkak ki. O, İran Şahına, Bizans imparatoruna ve civardaki diğer hükümdarlara elçiler göndererek onları İslama çağırmış, [154][45]bunlardan Necâşî[155][46] ve diğer bazıları ona iman etmiştir. Bu da onun, her kese gönderilmiş bir peygamber olduğunu gösterir.

Başanya ulaştıran yüce Allah'tır. [156][47]

Peygamberliğin Özellikleri

Peygamberin kendisine has bazı sıfatlarının bulunması gereklidir. O, bu sıfatlar sayesinde yüce Allah ile kullan arasında elçilik yapma liyakatini kazanmış olur, Aliah taâlâ şöyle buyurur: «Allah, elçiliğini nereye tevdi' edeceğini çok iyi bilendir».[157][48]

Bu sıfatlardan biri, onun, asrında yaşayan insanların en akıllısı olması, bir de en güzel ahlâka sahip bulunmasıdır. Peygamber olacak zâtın, risâlet vazifesini ifaya engel teşkil edecek sıfatlar taşımaması da lâzımdır. Eğer nübüvvetten önce böyle bir sıfat taşıyorsa Cenabı Hak onu peygamberlik sırasında izâle eder, nasıl ki Mûsâ aleyhîsselâmın dilindeki tutukluğu onun dua ve niyazı üzerine izâle ettiği gibi. [158][49]

Peygamber, gerek sözlerinde, gerek fiillerinde kendisini lekeliye-cek ve kadrü kıymetini düşürecek hatalarda korunmuş (mâ'sûm) oiur. Eğer kasıd ve irâdesi olmaksızın kendisinde bir hata vuku1 bulacak olursa Cenabı Hak onu uyarır, kınar; bu hususta peygamberini kendi haline bırakmak şöyle dursun onu uyarmayı geciktirmez bile.

Büyük üstâd İmâm Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (Allah yüzaklığını artırsın) şöyle dedi: «İsmet külfeti kaldırmaz». Bunun mânâsı şudur ki peygamberin günahtan korunmuş olması ismet) onu tââte zorlamadığı gibi günah işlemekten de âciz bırakmaz. Ne var ki İsmet Allah'ın bir lütfü olup peygamberi hayır yapmaya sevkeder, kötülükten de alı-kor. Fakat ilâhî İmtihanın gerçekleşmesi için onda yine de irâde mevcuddur.

Müslümanların büyük çoğunluğuna göre peygamberin küfürden ma'sum oluşu vahiyden önce de, sonra da sabittir. Havâricin Fu-dayliyye kolu buna muhalif kalmıştır.[159][50]

Peygamberin günahlardan ma'sum oluşu ehl-i sünnete göre vahiyden sonra sabittir. Fakat Haşviyyeye göre böyle değildir. Zira onlar Hz. Dâvûd, Hz. Süleyman ve Hz. Yûsuf (aleyhimu's-selâm) ile diğer bazı peygamberlerin kıssalarını anlatırken onların günah işlediklerini hissettiren bazı şeyler naklederler. Halbuki bu rivayetlerin bazıları mu'teber değildir, bazıları da peygamberlerin sânına yakışacak bir şekilde sahîh birte'vîl ile te'vîl olunmuştur. [160][51] Bunun isbatına gelince, peygamberler Aliah taâlânın kulları üzerindeki hüccetleri (sarsılmaz delilleri ve rehberleri) dir. Zira Cenabı Hak şöyle buyurmaktadır:

«Peygamberleri müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik, ta ki insanların Allah'a karşı bahaneleri olmasın» [161][52] bilâkis Allah'ın insanlar karşısında hücceti (ve hesap sorma hakkı) vardır. Eğer peygamberlerin günah işlemesi mümkün olsaydı onların sözüne güvenilmez ve binâenaleyh ilâhî hüccet gerçekleşmemiş olurdu.

Peygamberlerin vahiyden Önceki durumlarına gelince. Mutezilenin bütün guruplarıyla (Fudayliyye kolu hâriç) Havâricin tamamına göre onlar vahiyden önce de ma'sûmdur. Bize göre ise peygamberlerin vahiyden önce günah işlemesi, nâdir olmak şartıy-le, mümkündür, böylelerinin hali nübüvvet ânında hemen iyiliğe ve istikamete dönüşür. [162][53]

Velilerin Kerametleri

Velilerin kerametleri bize göre caizdir, Mu'tezile buna muhaliftir. Yine sihir ile göz değmesi bize göre olağan olup onlarca mümkün değildir.

Bu konudaki delilimiz hem aklî, hem de naklî yöndendir.

a) Naklî delil, Süleyman aleyhisselâmın vezirine dair gelen ilâhî haberdir. Şöyle ki o, (Saba Melikesi) Beikıs'in tahtını uzak mesafeden kısa bir zaman içinde getirmiştir. Nitekim Allah taâlâ şöyle buyurmuştur : «Ben gözünü yumup açmadan önce onu sana getiririm, dedi. Bir de (Süleyman) onu yanında hazır görünce : bu, Rabbimin lûtfundan doğan bir şeydir… dedi». [163][54]Yine Nihâvend'de bulunan Sâriye[164][55] Medîne'dekî halife Ömer'in (r.a.) : «Ey Sâriye, dağa dikkat et, dağa!» tarzındaki sözünü işitmiştir, halbuki ikisi arasında beşyüz fersahtan fazla bir mesafe bulunuyordu. [165][56]Hz. Ömer'in mektubu (atılmak sureti) ile Nil nehrinin taşması, [166][57] Hz. Hâiid'in[167][58] zehir içmesi (ve bundan zarar görmemesD de meşhurdur. [168][59]Tabiîne ve ümmet-i Mu-hammed'in sâlih ferdlerine ait naklolunagelen kerametler[169][60]o dereceye ulaşmıştır ki âhâd yoluyla gelen bu rivayetler biraraya getirildiği takdirde kerametin mümkün olduğu noktasında tevatür mertebesine vanr.

b) Aklî defile gelince, keramet, tabiatta carî kanuna aykırı olarak vuku1 bulan ilâhî bir fiildir. Tâ ki kul itâatkârlığın meyvesini tanısın ve dininin hak olduğuna dair basiret ve inancı artsın.

Soru : Keramet bu tarzda vuku' bulacak olsaydı mu'ciz-eye benzer, nebî ile veîî birbirinden ayırdedilemezdi?

Cevap : Öyle değildir, çünkü mu'cize nübüvvet iddiasıyla beraber bulunur, halbuki velî bunu iddia edecek olsa ânında kâfir olur ve kerامete lâyık olma vasfından sıyrılır. Bilakis velî, peygamber aleyhisselâma bağlı olduğunu ikrar eder. Şüphe yok ki velîye ait her bir keramet tâbi' olduğunu ikrar ettiği peygamber hakkında bir mu'cize sayılır. Böyle olunca da velî ile nebî arasında benzerlik doğmaz[170][61]Doğruya ileten yalnız Allah'tır. [171][62]

Devlet Reisliği ve Ona Bağlı Meseleler[172][63]

İnsanların, işlerini yürütecek bir devlet reisi edinmeleri gereklidir. Nitekim Rasûlüllah (s.a.) in vefatını müteakip devlet reisinin tesbiti hususunda önce ihtilâf edip sonra Ebû Bekir (r.a.)ın riyaseti üzerinde birleşen ashâb-ı kiramın ittifakı da bunu göstermektedir. [173][64]

Aynı zaman içinde iki devlet reisinin başa getirilmesi caiz değildir. Ancak «Her asırda susan ve konuşan olmak üzere iki imâm mevcuddur» diyen bazı Râfizîier ile Hz. AİTnin devlet reisliği sırasında Hz. Muâviye'nin [174][65] de riyasetini meşru' sayan Kerrâmiyye buna muhalefet etmiştir. Fakat bu görüş yanlıştır. Çünkü bu görüş aynı zaman içinde, birbirini nakzedecek konularda iki ayn şahsa itaat etmenin lüzumunu doğurur, bu ise muhaldir. Ebû Bekir (r.a) da : «Bir kına iki kiline sığmaz» derken[175][66] buna işaret etmiştir. Aynı mânâda olmak üzere Hz. Alî de Muâviye taraftarları için : «Kardeşlerimiz bize isyan etmişler» demiştir.[176][67] Eğer (aynı zaman içinde) iki kişiye devlet reisliği tevdi" edilmişse önce ta'yln olunmuş bulunan, meşru' reis olur. Eğer her ikisi de aynı zamanda ta'yln olunmuş ise ikisinin de riyaseti düşer. Bu takdirde ya onlardan biri veya bir başkası için yeniden seçim yapılır.

Devlet riyasetinin şartı reisin erkek, hür, ökıl-bâliğ olması ve Kureyş kabilesine mensûb bulunmasıdır. Bu kabilenin Hâşim oğullan kolundan olması ise bazı Râfizflerin muhalefetine rağmen bize göre şart değildir. Çünkü Peygamber efendimizin «İmamlar Kureyştendir»[177][68] tarzındaki sözleri umûmîdir (bu kabilenin bütün kollarına şâmildir). Yine devlet reisinin günahtan korunmuş (ma'sûm) olması da şart değildir; Bâtınlyye buna muhaliftir. Adalet ve takvaya gelince, bize göre kemâlinin şartıdır, Şafiî'ye[178][69] (r.a) göre ise riyasetin cevazının ve hu-kukan meşru' olabilmesinin şartıdır. Binâenaleyh Hanefiyyece günahkâr olduğu bilinen bir kimseye devlet reisliğinin tevdi' edilmesi mekruh ise de hukukan meşru'dur. Devlet reisi büyük günah (kebîre) irtikâb ederse bize göre azledilmeye lâyık olur, fakat kendiliğinden düşmez. Şâfiye göre ise riyasetten düşer, Mu'tezile ile Havâric de ona muvafakat etmiştir.

Daha faziletlisi varken dûn olanın devlet reisliği hukukan muteber olur, Râfizîlerin çoğu buna muhalif kalmıştır. Zira halîfe Ömer (r.a), kendisinden sonraki hilâfet ta'yinini, bir kısmının diğerinden üstün olduğunu bildiği halde altı sahâbî[179][70] arasındaki istişare neticesine havale etmiştir. [180][71]

Hulefâ-i Râşid'inin Devlet Reisliği

Hulefâ-i râşidînin ilki Ebû Bekir (r.a.) dır. Ebû Bekir hilafetin şartlarını şahsında-toplamış, bütün ashâb-ı kirama üstünlüğü kabul edilmiş bir zattı. Ashab onun hilâfetinde ittifak etmiştir. Bu ittifak kesin bir delil teşkil eder. Peygamber aleyhisselâmın Hz. AiTnin hilâfetini açıkça haber verdiğini ileriye süren kimselerin iddiası da bu icma' karşısında sukut eder. Çünkü Rasûl-i ekrem (s,a.) efendimiz «Benim ümmetim dalâlet üzere ittifak etmez»[181][72] buyurmuştur. Ayrıca herkesçe bilinmektedir ki Hz. Alî (r.a), halîfe Ebû

Bekr'e bey'at etmeyi uygun gördükten sonra hâzır bulunan bir çok zevatın yanında ona bey'at etmiştir. [182][73]

Ebû Bekir (r.a) ın uğurlu hilâfeti sırasında ashâb-ı kiramın akıllarını hayrette bırakan nice hâdiseler zuhur etmiş; onun isabetli karan sayesinde müslümanlar arasındaki ihtilâf ortadan kalkmıştır. Nitekim bu konuyu «el-Kifâye» de tafsılâtıyle açıkladık.[183][74]

Hz. Ebû Bekir (r.a.) vefatından önce Ömer b. el-Hattâb'ı velîahd seçtirdi. Rivayet olunur ki halîfe Ebû Bekir hayatından ümid kesince Osman'ı[184][75] çağırmış ve Ömer b. el-Hattâb'ı velîahd edindiğine dair mektubu ona yazdırmıştı. Mektubun yazılışı bitince onu mühürliyerek Medîne'lilerin huzuruna çıkarmış ve onlara mektup sahîfesinde yazılı bulunan zâta bey'at etmelerini emretmiş, onlar da bey'at etmiştir. Hatta mektup Alî b. Ebî Tâlib'in (r.a.) yanından geçerken Hz. Alî, «Orada yazılı bulunan zâta bey'at ettik, Ömer b. el-Hattâb da olsa!» demiş. Sonra ashâb-ı kiram Hz. Ömer'in hilâfetinde ittifak etmiştir. [185][76] Halîfe Ömer, Ebû Bekir(r.a.)ın yolunu ta'kîbetmiş, ordular sevketmiş ve ikmal kıtaları düzenlemiş… Nihayet Allah taâlâ onun kılıcı sayesinde küfr ile fesadı kökünden kurutmuştur.

Sonra halîfe Ömer (r.a.) şehîd edildi. Hilâfet işini altı kişi arasındaki istişare neticesine havale etti: Osman, Alî, Abdurrahmân b. Avf, [186][77]Talha, [187][78] Zübeyr[188][79] ve Sa'd b. Ebî Vakkaas[189][80] (Allah'ın nzâsı hepsinin üzerine olsun). Şûra ehlinin beşi halife seçimini altıncı üye Abdurrah-mân'a havale edip onun vereceği karara râzî oldular. O da Hz.Osmân'ı (r.a.) seçti ve ashabın huzurunda ona bey'at etti. As-hâb-ı kiram da kendisine bey'at edip hilâfeti boyunca emirlerine boyun eğdiler, arkasında Cum'a ve Bayram namazlarını kıldılar. Bu onların Hz. Osman'ın hilâfeti üzerinde ittifak ettiğini gösterir. Halîfe Osman hakkında dış görünüşüyle tenkid ifade eden rivayetlere gelince, bunların bir kısmı iftiradır, bir kısmı da onun sânına uygun, yerinde bir te'vîi ile yorumlanmıştır[190][81] bihâenaleyh bu nevi' rivayetler (onun sarsılmaz şahsiyeti gibi) kesin bir delili nakzetmez.

Nihayet halife Osman (r.a.) da hilâfet konusunda bir şey söyleme imkânı bulamadan şehid edildi. Bunun üzerine Muhâcirîn ile Ensâr-danJleri gelen bir ashab gurubu toplanıp Hz. AlTden hilâfeti kabul etmesini istediler, bu konuda ısrar edip onu Allah'a saldılar. O da kabul etti ve orada bulunan seçkin ashab topluluğundan kendisi için bey'at aldı. [191][82] Halife Alî'ye muhalefet eden veya onun karşısında savaşan ashab kendi zan ve ictihadlanna dayanıyorlardı. Ehl-i sünnete göre bu konuda haklı olan Hz. Alîdir. Çünkü o, çağdaşlarının en faziletlisi ve hilâfete en lâyık olanıdır. Rivayet olunduğuna göre Hz.Alînin muhalifleri bil'ahare fikirlerinden dönmüşler ve yaptıklarına pişman olmuşlardır.[192][83]

Nübüvveti ta'kîbeden bu hilâfet devri Hz. Alî (r.a.) ileisona erdi. Çünkü o, Rasûlüllah (s.a.) efendimizin vefatından otuz yıl sonra şehid edildi. Peygamber aleyhisselâm da «Hilâfet benden sonra otuz yıldır»[193][84] buyurmuşlardır.

Hulefâ-i râşidînin fazilet sırası Ehl-i sünnete göre hilâfet sırasının aynıdır.

Evlâdlannın fazilet sırasına gelince bazı âlimler «Ashabın dışında ilim ve takva

ölçüsünden başka kimseyi ötekinden üstün kabul etmeyiz» demiş, bazıları da «Evlâdlan babalarının fazilet sırasına göre derecelendiririz, demişler, ancak Hz. Fâtıma'nın[194][85] (r.a.) çocukları müstesna, zira onlar Rasûlüllah (s.a,) e olan yakınlıkları sebebiyle bütün ashabın çocuklarından üstün kabul edilir».

Ashabın hiç bir ferdine dil uzatmamak, onları sadece hayrile yâd etmek, onların hal ve hareketlerini iyilik ve doğruluğa yormak her müslümanın tâbi' olması gereken bir vecîbedir. Çünkü Peygamber efendimiz bu konuda şöyle buyurmuştur : «Ashabım hakkında Allah'tan korkun, Allah'tan. Benden sonra onları tenkidlerinize hedef edinmeyin. Onları seven bana mahabbeti sebebiyle sevmiş, onlardan nefret eden bana nefretinden ötürü nefret etmiş olur. [195][86]Ve çünkü onlar Allah'ın dinine yardım etmiş, Rasûlüllah (s.a.) ile müşerref olma bahtiyarlığına eriştirilmiştir. Allah hepsinden râzî olsun!

Hidâyete erdiren yalnız O'dur. [196][87]

İRADE, KAZAVE KADER BAHİSLERİ (GİRİŞ)

Ta'dîl ve Tecvîr Meseleler[197][1]

Ta'dfl adalete, Tecvîr de zulme nisbet etmek demektir. Ehl-i kıble, [198][2] Allah taâlânın adalet ve hikmetle mevsûf olduğu, bunların zıddı-nı teşkil eden zulüm ve sefehten de münezzeh bulunduğu noktasında ittifak etmekle beraber, ta'dîl ve tecvîr meşeleri içinde hangi şeyin adalet veya zulüm, hikmet veya sefeh olduğu ve binâenaleyh yüce Allah'a nisbet edilip edilemiyeceği hususunda ihtilâf etmişlerdir.

Ehl-i kıble hikmetle sefehin ta'rifi konusunda da birbirinden farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Mu'tezile, «Hikmet, failine veya başkasına fâide temin eden şeydir, sefeh ise bunun zıddıdır» derken Eş'arîler, «Hikmet, failinin kasıd ve irâdesine uygun olarak meydana gelen dir, sefeh ise bunun zıddıdır» tarzındaki bir ta'rîfi benimsemiştir. Üstâd Ebû Mansûr el-Mâtürîdî ve ona tâbi' olanlar ise şöyle demişlerdir; «Hikmet, (fâide taşısın taşımasın) neticesi iyi ve güzel olan iştir, sefeh de bunun zıddıdır». Bu meselelerin tafsilâtını İnşallah ileride vereceğiz.[199][3]

İstitâat

İstitâat, kudret, kuvvet, takat ve bir de vüs1 lisancılara göre yalan manâlı, kelâmcılara göre de eş manâlı isimlerdir.[200][4]

Ehl-i sünnete göre istitâat (gücü yetmek, takat getirmek) ihtiyarî fiiller[201][5] için kullarda mevcuddur. Cebriyye buna muhalefet ederek «İnsan, tıpkı cansız varlıklar gibi, Allah'ın yarattığı fiillere sadece bir sahne teşkil eder» demiştir. Cebriyyenin bu iddiasında ilâhî emir, yasak, va'd ve vaîdinin (tehdidinin) hiçe sayılması, dînî hükümlerin ib-tâli, duyulara ve zarurete bağlı (zarurî - bedîhı) gerçeklerin inkârı vardır. Sofistlerle (Sûfestâiyye) fikirbirliği mevcuddur. Kaderiyye, Dırâ-riyye ve Kerrâmiyyeden bir çokları ise «Kulun istitâatı vardır, hem de mükellef tutulurken kudret sahibi olabilmesi için bu istitâat fiilden öncedir» demiştir.

Ehl-i sünnet de şöyle dedi: «Filin vukuu için gerekli kudret (istitâat) fiilden önce değil fiil ile beraber bulunur». Çünkü kula ait olan hadis kudret bir arazdır, arazın devamlı oluşu ise muhaldir. Eğer kulun kudreti (yapacağı) fiilden önce bulunsaydı (kudret bir araz olduğu ve araz devam vasıfı taşımadığı için) fi'lin vukuu sırasında mevcûd olamıyacak ve böylece fiil kudretsiz meydana gelmiş olacaktı. Bir fi'lin kudret olmaksızın meydana gelmesi mümkün olsaydı onun âciz (kudretin mahrum) kimseden de sudur etmesi doğru olurdu, bu ise bâtıldır.

Arazların devamlılık arzetmesinin imkânsızlığına gelince, devamlılık (bakaa) onu taşıyan zâtın (bâkıynin) ötesinde (onun hakîkatın-dan ayrı) bir mânâdır. Bu da şu delil ile sabittir ki cevher, varoluşunun ilk safhalarında «varoluş» ile vasıflandığı halde «devamlı oluş» (bakaa) ile vasıflanmayabilir. Bu gerçeği izah eden bir husus da şudur; Bir cevher vücûd bulduktan sonra yok olsa onun için «Var oldu fakat devam edemedi» demek mümkün olur. Eğer devam var olmak demek olsaydı sözümüzün neticesi şu olacaktı; «Var oldu, fakat var olamadı». Bu İse bâtıldır.[202][6]

İmdi, «devamlı oluş«un (bakanın) «varoluş»tan (vücûddan) ayrı bir şey olduğu ortaya çıktığına göre, deriz ki: Arazların kendiliklerinden bulunması mümkün değildir. Çünkü hareket ettiren olmaksızın hareketin mevcudiyetini düşünmek muhaldir. Eğer arazlar devamlılık arzetseydi bakaa denen sıfat onunla beraber bulunurdu. Fakat arazın kendiliğinden bulunması imkânsız olunca bakaa gibi (başka) bir sıfatın da onun sayesinde mevcûd olması imkânsız hale gelmiştir. Şu da var ki (kudret arazının bakaa arazını taşıdığı iddia olunduğu gibi) bir arazın diğer bir arazla mevcud olması imkân dâhilinde bulunsaydı «hayat”ın «kudret», «hareket» in de «renk» sayesinde mevcûd olması mümkün olurdu. Halbuki hayatın kudretle ve hareketin renk ile vasıflanması muhaldir, işte bakaa (ile kudretin durunrju) da aynıdır.

Şunu da belirtelim ki eğer araz devamlılık arzetseydi onun devamlılığı mutlaka cevherinkinden ayn olurdu, çünkü cevher ile araz mâhiyet bakımından birbirinden ayn şeylerdir; farklı mâhiyet arz eden iki şeyin aynı devamlılık vasfını taşıması ise mümkün değildir. Bahis konusu edilen husus imkân dâhilinde olsaydı kudreti taşıyan zâtın ortadan kalkması halinde bile kudretin tek başına devam ettiğini düşünmek yerinde olurdu. Bu da doğru olsaydı başlangıçta kudreti taşıyacak bir zât mevcûd değilken bile kudretin tek başına vücûd bulması mümkün olurdu. Oysa ki bunların hepsi muhaldir. Muhale götüren şey de elbette muhal olur. [203][7]

Soru : Filin vukuu için gerekli insan kudretinin hakîkaten devam arzetmesinin imkânsızlığını kabul etsek bile, bundan bir kudret-i sabıkadan yoksun olduğu neticesi çıkmaz. Siz -eşyadaki hilliyyet ve mülkiyetin, insanın şahsındaki küfür veya imanın devamlılığından olduğu gibi- «teceddüd-i emsal» yoluyla sıfatların hükmen devam ettiğini kabul etmiş değil miydiniz? jşte bunun gibi kudret de fi’lin vukuu sırasında teceddüd-i emsâ! yoluyla bâkıy kalabilir.[204][8]

Cevap : Kudretin hakikaten devam edemiyeceğini kabul ettiğinize göre teceddüd-i emsal formülüne tutunmanız size bir şey temin etmez. Çünkü fiil ile beraber (fi’le mukaarin) hâsı! olan kudret ya beraberinde bulunduğu bu fi’lin veyahut onu ta’kîbeden diğer bir fi’lin kudretidir. Eğer «Beraberinde bulunduğu filin kudretidir» derseniz, bu sözünüzden, fi’lin mukaarin kudretle meydana geldiği neticesi çıkar. Bu takdirde de bu fi’lin vücûd bulmasında sabık kudretin hiçbir tesiri bahis konusu olamaz. Böyle bîr kudretin varlığı yokluğuna mü-sâvî olur. Eğer «Fiil ile beraber ortaya çıkan kudret onu ta’kîbeden diğer bir filin kudretidir» diyecek olursanız, o halde şu anda vuku’ bulmakta olan fiil kendisine

ait kudretten yoksun olmuş demektir. Bunun faili müteakip bir fi'le muktedir sayılırsa da (şu anda vuku' bulan file muktedir olmadığından) fiil kudretten yoksun bir kişiden neş'et etmiş olur. Eğer bu caiz ise filin acz ile birleşmesi (ve aczin mahsûlü olması) da caizdir. Halbuki muarızımız insan kudretinin fiilden önce bulunmasını kulun mükellef tutulabilmesi için şart koşmuştu. Yukanki izaha göre fiil kudret olmaksızın da vuku' bulabilecekse onun, teklifin gerçekleşmesi sırasında şart koşulmasına ne lüzum vardır? Şu da var ki vukuu sırasında kudretten yoksun olan bir filin vukuundan çok önce mevcûd olabilecek bir kudretle meydana gelmesinin muhal olduğu noktasında muârıztmızla ittifak halindeyiz. O halde filin, vukuundan bir zaman (ân) önce mevcûd bir kudretle meydana gelmesi de aynı şekilde muhal olacaktır, çünkü şu andaki yokluk (geçmiş zamanların muhtelif anlarında varlık kaydetse de bizim için) bir değişiklik arzetmez.

Aynı kudret birbirine zıd olan iki şeye elverişli olabir mi?

Eş'ariyyenin büyük çoğunluğu ile muhaddis kelâmcılar «elverişli olamaz» dediler. Ebû Hanîfe (rh.) ise «Bir kudret zıd ofan iki şeye elverişli olabilir, fakat bir anda değil, münâvebe suretiyle» demiştir. Ebû Ha-nîfe'ye bu görüşünde el-Kalânisi,[205][9] İbni Süreye[206][10] İbni Râvendî muvafakat etmiştir. Çünkü kudretin mahalli (vâsıtası) zıd olan iki şeye de elverişli oian âlettir, o halde kudret de onun gibidir. Meselenin derinleştirilmesine geünce, tâat ile ma'sıyet sâhibolduklan fiil özelliği bakımından değil, sadece ilâhî emir ve yasağa nisbetleri itibariyle ayrıcalık arzederler. Şöyle ki «secde» fili Allah taâlâya olursa tâat, aksine puta vâki" olursa ma'sıyettir. Aslında burada secdenin kendisinde bir değişiklik hâsıl olmaz, buna bağlı olarak secdeye ait kudret de bir değişiklik arzetmez. Şu kadar varki kudret tâatie beraber olursa «tevfîk», ma'sıyetin yanında bulunursa «hızlan» adını alır, haddizâtında o birdir, aynıdır. Nasıl ki secde Allah'a vâki olunca tâat, puta vâki" olunca ma'sıyet adını alır, fakat haddizatında o, alnı yere koymaktan İbarettir, adının değişmesi sadece ilâhî emir veya yasağa nisbeti itibariyledir. İşte kudret de onun gibidir. Tevfîk sadece Allah'ın yardımıyla mümkündür.[207][11]

Kullara Ait Fiillerin Yaratılması

Ehl-i sünnetCAIlah zaferlerini dâim kılsın) şöyle dedi: «Kullardan ve bütün canlılardan zuhur eden fiiller yüce Allah'ın yarattığı şeyler olup Aliah taâlâdan başka onların hiç bir mucidi yoktur, meydana getirilen fiil ister madde (ayn) olsun, ister onun taşdığı vasıf (araz) olsun». Ashâb-ı kiram ile Tabiîn bu akîde üzere bulunuyordu. Nihayet kaderiyye zuhur etmiş ve «Bütün canlıların ihtiyarî fiilleri kendi îcadla-rıyla meydana gelir, bu fiillerin, Allah taâlânın yaratması ve kudretiyle bir alâkası yoktur» tarzındaki İddiayı ileriye sürmüştür.

Kaderiyyenin bu iddiası kökünden yanlıştır. Çünkü Allah taâlâ, «İşte Rabbiniz olan Allah! Ondan başka hiç bir Tanrı yoktur. O, her şeyi yaratandır»[208][12] buyurmuştur. Yine o, şöyle buyurur: «Yoksa onlar Allah'a onun yarattığı gibi yaratan ortaklar mı buldular da bu yaratma işi kendilerince birbirine benzer göründü? De ki : Allah her şeyi yaratandır».[209][13]Cenâb-ı Hak bu âyet-i kerîmelerde başkalarından temayüz ettiği «hâlıkıyyet» ile

kendini medhetti. Bu da her hangi bir şeyin yaratılmasında ona hiç bir kimsenin ortak olamamasını iktizâ eder. Yine şânı-yüce Allah şöyle buyurur: «Bizzat kendinizi de iş işlemenizi de Allah yaratmıştır». [210][14]Şunu hemen ifade edelim ki

edatı fiil ile bareber bulununca bütün Nahiv âfimlerine göre masdar mânâsına alınır.

Nitekim «iş yapışın hoşuma gitti» mânâsına diyebilirsin.

Buna göre âyet-i kerimenin mânâsı

«Allah sizi de iş işlemenizi de yaratmış» tarzında olur. Bu mânâyı Rasûlüllah (s.a.) efendimiz de açıkça ifade buyurarak şöyle demiştir: «Muhakkak ki Allah her iş yapanı ve onun yapışını yaratmıştır».[211][15]

Ef'âl-i ibâd hakkında Ehl-i sünnetin aklî deliline gelince:

a) Kulun bizzat kendisi yaratılmıştır, varlığı da yokluğu da mümkündür, var olmak ile olmamak ihtimali ona nisbetle müshavidir. Binâenaleyh onun var olmak ihtimalinin gerçekleşmesi (tereccüh etmesi) için varlığı kendinden olan (vâcibu'l-vücûd) bir tercih edicinin tercihine ihtiyaç vardır, bu da Allah taâlâdan başka bir şey değildir. Biz, Ehl-i sünnet, bu aklî delil ile Dehriyyeyi, aynlann (a'yânın) varoluşunu Allah'a nisbet etmeyi inkâr edişleri hususunda mağlûp edip susturduğumuz gibi Mu'tezileyi de kullara ait fiillerin vukuunu Allah'a nisbet etmeyi reddedişleri konusunda sustururuz, çünkü gerek ayn-lar, gerek fiiller varoluş bakımından birbirine müsâvîdir.

b) Mademki kul (İddia edildiği üzere) kendi nefsinde meselâ hareket fi'lini îcâd etmeye muktedirdir, o halde sorarız: Bu hareket hali kulda mevcudken Allah taâlâ onun nefsinde sükûnu îcâd etmeye muktedir midir, değil midir? Eğer «muktedirdir» derseniz, iki ztddın ic-timâı lâzım gelir; şayet «değildir» derseniz, yüce Allah'a acz nisbet etmiş olursunuz; halbuki bu neticelerin ikisi de muhaldir.

c) Şunu da belirtelim ki yaratma gücüne sahip olabilmenin şartı, yaratıcının, henüz var olmadan önce yaratılacak şeyin bütün inceliklerini bilmesidir. Zira Cenâb-ı Hak şöyle buyurur: «Hiç yaratan bilmez mi? O her şeye nüfuz eden her şeyden haberdar olandır». [212][16]Şüphe yok ki bir fi'le dair hiç bir bilgisi olmayan kimse elbette ona gücü yetmiyecektir.Kâfir iie bid'atçının, fiillerinin kötülüğüne dair bilgileri olmadığı gibi insan da işleyeceği fiil hakkında iyilik, kötülük, zarar veya fâide temin etmesi bakımından umumiyetle bir bilgiye sahip değildir, o halde onun hâlık olması düşünülemez. [213][17]

Soru : Kulun îcâd sıfatına sâhiboiuşunun imkânsızlığına hükmettiğinize göre onun hiç bir fili yok demektir, zira fi'lin îcaddan başka mânâsı yoktur? [214][18]

Cevap: Kulda fi'lin mevcûd olduğu noktasınada muarızımızla ittifak halinde olmakla beraber onun, îcâd özelliğine sâhiboiuşunun imkânsızlığını da isbat etmiş bulunuyoruz. O halde kula ait bir fi'lin mevcûd olduğu, fakat bunun îcâd mânâsına gelmediği ortaya çıkmış oldu. [215][19]

(Halk ve Kesb):

İmdi şunu belirtelim ki mevcûd olan fi'iî sıfatlar iki nevi'dir.

Birinci nevi', Allah taâlânın kulda kendi kudret ve irâdesi olmadan- yarattığı fiildir, titreme hastalığına kapılmış kimsenin hareketleri gibi.

ikincisi, Allah taâlânın kulda -kendi kudret, irâde ve ihtiyarıyla- yarattığı fiildir, ihtiyarî hareketlerimiz gibi. Bu iki nevi1 fiil arasındaki fark zarûreten bilinmektedir. Bunlardan ikincisine «kesb», birincisine de «halk» denilmiştir. Kulun bu ihtiyarî fiilleri -başka bir ifade bulunamadığı için- «kesb» kelimesiyle dile getirilmiştir, tıpkı haz ile elem arasındaki fark kesinlikle hissedilmekle beraber ancak bu iki lâfızla ifade edildiği gibi.

Hulâsa, kulun filine «halk» değil «kesb», Allah taâlânın filine de «kesb» değil «halk» denilmiştir. «Fiil» kelimesi ise bu her iki terime de şâmildir.[216][20] BurMâtürîdiyyenin görüşüdür. Eş'ariyyeye göre, fiil hakîkat mânâsına da îcâd etmekten ibarettir, şu kadar var ki kesb'e de mecazî olarak fiil denilmiştir. Bu iki görüşten isabetli olan biz Mâtürîdiy-yenin ortaya koyduğu görüştür. Çünkü fiil kelimesinin herhangi bir kayda bağlı olmaksızın kul için isti'mâl edilmesi onun hakîkat mânâsına alındığını gösterir. Şu da var W bir kelimenin mecaz mânâda kullanılabilmesinin şartlarından biri de o kelimenin hakîkat mefhûmu İle mecaz mefhûmu arasında belirH bir noktada benzerimin mevcûd olmasıdır, böylece lâfız o mânâyı İfade edebilmesi İçin hakîkat mefhûmundan alınarak mecaz mehûmunda kullanılmış olur. Kulun kesbl ile Allah taâlânın îcâdı arasında herhangi bir benzerlik mevcûd olmadıkından (eş'ariyyönln İddia ettiğD mecaz bahis konusu değildir.[217][21]

Şimdiye kadar anlattıklarımızın ışığı altında İki kudret sahibinin tesiriyle bir kudret eserinin (makdûrun) vûcûd bulmasının mümkün olduğu ortaya çıkmış oldu, ancak bu kudret eseri, İki kudret sahibinin her birine ayn bir yönüyte Hgili olabilir. Buna göre fiil îcâd yönüyle Allah'a, kesb yönüyle de kula ait bir kudret eseri olur.

Halk ile kesb arasındaki farka gelince, aletsiz meydana gelen şey halk, âletle meydana gelen de kesb'dir. Şöyle de denildi: Kudret sahibinin (kaadirln) tek başına meydana getirmesi mümkün olan şey halk, mümkün olmayan şey de kesb'dir. Böylece kesb kula, halk da Allah'a ait olmuş olur. Bu söylediğimiz, halkın îcâd mânâsına alınmasına göredir. Fakat halk şekil ve suret vermek mânâsına alındığı zaman kulada nisbet edilebilir. Nitekim Cenâb-ı Hak Isâ aleyhisse-lâmdan haber vererek şöyle buyurdu: «Hani sen çamurdan kuş biçiminde bir şey halk edersin», yani şekil verirsin. [218][22] Şu âyet-i kerîmedeki halk kökünden maksûd olan mânâ da aynıdır. «Suret yapanların (hâlikıynin) en güzeli olan Allah'ın sânı ne yücedir!». [219][23] Buradaki «suret yapanlar» demektir. [220][24]

Soru : Eğer söylediğiniz gibi kulun fili kula nisbetle kesb, Allah'a nlsbetle halk olsaydı bu fiil Allah ile kul arasında müşterek olurdu? [221][25]

Cevap: İki kişi arasındaki ortaklığın ana vasfı ortaklardan her birinin kendi payına müstakıllen sâhibolmasıdır. Meselâ iki kişi arasında, müşterek bir köle gibi; onlardan her biri kölenin yarısına sâhib olur, birine ait olan şey öbürünün payına dâhil olmaz. Buna mukabil kölenin tamamı biryönûyle ortaklardan birine, digerir yönüyle de diğerine ait olursa, köle, aralarında müşterek sayılmaz. Meselâ bir kimse kölesini diğerine kiralasa, kölenin tamamı «aslî mülkiyet» bakımından kiraya verene, «faydalanma mülkiyeti» bakımından da kiraya alana ait olur. Bu durumda «köle ikisi arasında müşterektir» denilemez. Bütün bunlardan daha açık bir misal şudur ki her köle satınalınmış olması bakımından efendisinin, yaratılmış olması bakımından ise Yara-ttcı'sının mülküdür. Şimdi bir kimse kalkıp da «Köle Allah ile kullan arasında müşterektir» diyebilir mi, hiç? Bilakis ortaklık, muarızımızın da kabul ettiği üzere, bazı arazlan Allah taâlânm .bazılarını da kulların yaratmasıyla olur. Bu kanaat karşısında artık ortaklık dâvası, küstahlık ve inadı yüzünden muhalefet gösteren kimseye havale edilmelidir. [222][26]

Tevlîdin Reddi[223][27]

Şimdiye kadar anlattıklarımızla isbat etmiş olduk ki kullara ait fiillerin neticeleri (eserleri) Allah taâlânm yaratması ve îcâdı ile hâsıl olur. Bu neticeler Kaderiyyenin (Mutezilenin) zannettiği gibi kulların fiillerinden (Allah'ın dahli olmadan) neş'et etmiş değildir, Nezzâm, [224][28] «Neticeler, tabiatleri îcâbı Allah taâlânm filidir» derken Kalânisî de «Yaratılışları îcâbı Allah taâlânm filidir» demiştir. [225][29]Sümâme b. el-Eşres[226][30] İse bunların, failleri bulunmayan birer netice olduğunu iddia etmiştir.

Doğru olan bizim ileriye sürdüğümüz görüştür. Çünkü bu neticeler kulun fili ile meydana gelmiş olsaydı; a) Ya tamamen kudretsiz hâsıl olacak; b) Veya fi'lin kendisiyle vuku" bulduğu kudretle; c) Yahut da başka bir kudretle vücûd bulacaktı. Birinci şıkkın kabul edilmesine imkân yoktur, çünkü kudretten yoksun bir netice muhaldir. İkinci şık da kabule şâyân değildir, çünkü fi'lin, kendisiyle vuku' bulduğu kudret (yukarıda da isbat edildiği üzere) fiil İle hemen beraber (mukaa-rin) bulunduğundan neticenin husulü zamanında ortadan kalkmış olur, Üçüncü şıkka gelince, o da ma'kul değildir. Zira fiil ile eserinin (neticesinin) kudreti ayrı ayn olduğu takdirde, insanın, fiil olmaksızın eseri veya eser olmaksızın fi'li elde edebilmesi gerekirdi; meselâ dövmek olmaksızın elemin, veya elem olmaksızın dövme fi'linin elde edilişi gibi. Şu sebeple ki (iddia edildiği üzere iki ayrı kudretle) iki şeye muktedir olan kimse tek başına onların her birine de muktedir olur.

Münakaşa konusu edilen meselelerde görüşümüzün isabetli olduğunun diğer bir delili de şudur ki, meselâ, dövme fi'lini işleyen bir kimsenin o filiden sonra hemen ölmesi mümkündür, elem ise ondan sonra meydana gelmiş olur. Halbuki ölüden fi'lin (neticenin) sâdır olması muhaldir. Ne var ki Allah taâla, kanununu, sebebe tevessülün hemen peşinde eserini yaratmak tarzında yürütmüştür. Kul eserin hâsıl olması kasdıyla sebebine başvurunca, bu eser, her ne kadar onun filiyle meydana gelmiş değilse de, ona nisbet edilmiş, mes'ûliyet ödeten ona yönelmiş, şer"an dünyada tazminata, âhiret-te de azaba duçar olmuştur, Meselâ bir insan bir diğerinin tutumunu yağı akacak şekilde delse, bunun

için ödeten kınanır, şer'an da mes'ultutulur. Gerçi tulumun içindeki yağ hakikate onun fi'li ile akmış değildfr, fakat o, neticenin meydana gelmesi kasdıyla sebebine başvurunca netice (fiil) ona nisbet edilmiştir. Bahis konusu mesele de aynen bunun gibidir. [227][31]

Güç Yetirilmiyecek Şeylerle Mükellef Tutulmak

Âlimlerimiz (Allah hepsine rahmet eylesin!) şöyle dedi: «Allah taâ-lânın, kullarını, onlar tarafından meydana getirilmesi mümkün olmayan şeylerle mükellef tutması caiz değildir»; Eş'ariyye buna muhalefet etmiştir. Çünkü körü bakmakla, kötürümü yürümekle mükellef tutmakta olduğu gibi âcizi teklif altında bulundurmak hikmetten uzaktır; binâeanleyh sânı yüce, hikmet sahibi Allah'a böyle bir şey nisbet edilemez. Meselenin derinleştirilmesine gelince, tekiîf (yani mükellef tutmak) demek, failine zahmet (külfet) verecek bir işi imtihan için[228][32] emretmek, demektir; öyle ki yaparsa ondan dolayı mükâfatlandırılacak, yapmazsa cezalandırılacak. İşte böyle bir şey ancak kul tarafından meydana getirilmesi düşünülebilen hususlarda olabilir, yoksa muhal olan şeylerde değil.[229][33]

Soru: Allah taâlâ, «Ey Rabbimiz, taakat getiremiyeceğimiz şeyleri bize yükleme!» [230][34] buyurmuştur. Eğer bu, caiz olmasaydı ondan Allah'a sığınmak da doğru olmazdı. Yine Cenâb-ı Hakkın, meleklere, «Şunların (eşyanın) isimlerini bana haber verin»[231][35]buyurması bu ne-vi'dendir, halbuki o, meleklerin bundan habersiz ve âciz olduğunu biliyordu. Yine rivayet olunan şu hadîs de bizim için bir delil teşkil eder: «Allah taâlâ kıyamet gününde, suret yapanlara: "Haydi biçimlendirdiğiniz şeylere can verin bakalım!» buyuracaktır».[232][36]

Cevap: Birinci âyette taakat getirilemiyecek şeylerin yükletilme-sinden sığınılmaktadır. Bize göre Allah taâlânm, bir kişiye, gücünün taşıyamıyacağı bir dağı veyahut duvan yüklemesi, onun da bu se-bebie ölmesi caizdir, fakat kişiyi, bir dağı veya duvarı taşımakla-yaptığı takdirde mükâfatlandırılacak, yapmadığı zaman da cezalandıracak şekilde-mükellef tutması caiz değildir; çünkü bu, biraz önce anlattığımız üzere hikmetten uzaktır. Cenâb-ı Hakkın, meleklere, «Eşyanın isimlerini bana haber verin!» tarzındaki emrine gelince, bu, hakikat mânâda bir teklif değildir. Sadece meleklerin aczini apaçık ortaya koymak maksadıyla emir sıygasının ifadelendirdiği, muhatabın aczini ve kifayetsizliğini belirtici bir hitap tarzıdır. Bu ise caizdir. Yine resim ve heykellere can verilmesini emretmek de gerçek mânâda bir teklif olmayıp kişiyi işlediği haramdan dolayı bir nevi' muazzeb kılmaktır. Bu hâdisenin, bir imtihan yeri değil de bir ceza ve mükâfat yurdu olan kıyamette vuku' bulması da görüşümüzü destekliyen bir husutur. [233][37]

Soru: Allah taâlâ; iman etmiyeceklerini bildiği halde Ebû Cehil[234][38] ile Fir'avn'ı[235][39] imanla mükellef tutmuş değil midir? Elbetteki yüce Allah'ın bildiğine aykırı olan bir şeyin

vukuu muhaldir. 236[40]

Cevap: Bu nevi' bir suâle iik terettüb eden şey icmâa muhalefet, sonra da yüce Allah'ın haber verdiği bir hakîkatı hiçe saymaktır. İcmâa muhalefet şundan doğmaktadır ki bütün müslümanlar, insan kudreti dâhilinde olmayan bir şeyin teküf edilmesinin asla vâki' olmadığı hususunda ittifat etmişledir, ihtilâf sadece bunun aklen caiz olup olmadığı noktasındadır. Bahis konusu suâlin tekzîb eder durumuna düştüğü ilâhî haber de şu âyet-i kerîmedir: «Allah hiç bir kimseyi gücünün yeteceğinden başkasıyla mükellef tutmaz».237[41] Muhal olan bir şey ise kimsenin gücü dâhilinde değildir.

Muarızın «Yüce Allah'ın bildiğine aykırı olan bir şeyin vukuu muhaldir» tarzındaki sözüne gelince, deriz ki, muhal, varlığını farzetmek aklen mümkün olmıyan, caiz de mümkün olan şeydir. Bir şeyin varıı-âının veya yokluğunun aklen düşünülmesi, Allah taâlânın ilmine ve irâdesine nisbet edilmeksizin, kendi zâtına göre olur. Bunun isbati da şöyledir: Biz, kâinatın, varlığı da yokluğu da eşit olan bir mümkün olduğunda ittifak etmişizdir. Halbuki yüce Allah onun var olacağını bilmiştir. Kâinatın şu anda bilfiil var oluşu da onun vâcib (varlığı zaruri) olmasını gerektirmez; zira Allah taâlânın var olacağını bildiği şey Vâcib", var olmıyacağını bildiği şey de «muhal» olsaydı «câiz»in gerçekleşmesine imkân kalmaz ve bu takdirde irâde-i ilâhiyye mümkün olan iki şeyden birini diğerine tercih etmek için değil de vâcib olanı muhal olandan ayırdetmek için tecellî etmiş olurdu; bu ise aklı başında kimselerin benimsiyemiyeceği bir şeydir. 238[42]

Soru: Allah taâlâ tarafından bilinen bir şeyin hilafının gerçekleşmesi mümkün olsaydı yüce Allah'a cehalet nisbet edilmiş olurdu? 239[43]

Cevap: Cehalete nisbet ediş bir şeyin bizzat varolması konusunda bahis mevzuu edilebilir, yoksa onun varlığını tasavvur etme hususunda değil. İmdi Allah taâlânın o şey hakkındaki ilmî, varlığının tasavvuru mümkün olmakla beraber filen var olmıyacağı tarzındadır, bu ise Allah'a cehalet nisbet etmek değil, aksine onun ilmini isbat ve kabul etmektir.

Tevfîk Allah'tandır. 240[44]

İrâde-i llâhiyyenln Her Şeye Şâmil Olması

Ehl-i hak (Allah zaferlerini artırsın) şöyle dedi: «Meydana getirilen her şey Allah taâlânın irâdesi, kaza ve kaderiyle olur; ayn olsun, araz olsun, hayr olsun, şer olsun».

Mu'tezile de «Yüce Allah'ın rızâsına uygun olmayan şey onun irâdesinde de dâhil değildir" demiştir. Bu mezhebin âlimleri mubah olan şeyler hususunda ise kendi aralarında ihtilâf etmiştir.

Biz deriz ki Allah taâlâ, var olacağını bildiği bir şeyin bilfiil vücûd bulmasını da murâd etmiştir, onu ister emretmiş olsun, ister olmasın. Nitekim Ebû Hanîfe (r.a.) Kaderiyye

fıkrasına mensûb bir zat ile tartışırken aynı noktaya temas ederek şöyle sormuş:

«Allah taâlâ vuku" bulacak kötülük ve menhiyyâtı ezelde biliyor muydu, bilmiyor muydu?»

Karşısındaki zat, "Biliyordu" demeye mecbur kalmış. Bunun üzerine Ebû Hanîfe:

«Allah, ezelde bildiğini bildiği gibi mi izhâr etmek (yaratmak) istemiştir, yoksa bildiğinin hilâfına mı izhâr etmeyi murâd etmiştir ki o taktirde onun ilmi cehl olur? diye sormuş. Karşısındaki zat kendi mezhebinden vazgeçerek tevbe etmiş.

Bu sebepledir ki âlimlerimiz (Allah hepsine rahmet eylesin): «Allah'ın irâdesi ilmi ile beraber yürür» demiştir. Doğru olan, «İrade fiil ile beraber yürür» denilmesidir. Bunun mânâsı da şudur: Allah'ın fi'li (eseri) olan her şey aynı zamanda onun muradıdır. Bu yüzden olacaktır ki Üstâd İmam Ebû Mansûr (rh.), «Bu mes'ele Efâl-i İbâdın Yaratılması meselesinin bir parçasıdır» demiştir. Biz, kullara ait bütün fiillerin Allah'ın yaratığı olduğunu isbat ettiğimiz takdirde bunlar onun irâdesi dâhiline girmiş olur. Çünkü yüce Allah bu fiilleri murâd etmeseydi bunları yaratmakta mecbur olurdu; bu ise muhaldir.

Kur'ân-ı kerîmin bazı âyetleri ilâhî meşîetin (irâdenin) umûmî olduğunu (hayra da şerre de şâmil bulunduğunu) ifade eder. Meselâ: «Allah dilemeyince siz dileyemezsiniz».[241][45] «Allah dileseydi ona ortak koşamaziardı».[242][46] «Eğer Rabbin dileseydi yeryüzündekilerin hepsi iman ederdi».[243][47] Bazı âyetler de ilâhî irâdenin dalâlete de taallûk ettiğini haber verir: «Dilediğini saptırır»[244][48] ve «Kimi saptırmak isterse onun kalbini son derece daraltır, sıkar»[245][49] mealindeki âyetler gibi.

Ehl-i sünnete göre meşîet ile irâde arasında fark yoktur. [246][50] Bu görüşümüzün doğruluğunu gösteren delil ise bütün müslümanların kabule şâyân gördüğü şu hadîs-i şerîfin lâfzıdır: «Allah'ın dilediği olur, dilemediği de olmaz».[247][51]Muarızlarımızın görüşü ise bu hadis-i şerifin hükmüne aykırı düşmektedir. Çünkü Allah, bütün kâfirlerin imanını dilediği halde bu, gerçekleşmemiş, dilemediği küfürleri ise tahakkuk etmiştir. O halde muarızın iddiası ümmetin ittifakıyla bâtıldır. [248][52]

Soru: Allah kâfirin küfrünü dileseydi, kâfir, Allah'ın bu dilemesinin hâricine çıkamıyarak cebir altında kalırdı. Bu durumda onun ya küfürde ma'zür görülmesi icâbederdi - ki bundan Allah'ın emri, nehyi, mükâfat ve cezasının hiçe sayılması doğar-yahut küfrü yüzünden cezalandırılması gerekirdi; bunda da kudret dâhilinde bulunmayan bir şeyle mükellef tutulmak ve ayrıca yüce Allah'a zulüm nisbet etmek vardır? [249][53]

Cevap: Bu suâl karşısında size Allah'ın ilim s'fatı ile mukabele ederiz. Şöyle ki yüce Allah kâfirin küfrünü bildiğine göre. acaba kâfir Allah'ın ilim dairesinin dışına çıkabilir mi, çıkamaz mı? İşte sizin ilim konusunda vereceğiniz cevap bizim de irâde hususunda vereceğimiz cevabı teşkil eder.

İmdi biz deriz ki: Allah taâiâ kâfirin küfrünü, imana kudreti olmakla beraber onun kendi

irâde ve ihtiyarı ile dilemiştir, tıpkı bu tarzda onun küfrünü bildiği gibi. Bu sebeple de Allah'ın emri, nehyi, mükâfat ve mücâzâtı yerinde olmuştur. Allah taâlânın irâde ve ilminin taallûk ettiği şey kulun ihtiyarî fi'li olunca bunun faili olan kulun cebir altında bulunduğu nasıl iddia olunabilir? Üstelik Cenâb-ı Hak kulun irâdeye sâhib olduğunu «Dileyen iman etsin, dileyen de küfretsin»[250][54] mealindeki âyet-i kerîmesiyie açıkça ifade buyurmuştur. Yine o, «Dilediğinizi yapın»[251][55]buyurmuştur, kul da bu hakikati, kendi içinde, inkârına mecal bulamıyacak şekilde zarurî olarak hissetmektedir. Cenâb-ı Hakkın kulun fiillerine ait irâdesi ise hem nassan, hem de aklen sabittir. Binâenaleyh bu iki irâdenin hiç birini inkâra imkân yoktur.

Soru: Allah taâlâ, «Cinleri de insanları da ancak bana kulluk etsinler diye yarattım»[252][56] mealindeki âyet-i kerîmesinde cinleri ve insanları kulluk (ibâdet) için yarattığını haber verdiği halde onlardan küfür ve ma'sıyeti nasıl murâd etmiş olur? Yine Cenâb-ı Hak bu mâhiyette oimak üzere şöyle buyurmuştur: «Allah size kolaylık diler, yoksa güçlük istemez»[253][57] «Allah kulları için zulmü asla dilemez».[254][58]

Cevap: Birinci âyeti umûmî muhtevası üzere yürütmek mümkün değildir. Çünkü çocuklar ve deliler ona kulluk etmemiştir. O halde te'vîi edilmeye muhtaçtır. Bu te'vîl de iki türlü düşünülebilir: Birincisine göre âyetin mânâsı, «bana kullar (köleler) olsunlar diye…» tarzında olabilir, ikinci te'vile göre ayetten maksad umûm (insanlar ve cinler) olmayıp sadece Allah taâlânın, cinlerden ve insanlardan kendisine ibâdet edeceklerini bildiği kimseler kasdedilmiş olabilir; doğrusunu

Allah bilir ya!

ikinci âyete gelince, burada da asıl maksad (umûm olmayıp sadece) Cenâb-ı hakkın, (ma'zeretl olanlar İçin) Ramazan İçinde oruçlarını yeylp Ramazan hâricinde kaza etmelerini meşru' kılmakla kullarına güçlük değil, bil'akls kolaylık dilediği… tarzındadır.[255][59]

Üçüncü âyetin mânâsı da şöyledir. Allah kullarına zulmetmeyi dilemez, yani onlara zulmetmez. Fakat âyetin mânâsı, «Allah kullarının birbirine zulmetmesini dilemez» tarzında değildir. Nitekim âyette;

buyurması da bunu gösterir. Buradaki «lâm». «âlâ» manasınadır, tıpkı şu âyette olduğu gibi: «Eğer, kötülük ederseniz kendi aleyhinize».[256][60]

Buradaki ifi» İfadesi demektir.

Doğru yola erdiren sadece Allah'tır. [257][61]

Ma'dûm, [258][62]âlimlerimizin çoğuna göre Allah taâlânın irâdesine konu teşkil etmez, Matürîdiyye İle Eş'ariyyeden bazıları ise buna muhalif kalmıştır. Zira ilâhî irade fiil ile beraber bulunur. Ma'dûm fi'le konu teşkil edemediğinden irâde-i ilöhiyyenin dâhiline girmez. Şu da var ki irâdeye taallûk eden bir şey hadis olur, halbuki ma'dûm ezelidir.

Bunu bütün müslümaniarın kullandığı şu söz isbat eder: «Allah'ın (ezelde) dilediği olur, dilemediği olmaz. 259[63]Müslümanlar bunun yerine, «Allah'ın olmıyacağını dilediği şey olmaz» dememişlerdir.

Ma'dûm, Salimiyye ile Mukannaiyye rnüstecnâ, bütün müslüman-ianr, kanaatına göre ilâhî rü'yete de konu teşkil edemez. Bu iki fırka ise «Kâinat var olmadan önce, ezelde Allah tarafından görülüyordu» demiştir. Bu söz, kökünden yanlıştır, çünkü bu, ma'dûmun «şey»260[64] olmasını gerektirir. Bunun da neticesi kâinatın kadim oluşunu benimsemeye varır. Şu da var ki vücud bulmayan ve vücûd bulması muhal olan ma'dûm ile vücûd bulması mümkün olmakla beraber asla var olmıyacağtna dair ilm-i ilâhînin sebkat ettiği ma'dûm "un ilâhi rü'yete konu teşkil edemeyiceği noktasında müsiümanlar ittifak etmişlerdir. Binâenaleyh varlık sahasına İntika! etmeyen mâ'düm da aynen böyledir, zira (bunların her birinin taşıdığı) «yokluk» vasfında bir ayrıcalık mevcûd değildir. Şunu da belirtelim ki, rü'yetullah bahsinde de anlattığımız üzere, duyular âlemide görülebilmenin müessir şartı var olmaktır. Bu şart ortadan kalkınca görülebilme hâdisesi gerçekleşmez ve muhal oluş ortaya çıkar. O halde görülmesi muhal olan şey Allah'ın rü'yetine nisbet edilemez. Bu.zıdlan biraraya getirme hâdisesine benzer ki duyular âleminde muhal olunca ilâhî kudrete de nisbet edilemez.

Hidâyete erdiren Allah taâlâdır. 261[65]

Kul İçin En Uygun Olanı Yaratmanır Allah'a Vacib Olmadığı

Kullan için en uygun (en hayırlı, aslah) olanı yerine getirmek Allah Taâlâya vâcib olmadığı gibi onlar için kötü olmayan şeyi (salâhı) seçip yaratmak da üzerine borç değildir. Mü'tezile bu görüşün aksini benimsemiş; içlerinden Bişr b. el-Mu'temir ile onun fikrinde olanlar «Kul için hayırlı olana (zarar getirmeyene) riâyet etmek Allah'a va-cibdir" demiştir.262[66]

Muhaliflerimizin görüşü yanlıştır.

a) Çünkü ulûhiyyet vücûbu kabul etmez. Bil'akis yüce Allah kullan hakkında dilediğini yapar. Şu kadar ki o, mü'rninleri bir lutufla mümtaz kılmıştır ki onu bütün kâfirlere ihsan buyursaydı iman ederlerdi; bu onun lûtf-u keremindendir. Bazı kullannı bundan mahrum kılarsa bu da onun adli bir kahrı neticesi olur. O, lûtf-u kereminde olduğu gibi adl-ü kahnnda da övgüye lâyıktır.

b) Şu kadar da var ki «Kul için en uygun olanı yaratmak Allah üzerine vâcibdir» demek, Allah taâlânın, kullarına hidâyet vermek suretiyle onlara olan lütufkârlığını inkâr etmek demektir. Çünkü üzerine vâcib olan bir hakkı edâ eden, hak sahibine lütufta bulunmuş sayılmaz.

c) «Kul için en hayırlı olanı yaratmanın câcibolduğu» görüşünün. aynı zamanda Allah taâlâ'nın kudret sahasını sınırlandırma fikri taşıdığını da söylemeliyiz. Çünkü buna göre yüce Allah, kuluna en uygun olanı vermiş, tüketmiştir. Şayet onun kudreti dâhilinde kul için daha elverişli bir şey bulunur da kendisine vermemiş olursa bu, ondan gelen bir

haksızlık ve zulüm yerine geçer. Bu düşünce tarzından, Allah taâlânın, Muhammed (s.a.) hakkıda -Ebû Cehil için bahis konusu edilemiyecek- fazla bir lütufkârlığının mevcûd olmadığı neticesi çıkar; çünkü bu düşünce tarzı, yüce Allah'ın, kendi kudreti dâhilinde bulunan en elverişli şeyi son noktasına kadar Rasülüllah (s.a.) efendimizle Ebû Cehlin her birine verdiğini benimsemektedir.

d) Bir de şu noktaya temas edelim: Bütün müslümanlar, Cenâb-ı Haktan bizi günahtan korumasını, bize yardımcı olmasını ve fiillerimizi rızâsına uygun kılmasını taleb etmenin meşrûiyyeti üzerinde ittifak etmiştir.[263][67] Yüce Allah eğer taleb ettikleri şeyleri zaten kendilerine vermiş idiyse onların taleb edişleri abes (ve nankörlük) olur, şayat vermemişse onlar hakkında kötülüğe vesile olacak bir şey yapmış olur. Yine bunun gibi Cenâb-ı Haktan hastalığın giderilmesini ve musibetin kaldırılmasını istemek de caiz, hatta müstahabdır. Eğer hastalık ile belâ kul hakkında hayra vesile ise bunların kaldırılmasını istemek kötülüğü istemektir, şayet bu iki şeyin bulunmaması hayra vesile idiyse demek ki Allah taâlâ kulları için şerre vesile olacak bir şey yapmış.

e) Muarızlarımızın benimsediği görüşün çarpıklığını ortaya koyan bir husus da şudur ki onlara göre yüce Allah kendi kudreti dâhilinde olan isti'dad ve imkânı son noktasına kadar kâfire verdiği halde kâfir iman etmemiştir, o halde kul için en hayırlı olan şeyin Allah taâlânın kudreti dahilinde bulunmadığı ortaya çıkmış oluyor; çünkü kul için en hayırlı olan kendi isteğiyle iman edip ebedî seâdete erişmektir, yoksa imana muktedir olup da inanmamak ve ebedî felâkete ma'ruz kalmak değildir. Binâenaleyh onların iddiasına bakılacak olursa Allah taâlâ kulu hakkında onun için en hayırlı olanı değil, en zararlı olanı yapmış oldu.

Tevfik ve hidâyet yalnız Allah'tandır. [264][68]

Rızıklar

Ehi-i sünnet şöyle dedi: «İnsanın yediği şey, ister helâl ister haram olsun, onun rızkıdır.» Mu'tezile ise «Haram nzık değildir» demiştir. Bu ihtilaf şundan neş'et etmiştir ki «rızık» kelimesi bize göre canlının kendisiyle beslendiği şeyin adı olmuştur; onlara göre İse sadece meşru" olarak canlının mülkiyetine giren şeydir.[265][69] Onların görüşü yanlıştır. Çünkü bu, Cenâb-ı Hakkın, şu âyet-i kerime ile bütün canlıların rızkını vereceğine dair olan va'dinden cayması neticesini doğurur: «Yeryüzünde yürüyen hiç bir canlı yoktur ki rızkı Allah'a ait olmasın».[266][70] Halbuki hayvanlar için mülkiyet düşünülemez. Bazen insan, ömrü boyunca haram yer, her halde böylesi için «Allah taâlânın rekını yememiştir» denilemez. [267][71]

Soru: Haram Allah'ın rızkı ise niçin onun yenilmesinden ötürü vap veriyor? [268][72]

Cevap: Kulun, onun çaresine başvurması, ona yönelmesi ve onu tercih etmesinden ötürü.

Zira Allah taâlâ mutlak olarak rızık vereceğini va'detmiş ve şu âyet-i kerimesinde de belirtildiği üzere onun helal yoldan aranmasını kuluna emretmiştir: «Yeryüzündeki şeylerden helâl ve temiz olmak şartıyla yeyin».[269][73]Kul hırsı ve nefsânî arzusu sebebiyle rızkı helâl olmayan yoldan arayınca yüce Allah da onu kendisine o yoldan verir, fakat, yanlış tercihi ve emr-i iiâhlye muhalefeti yüzünden onu cezalandırır. Tıpkı müteveliidâtta söylediğimiz gibi ('bk. s. 144), ölüm, öldürülen kimsede Allah taâlânın yaratmasıyla hâsıl olur, fakat Cenâb-ı Hak ölümün sebebine başvurması vetonu kasdetmesi yüzünden kaatiti cezalandırır.[270][74]

Tevfika erdiren yüce Allah'tır.[271][75]

Eceller

Ehl-i sünnet (Allah zaferlerini dâim kılsın) şöyle dedi: Maktul kem eceliyle ölmüştür, onun başka bir eceli yoktur.» «Kati», kaatilin bir fi'|| olup onunla kaaimdir, ölüm ise kaatilin fi'li sonunda Allah taâlânır^ îcâdetmesi suretiyle ölmüş kimse ile bulunan bir şeydir.

Mu'tezile ise şöyle dedi: «Maktul, eceli kesilmiş (ömrünü bitiremt miş kişidir, şayet öldürülmemiş olsaydı ömrünün sonuna kadar yaşa? yacaktı.» Kâ'bi[272][76]de, «Onun kati ve Ölüm olmak üzere iki eceli vardır! elemiştir. Ona göre maktul (fi'l-i ilâhî olan ölümle) ölmüş değildir.

İsabetli olan bizim söylediğimizdir. Çünkü yüce Allah kullan hakkındaki İlmine ve irâdesine uygun olarak onların ecellerine hükmetmiştir. Şüphe yok ki Allah taâlânın, ilminde ve irâdesinde takdim ve te'hîr yoktur, onun kaza ve hükmünü geri çevirmek mümkün değildir.[273][77]

Soru: Rasûlüllah (s.a.) efendimiz, «Hısım ve akrabayı ziyaret ömrü uzatır»[274][78] buyurmuştur. Eğer insanın tek eceli olsaydı onun uzaması düşünülemezdi?[275][79]

Cevap: Bu hadîs-i şerifte yer alan «ziyâde»nin izahı şöyledir: Hısım ve akrabayı ziyaret etmeseydi o kimsenin ömrünün -meselâ- elli yıl olacağı Allah taâlânın ilminde mevcuddu. Bunun yanında Cenâb-ı Hak onun hısım ve akrabayı ziyaret edeceğini ve bu sebeble ömrünün yetmiş yıl olacağını da biliyordu. Binâenaleyh burada yüce Allah'ın hüküm ve irâde ettiği, onun, hısım ve akrabasını ziyaret ederek yetmiş yıl yaşayacağı şıkkıdır. İşte oradaki yirmi yıl bu meziyeti sebebiyle -sıla-i rahim yapmamış olsaydı ömrünün elli yıl olacağına dair ilm-i ilâhîye nazaran- bir ziyada (ömrün uzaması) sayılmıştır. Bu İzah tarzı şu temele istinâd ediyor ki Allah taâlâ, icâd edilecek ma'dumun nasıl îcâd edileceğini bildiği gibi îcâd edilmeyecek ma'dumun, şayet icat edilecek olsaydı nasıl îcâd edilebileceğini de bilir. Tıpkı cehennemliklerin, dünyaya döndürülmiyeceklerini bildiği halde şayet dünyaya iade edilecek olsalardı eski küfürlerine avdet edeceklerini şu âyet-i

kerîmesiyle haber verdiği gibi: «Eğer onlar geri gönderilseler bile yine men'olunduklan kötülükiere dönerlerdi. Şüphe yok ki onlar yalancı kimselerdir». [276][80]

Kaza ve Kader

Ehl-i hak (Allah zaferlerini dâim kılsın) şöyle dedi: «Yaratıkların fiilleri, halleri ve sözlerinin hepsi yüce Allah'ın kaza ve kaderi ile vücûd bulur.»

Mu'tezilîler ise «Ma'sıyetler onun kaza ve kaderiyle değildir» demiştir. Bunlar irâde (irâde-İ ilâhiyyenin her şeye şâmil olması) bahsinde de aynı şeyi iddia etmişlerdi. Bu meselenin aslı kullara ait fiillerin yaratılması mevzuuna dayanır.

irndi biz deriz ki: «Allah tahalânın yaratması ve iradesiyle vücûd bulan her şey onun kaza ve kaderine bağlıdır.» Çünkü kaza, lügatte, sağlam ve mâhirâne bir şekilde yapmak, işlemek demektir. Nitekim Huzeyl oğullan kabilesine mensup şâir Ebû Züeyb şöyle demiştir:

«İkincinin de üzerinde, Dâvûd peygamberin veya zırh san'atkân meşhur Tübbe'in maharetle ördüğü (yaptığı) iki zırh vardır». [277][81]Beyitte yer alan «yaptı, maharetle örüp yaptı» demektir. Kader ise her bir mahlûku kendisine ait vasfıyla ta'yin ve tesbit etmektir bu; vasfa iyilik, kötülük, fayda ve zarar gibi şeyler dâhil olabileceği gibi o mahlûka ait zaman ve mekân unsuru ile ona terettüb edecek mükâfat veya azab da dâhildir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: «Muhakkak ki biz her şeyi bir kader ile yarattık». [278][82] Peygamber (s.a.) efendimiz de (imanı ta'rîf ederken) «Kadere de, hayrıyla, şerriyle Allah teâlâdan olduğuna... (iman edersin)» [279][83] buyurmuştur.

Soru: Peygamber (s.a.) efendimiz Allah taâiâdan haber vererek: «Kazama razı olmayan, belâma sabretmiyen ve nimetime şükretmi-yen kimse kendisine benden başka bir Rab arasın» [280][84] buyurmuştur. Eğer küfür de onun kazasıyla vücûd bulsaydı ona da râzî olmamız gerekirdi, halbuki küfre razı olmak caiz değildir?

Cevap: Küfür, Allah tââlânın kazası değil, kazasının bir eseridir. Çünkü onun kazası aynı zamanda onun sıfatıdır, küfür ise kulun sıfatıdır. Onun buradaki kazası, küfrü kâfirin nefsinde kötü. çirkin ve bâtıl bir nesne olarak yaratmasıdır; fakat bu, kulun, ebecfî azaba müstahak olacak şekilde küfrü irâde ve ihtiyar etmesi halinde olur. işte biz kullar böyle bir kazâ-i ilâhiyyeye razı oluyoruz. Şunu da belirtelim ki hadts-i kudsîdeki kazadan maksad, insana, kendi irâdesi olmadan isabet eden hastalık ve musibetlerdir. İnsanın kedi iradesiyle giriştiği (küfür gibi) fiillere ise nasihate muhtaç olmadan râzi olacağı şüphesizdir. O halde bu nevi' şeyler yukarıdaki hadîsin şümul sahasına girmez.

Tevfik ve hidâyete erdiren yalnız Allah'tır, [281][85]

Hidayete Erdirmek ve Saptırmak

Ehl-i sünnet (Allah zaferlerini dâim kılsın) şöyle dedi; «Allah tââlânın hidâyete erdirmesi

demek kulun nefsinde hidâyetlenmeyi (ihtidayı, doğru yola girmeyi) yaratması demektir. Saptırmak (ıdlâl) da onda sapıklığı (dalâleti) meydana getirmesi mânâsına gelir». Mu’tezile de şöyle dedi: «Yüce Allah’ın hidâyeti doğru yolu göstermesi demektir, saptırması ise kula «sapık» demesi (sapık tesmiye etmesi) veya kul kendi nefsinde sapıklığı yarattığı zaman onun sapıklığına hükmetmesi demektir.»

Bu mevzu’da da isabetli olan Ehli sünnetin görüşüdür. Çünkü Ce-nâb-ı Hak Peygamber aleyhisselâma hitaben şöyle buyurmuştur: «Muhakkak ki sen her sevdiğin (istediğin) kimseyi hidâyete erdiremezsin».[282][86] Eğer hidâyet doğru yolu göstermek mânâsına olsaydı onun Peygamber efendimizden nefyedilmesi doğru olmazdı, zira o, sevdiğine de sevmediğine de doğru yolu göstermiş, hidâyeti açıklamıştır. Yine Cenâb-ı Hak, «Dilediğini saptınr, dilediğine de hidâyet verir»[283][87] buyurmaktadır. Eğer hidâyetin mânâsı doğru yolu açıklamaktan ibaret olsaydı âyette zikredilen şıklar (dilediğine sapıklık, dilediğine hidâyet) tahakkuk edemezdi, çünkü yüce Allah’ın doğru yolu açıklaması herkes için vâriddir. Saptırmak terimine gelince, o da (Mutezilenin iddia ettiği gibi) kula «sapık» demekten ibaret olsaydı (âyette zikredildiği üzere) ilâhî irâde ile değil, kulun iradesiyle kayıtlanmış olurdu, çünkü bu anlayışa göre sapıklık kulun kasıd ve irâdesine bağlt olmaktadır.

Şunu da belirtelim ki hidâyet bazan Peygamber aleyhisselâma nisbet olunur, bu, onun hidâyete vesile olması ve ona da’vet etmesi münasebetiyledir. Nitekim sânı yüce Allah’ın şu âyetinde öyledir: «Muhakkak ki sen doğru bir yola rehberlik ediyorsun». [284][88]Buradaki hidâyetten (rehberlik) maksad açıklamak ve da’vet etmektir. Hidâyet bazan, hidâyet bulmaya sebeb teşkil ettiği için Kukana da nisbet edilir, şu âyet-i kerîmede olduğu gibi: «Muhakkak ki bu Kar’ân en doğruya iletir (hidâyet eder)». [285][89] Saptırmak (ıdlâl) da, kul sapıklığı ihtiyar ettiği takdirde Allah taâlâ‘nın onu kulda meydana getirmesi bakımından Cenâb-ı Hakka nisbet edildiği gibi sapıklığa sebeb oima ve ona da’vet etme münasebetiyle şeytana da nisbet edilmiştir. Nitekim yüce Allah (şeytanın sözlerini nakil meyanında) şöyle buyurmuştur: «Onları (Allah’ın kullarını) mutlaka saptıracağım, onları behemehal olmıyacak kuruntulara boğacaeğım».[286][90]Saptırmak, dalâlete sebebiyet verdikleri için putlara da nisbet edilmiştir. Yüce Allah ibrâhîm aleyhisselâmdan haber vererek şöyle buyurmuştur: «Rabbim! Onlar (putlar) insanlardan bir çoklarını yoldan saptırdılar».[287][91] Şu muhakkaktır ki bir fiil aynı mânâda hem Allah taâlâya, hem de başkasına nisbet edilemez. [288][92]

İMANIN MAHİYETİ BAZI SEM'İYYÂT BAHİSLERİ

Günah İşleyenlerin Durumu

Ehl-i sünnet (Allah zaferlerini dâim kılsın) şöyle dedi: Küfürden başka büyük günah işleyen kimse (mürtekib-i kebîre) ne kâfir, ne de münafık olur böylesi imandan çıkmaz. Şayet tevbe etmeden ölürse, Allah taâlâ, ya bir şefaatçinin şefaati sayesinde veya kendi lûtf-u keremiyie onu affeder, yahut da işlediği suç mikdarınca cezalandırıldıktan sonra mutlaka cennete koyar. Büyük günah işleyen kimse Havarice göre kâfirdir, Mu'teziieye göre ise imandan çıkar, fakat küfre girmez; tevbe etmeden öldüğü takdirde ebedî olarak cehennemde kalır. Hasen-ı Basrı[289][1] (Allah rahmet eylesin), böylesi için önceleri münafık» diyordu, fakat sonra bu sözünden rucû' etmiştir. [290][2] Mürci-eye gelince, onlar, «Küfür haiinde sevabın bir fâidesi dokunmadığı gibi imanın mevcudiyeti halinde de işlenen günahın zararı olmaz» dediler.

İsâbetü oian Ehl-i sünnetin görüşüdür. Çünkü Cenâb-ı Hak, «Ey iman edenler, samimi bir tevbe ile Allah'a dönün»[291][3] buyurarak günah işledikleri halde kişilere iman kelimesiyle hitâbetmiştir. Bu hususta başka âyetler de mevcuddur. [292][4]Br de şu var ki bütün müslüman-lar, Asr-s seâdetten bugüne kadar, ehl-i kıbleden ölen kimselerin büyük günah işlediklerini bildikleri halde cenaze namazlarını kılmak, onlar için dua ve istiğfar etmek adetini sürdüregelmişlerdir. Yine müslümanların beş vakit namazda, anne-babalarına, akraba ve ta-nıdıklanna-hiç bir tefrîk yapmadan-aff-ı ilâhî diledikleri meşhurdur, halbuki onlar kâfir için İstiğfar edilemiyeceğini pek âlâ bilmektedirler.

Meselenin derinleştirilmesine gelince, imanın mâhiyeti kalbin tas-dîkından ibarettir, ikrar da bu tasdikin bir alâmetini teşkil eder. Kimde kalbdeki tasdikin alâmeti olan ikrar mevcûd olursa mü'min vasfına hâiz olur. Binâenaleyh ondaki tasdik tekzîb ile, ikrar da inkâr ile yer değiştirmedikçe o kişi kâfir diye vasıflandınlamaz. Kâfir olmayınca da mü'min sayılır, çünkü tasdîk ile tekzîb arasında sadece tered-düd ve duraklama vardır ki bunun küfür olduğunda ihtilâf yoktur.

İlâhî emre muhalefet ve nehyolunanı irtikâbetmeye gelince -ona muhalefeti helâl telâkki etmemek ve yasağını hafife almamak şartıyle - bu, ne tekzîb sayılır, ne de ilâhî emir ve yasağı red mânâsı taşır; bu hal olsa olsa aşağı arzuların ağır baskısından, taassubdan, kibirden ve tenbellikten doğan bir şeydir. Kaldı ki böyle bir hâlet-i ru-hiyye ile günah işlemeye azab korkusu, af ümidi ve tevbe azmi de umumiyetle eşlik eder. Bütün bunlar imanın meyvesi ve kalbde mevcûd ilâhî mükâfat ve mücâzâtı tasdîk alâmetidir. Bu durumu şuna benzetebiliz ki bir doktor, hastasına ilâç içmesini emreder, zarar veren şeylerden de onu sakındırır. Hasta da doktorun söylediklerini doğru kabul edip benimser. Buna rağmen bazan kendisine zarar verecek şeyleri yer, veya faidesi dokunacak ilâçları içmekten imtina1 eder. Bununla beraber zarar görmekten korkar, yaptığına pişmanlık

duyar, doktorundan utanır, kınamasından endişe eder ve aönlünü almayı umar. İşte nasıl ki bu, doktorun emrini reddetmek, onun mevcudiyetini hiçe saymak mânâsına gelmiyorsa bizim meselemizde de durum aynıdır.

Şimdiye kadar anlattıklarımız sayesinde büyük günah işleyen mü'minin imanı üzerine bâkıy kaldığı sabit olduğuna göre, aynı hal üzere öldüğü takdirde cennet ehlinden olacağı da ortaya çıkmış olur. Çünkü Cenâb-ı Hak, «Allah mü'min erkeklerle mü'min kadınlara cennetler va'detmiştir»[293][5] buyuruyor. Cennet ehlinden olunca da cehennemde ebedî kalması düşünülemez, zira hem cennete girmek, hem de cehennemde ebedî kalmak aklın tasavvur edebileceği bir şey değildir. Şu da var ki cehennemde ebedî kalış kâfir için kesilen bir ceza olduğuna ve bu, cezaların en ağırı, küfür de suçların en büyüğü bulunduğuna göre cehennemde ebedî kalış küfür suçuna denk bir ceza teşkil etmiş olur. Eğer küfrün dûnundaki bir suça mukabil, cehennemde ebedî kalış gibi bir ceza verilerek azab edilecek olursa işlenen suçun ötesinde bir ceza verilmiş olur, bu ise adalete sığmaz.

Soru : Büyük günah işleyenlerin azab edileceğine dair ilâhî teh-did haberi (vaîd) mutlak olarak (istisnasız) vârid olmuştur. Eğer bazılarının affedilmesi caiz olsaydı ilâhî habere yalan karışmış (huluf etmiş, caymış) olur, bu ise caiz değildir?

Cevap : Bazı âlimlerimiz, Allah taâlânın azab haberinin bütün âsîlere şâmil olduğunu kabul etmişler ve fakat «önce haber verilen azabdan vazgeçmek bir iûtuftur, binâenaleyh yüce Allah hakkında caizdir» demişlerdir. Muhakkik âlimlerimiz ise Allah taâlânın ne mükâfat, ne de ceza haberinde hulfetmesini tecviz etmemişlerdir. Çünkü bu, verilen hükmün (sözün) değişmesi demektir. Halbuki Cenâb-ı Hak, «Benim nezdimde söz değiştirilemez…»[294][6] buyurmuştur. Hem de Allah taâlâ Kur'ân-t kerîminde, vaîdi (tehdidi) va'd ile ifade buyurmuş ve onda hulf olamıyacağını beyan etmiştir: «Senden azabın çabuk gelmesini isterler. Allah va'dinden (tehdidinden) asla. caymaz».[295][7]Şu kadar var ki muhakkik âlimlerimiz affın mümkün olduğuna hükmetmişlerdir. O halde affolunan azabın ilâhî tehdidin şümulüne dâhil kılınmadığı anlaşılmıştır. Binâenaleyh Allah taâlânın affı filân günahkârın umumî tehdidden tahsis (ve tefrik) edildiğinin beyanı mânâsına gelir. Tahsis ise istisna yerine geçer. Âsîlerden bazılarının tehdidin şümulünden istisna edilmesi nasıl bir hulf sayılmazsa tahsîs (ve tefrîk) ediimesi de sayılmaz.[296][8]

Soru : Allah taâlâ, «Kim bir mü'mini kasden öldürürse cezası, içinde ebedî kalacağı cehennemdir»[297][9]

buyurmuştur. Yine o şanı yüce Allah «Kim Allah'a ve Peygamberine isyan eder, O'nun sınırlarını çiğneyip geçerse, onu, içinde ebedî kalacağı ateşe koyar»[298][10] buyurmaktadır. Bu âyetlerde Cenâb-ı Hak kati ve isyan fiilleri İçin cehennemde ebedî kalış azabını haber vermiştir?[299][11]

Cevap : Bu âyetlerin birincisi, tefsirde zikrolunan sebeb-i nüzulden anlaşılacağı üzere,[300][12] mü'mini öldürmeyi helâl telâkki eden kimse hakkında nazil olmuştur, böylesinin

kâfir olduğu ise şüphesizdir. İkinci âyet de kâfir hakkında nazil olmuştur. Çünkü bütün sınırlan çiğneyip aşmak ancak kâfirin yapacağı bir şeydir. Şu da var ki «Hulûd» maddesi bazan zikrolunur, fakat ondan ebediyet değil «uzun müddet» kasdolunur. [301][13]

Bahis mevzuu edilen mürtekifcH kebîre meselesi üzerine diğer ba) konular istinad ettirilir: [302][14]

A) Birincisi: Şefaat meselesidir.

Şefaat bize göre vardır, Mu’tezile ise muhalif kalmıştır. Bunun izahına gelince, biz Ehl-i sünnet, Allah taâlânın, vâsıta olmaksızın affetmesini mümkün gördüğümüze göre peygamberlerin ve hayırlı kulların şefaati ile affetmesi ise evieviyetle mümkündür. Mu’tezileye göre af mümkün olmadığından şefaatin da birfaidesi yoktur.

Bu mevzu’daki delilimiz şu âyet-i kerîmelerden müteşekkildir: «Artık onları bağışla, günahlarının yarlıganmasını iste»[303][15] «Hem kendinin, hem erkek mü‘minlerle kadın mü‘minlerin günahının yarlıganmasını dile».[304][16] Bu ilâhi ifadeler şefaati emretmektedir. Yine yüce Allah’ın şu âyet-i kerîmesi: «Artık şefaat edicilerin hiç bir şefaati onlara fâide temin etmiyecek». [305][17]Eğer şefaat mü‘minlere de faide vermiye-cek olsaydı kâfirleri tahsîs (ve tefrîk) etmenin bir mânâsı olmazdı. Şu meşhur hadîs de bizim için bir delil teşkil eder. Peygamber efendimizin «Benim şefaatim ümmetimden kebâir işleyenler içindir»[306][18] mealindeki sözleri. Şefaat mevzuundaki hadîsler tevatüre yakındır, en azından şöhret derecesindedir, haber-i meşhuru İnkâr etmek İse bidattir. [307][19]

B) İkincisi: Küfür ile şirkin affedilmesi meselesi, aklen caiz midir değil midir?

Âlimlerimiz (Allah kendilerinden râzî olsun) bunun (aklen bile olsa) caiz olmadığını söylemişler. Eş‘ariyye ise «caizdir» hükmünü vermiştir. Yine onlara göre mü‘minlerin cehenneme, kâfirlerin de cennete konulup ebedî bırakılmaları (aklen) mümkündür.Hatta bu, abes de sayılmaz; şu kadar var ki nas bunun vuku1 bulmıyacağını haber vermiştir. Bize göre ise caiz değildir.

Bu telâkkilerin içinde isabetli olan bizim ileriye sürdüğümüz görüştür. Çünkü hikmet, iyilik yapan ile kötülük işleyen kimseyi birbirinden farklı muamelelere tâbi, tutmayı gerektirir. Nitekim Cenâb-ı Hak, »İyiliğin mükâfatı iyilikten başka bir şey midir?»[308][20] ve yine «Kötülüğün karşılığı ona denk bir kötülüktür»[309][21] buyurmuştur. Allah taâlânın, iyilik yapan ile kötülük yapanın eşitliğine hükmeden kimseleri tenkide tâbi’ tutması da meseleyi ayrıca vuzuha kavuşturmaktadır. O sânı yüce söyleyici şöyle buyurmuştur: «Yoksa o kötülükleri kazananlar, kendilerini, iman edip de iyi amellerde bulunanlara eşit, dirim ve ölümlerini müsâvîmi kılacağız sanmışlar! Doğrusu, ne kötü bir hükme varmışlar».[310][22] Yine şu âyet-i kerîme aynı hususu ifade etmektedir : «Öyle ya, hiç müslümanlan o günahkârlarla eşit tutar mıyız biz! Size ne oluyor? Ne tuhaf bir hükme

varıyorsunuz?». [311][23]

Mâtürîdî âlimlerine göre küfür ile diğer günahlar arasındaki fark şudur: Küfür son noktasında bir suçtur, onun suç sayılmamasına ve yasaklısının kalkmasına hiç bir ihtimal yoktur. Şu da var ki kâfir kendi küfrünün hak ve gerçek olduğuna inanır, bu sebeple de onun için bir bağışlama ve yarlığanma talebinde bulunmaz. O halde böylesini affetmek hikmete uygun değildir. Hem küfür, diğer günahların aksine, devamlı bir inanıştır, binâenaleyh devamlı bir cezayı gerektiricidir. [312][24]

C) Üçüncüsü : Zulüm, hikmetsizlik ve yalan yüce Allah'ın kudret sahasına dâhil midir, değil midir?

Bize göre bunlar muhal şeylerdir. Allah taâlâyı bunlara muktedir olmakla vasıflandırmak mümkün değildir, Mu'tezile bu görüşe muhalefet ederek «muktedirdir, fakat yapmaz» demiştir. Gerçekte onların iddiası yanlıştır, çünkü Allah'ın kudreti dahilinde olan bir şeyle daima vasıflanması caizdir, halbuki yukarıda zikredilen mefhumiarla vasıflanması mümkün değildir. Bir de şu var ki bahis konusu edilen husus Allah taâlâ için caiz olsaydı adi sıfatının ya varlığı veya yokluğu halinde caiz olacaktı. Birinci şıkkı kabul etmeye imkân yoktur, çünkü iki zıddın (odl ile zulmün} içtimâi hâsıl olur. İkinci şık da mümkün değildir. Zira, adi yüce Allah hakkında vâcib bir sıfat olup yokluğu muhaldir. [313][25]

D) Dördüncüsü : Büyük ve küçük günahların ta'rifi (kebâir ve sa-öâir): Bazıları, «Kişiyi Allah'a âsî kılan her günah büyüktür» demiştir. Bu söz Allah taâlânın Kur'ân-ı kerîminde beyan byurduğu hakikate muhalif düşmektedir. Cenâb-ı Hak şöyle buyurur: «Şu kitaba ne oluyor ki küçük büyük hiç bir günah bırakmayıp hepsini saymış». [314][26]Bazıları da, «Kişinin, üzerinde ısrar ettiği günah büyük, istiğfar ettiği günah da küçüktür» demiştir.

Bu hususta isabetli olan görüş şudur: Küçük ve büyük (günah) kendi başlarına ta'rîf edilemiyen iki zâff isimdir, tıpkı sevaplarda olduğu gibi. Her ma'sıyet, fevkındeki günaha nisbet edildiği takdirde kü-jçük, dûnunda bulunan günaha nisbet edilirse büyüktür. Mutlak kebîre ise küfürdür; çünkü ondan büyük günah yoktur, diğer günahlar ona nisbetle küçüktür. Nitekim şu âyet-i kerîmeden maksûd olan da budur : «Eğer men' olunduğunuz büyük günahlardan sakınırsanız Öbür günahlarınızı örteriz», [315][27] Demek ister ki - en doğrusunu Allah biiir ya - küfürden kaçınırsanız onun dûnundaki günahlarınızı affederiz, tıpkı şu âyet-i kerîmede ifade edildiği gibi: «O, şirkin dûnundaki günahları dilediği kimse için yarlığar». [316][28] Bir önce zikrettiğimiz âyette (küfür yerine kullanılan) «Kebâir»în cemi' sıygasıyla zikredilmesi, vah-yolunan kişilerin cemi1 sıygasıyla anılmasına denk gelmesi içindir. Böylece kebâir ferdlerinin her biri nehyolunan ferdlerden birine ait olmuş olur. Bu, Arab dilini isti'mal edenlerin, «Topluluk hayvanlarına bindiler, urubalarını giydiler» mealindeki sözlerine benzer. [317][29]Şunu da belirtelim ki bahis mevzuu âyet-i kerime tarzında müf-red olarak da okunmuştur. [318][30] Bu kıraate göre müşkil kendiliğinden ortadan kalkmış olur.

Tevfîk ve hidâyete erdiren yalnız Allah taâlâdır. [319][31]

İman ve İslâm

Ehl-i kıble (Allah sayılarını artırsın), Cenâb-ı Hakka İman etmenin farziyetinde, ona küfretmenin de haram olduğuna ittifak etmiştir. Ancak imanın insan üzerine farz oluşunun akıl yoluyia mı tahakkuk ettiği, yoksa nakil ile mi sabit olduğu noktasında ihtilâf vâki' olmuştur. Buna bağlı olarak kendisine peygamber davetinin ulaşmadığı kimse küfr üzere öldüğü takdirde azaba ma'ruz bırakılıp bırakılmıya-cağı hususu da münakaşaya konu teşkil etmiştir.

Hâkim eş-Şehid, «el-Muntekaa» [320][32] adlı eserinde Ebû Hanîfe'nin (r.a) şöyle dediğini nakleder: «Göklerin, yerin, kendi vücûdunun ve diğer yaratıkların fevkal'âde yaratılışını müşahede edebilen bir insan için Yaradan'ını bilmemesinde hiç bir mazeret mevcûd değildir». Yine Ebû Hanîfe (r,a.) şöyle demiş: «Şayet Allah taâlâ hiç bir peygamber göndermemiş olsaydı bile, yine de insanların, akıllarını kullanmak suretiyle Yaradan'ı bilmeleri gerekli olurdu». Eş'ariyye, «Hiç bir şey akıl yoluyla insan üzerine gerekli olmaz. Akıl vasıtasıyla olsa olsa bazı şeylerin iyiliği, diğer bazılarının da kötülüğü anlaşılabilir, bunun yanında kâinatın hadis, yüce Yaratıcının kadîm olduğu da bilinebilir» demişti. Melâhide (Dehriyye), Revâfız, müşebbihe ile Havâricin Muhakkime kolu, «Akılla hiç bir şey bilinemez, onun yoluyla hiç bir şey insana vâcib olmaz» demişlerdir. Mu'tezile de, aklın, müstakıllen, Allah taâlâya imanı ve onun ni'metlerine şükrü gerektirici (farz kılıcı) olduğuna, dinî hükümleri kendi başına isbata kâfi geldiğine hükrnetmistir. Ehl-i sünnete göre ise akıl bir vâsıtadır: sayesinde eşyanın güzelliği ile çirkinliği, imanın gerekliliği ve ni'metlerini lütfeden Yara-dan'a şükretmenin lüzumu anlaşılabildiği bir vâsıta; hakîkatte bu hususları anlatan ve gerekli kılan da Allah taâlâdır, fakat akıl vâsrtasıyla.

Aklî melekesi teşekkül etmiş çocuğa gelince, istidlale muktedir bir durumda bulunan böyle bir çocuğa acaba yüce Allah'ı tanımak vâcib midir, değil midir? Üstad Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (Allah rahmet eylesin) ile Irak ulemâsından bir çok zat «vâcibdir» demişlerdir. Bazıları da «Bulûğdan önce çocuğa hiç bir şey vâcib olmaz» demiştir. Aklın gerektirici ve mes'uliyet getirici bir delil olduğunun isbatı az"cz ve celîl olan Allah'ın şu âyet-i kerîmesidir: «Kulak, göz ve kalb. Bunların her biri ondan mes'uldür». [321][33] Bunlardan kulak işitilecek şeylere, göz görülecek nesnelere, kalb (zihin) de akıl yoluyla idrak olunacak hususlara hâstır. Bununla beraber ne kulak, ne de göz akıldan müs-tağnî kalamaz. Çünkü kulak hakkı da, bâtılı da işitir, göz doğru olanı da, yanlış olanı da görür, bu iki şıkkı (hak ile bâtılı) ancak akıl yoluyla birbirinden ayırdetmek mümkün olur. Bu hakîkatı ayrıca şu husus da isbat etmektedir: Peygamberin söylediği söz aslında bir «haber-i vâ-hid»dir. Haber-i vâhid ise haddizatında, doğruya da yalana da ihtimali bulunan bir şeydir. Burada yalan ile doğruyu birbirinden ayırdetmek ancak mu'cize ile mümkündür. Mu'cize ile diğer hârikul'âde hadisleri birbirinden tefrîk eden de akıldır. O halde bilgilerin ve vecîbelerin hakîkatte istinad ettiği zemin akıldır.

Şunu da belirtelim ki peygamberler, ümmetlerine, bilhassa aklî deliller ileriye sürerek

tebliğde bulunmuşlar, onlarla mücadele etmişlerdir. Hz. İbrahim de gerek devrinin hükümdarıyla, gerek babası ve kavmi ile aynı şekilde münazara ve mücadele etmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak Kur'ân-ı kerîminde şöyle buyurur: «Bir zamanlar İbrâhîm atası Azer'e : Sen putları tanrılar mı kabul ediyorsun? demişti». 322[34]«Onlara İbrâhîm'in haberini de oku. Hani o, babasına ve kavmine: Siz neye tapıyorsunuz? demişti». 323[35]«Nedir tapıp durduğunuz bu hey keller?». 324[36] Bu nevi' aklı delillerle insanlarda bilginin hâsıl olması aslında peygamberin sözüne bağlı değildir; aksine, insanlar, akıllarını kullanmak suretiyle böyle bir bilgiyi pekâlâ elde edebilirler. Bu sebepledir ki Allah taâlâ Ku/ân-ı kerîmin bir çok âyetlerinde onları tefekkür ve muhakemeye teşvik etmiştir. Nitekim O sânı yüce söyieyici «Onlar düşünmezler mi?» 325[37] «Onlar tefekkür etmezler mi?» 326[38] buyurmuştur.

Şimdiye kadar verilen izahattan anlaşılmış oldu ki akıl kendi sahasına giren hususlan müstakıllen idrak edebilir. Fakat (meselâ) işitme kuvveti akıl olmaksızın böyle bir idrakten âcizdir.

İmanın akıl yoluyla vâcib olmasının mânâsı, kişinin, yapmakla mükâfata, veyahut terketmekle cezaya müstahak olması demek değildir. Çünkü mükâfat ile ceza ancak nas ile bilinebilir. Bize göre bunun mânâsı, yüce Yaratıcının varlığını benimsemek onu inkâr etmekten daha ma'kul, Allah taâlâyı birlemek ona başkasını ortak koşmaktan daha doğru olduğu noktasında aklın bir nevi' tercih yapmasıdır; öyle ki akıl bu iki şeyin aynı değerde olmadığına hükmeder. Aklın şükrü gerektirmesi de nimetlerini esirgemeyen yüce Allah'ın lütufkârlığını rtiraf etmekten ibarettir; öyle ki insan, bu lütufkârlıkta Allah taâlâya kimsenin şerîk olamıyacağını kestiriverir. 327[39]

İmanın Mâhiyeti

Hadîs âlimleri (Allah cümlesine rahmet eylesin), «İman, dil ile ikrar, kalb ile tasdik ve uzuvlarla amel etmekten ibarettir» dedi. Mâtürîdiy-ye âlimlerinin çoğu, «İman, ikrardan ibarettir» Cehm b. Safvân ile Kaderiyyeden Hüseyn es-Sâlihî328[40] de, «İman bilmekten ibarettir» demişlerdir.

Âlimlerimizin muhakkik olanları ise şöyle elemiştir: «İman kalb ile tasdiktir. Dil ile ikrar sadece dünyada (müslüman) ahkâmının yürütülmesi için şarttır». Bu hükmü Ebû Hanîfe «el-Âlim ve'l-müteallim»329[41]adlı kitabında zikretmiştir. Üstâd Ebû Mansûr el-Mâtürîdî ile Hüseyn b. el-Fadl el-BecelTnin330[42]de tercihi bu olmakla beraber Eş'ari'den gelen iki rivayetten sahîh olanıda bunu desteklemektedir. Çünkü iman lügatte tasdik demektir. Nitekim Cenâb-ı Hak, Yûsuf aleyhisselâmın kardeşlerinin sözünü naklen şöyle buyurur: «Ey babamız! .. Sen bize iman edici değilsin»331[43] ya'ni tasefik edici. Şu kadar var ki «tasdik» derûnî bir hâdise olup üzerine hüküm kurmak mümkün olmadığından İslâmiyet, dil ile ikrarı, tasdikin bir belirtisi ve dünyaya ait hükümlerin yürütülebilmesinin şartı olarak gerekli kılmıştır. Nitekim Peygamber (a.s,) efendimiz şöyle buyurmuşlardır: «İnsanlarla, Lâ ilahe iliellah deyinceye kadar savaşmakla emrolundum; bunu söyledikleri

anhayattan ve mallan hususunda benden emin olurlar, ancak hukukT mes'ûliyetlert müstesna. İçyüzlerinin muhasebesi ise Altah'a aittir»[332][44]Bunun İçindir ki dil İle İkrarın Ömür boyunca bir defa vuku' bulması kâfirdir.

Ameller imandan değildir. Zira Cenâb-ı Hak

İman edenler ve sâlih ameller işleyenler»[333][45]

âyet-İ kerîmesinde amelleri iman üzerine atfetmiştir. Oysaki ma'tûf ma'tûfunaleyhin gayn olur. Yine «Mü'min olmak şartıyla iyi amel işli-yenler…» [334][46] mealindeki âyet-i kerîmesinde görüldüğü üzere iman, amellerin makbul olmasının şartı kılmıştı, şart ise meşrutun gayn olur.

Şunu do belirtelim ki «dil İle ikrar etmek» demek kolbdekl tasdiki haber vermek demektir. Binâenaleyh bir kişi «inandım» der de kalbinde tasdik mevcûd olmazsa bu haber verişi vakıa uygun düşmez. Bunun İçindir ki Allah taâlâ, şu âyet-i kerîmesiyle, dil ile ikrar ettikleri halde münafıklardan imanı nefyetmlştir: «Bedeviler «iman ettik» derler. De ki: hayır, siz iman etmediniz».[335][47] O halde dil ile ikrar ettiği halde kalb ile tasdik etmiyen kimse biz İnsanlar nazarında mü'min, Allah taâlâ nezdinde ise kâfir olur. Aksine, kalbinde tasdîk bulundurduğu halde dil ile ikrar etmiyen kişi de Allah nezdinde mü'min, dünya ahkâmı muvacehesinde ise kâfir sayılır. [336][48]

Mukallidin İmanı

Ehl-i kıble «mukallidin[337][49] imanın sıhhati hususunda ihtilâf etmiştir. Ebû Hanîfe. Süfyân-İ Sevrf, [338][50] Mâlik, [339][51] Evzâî, [340][52] bütün fukahâ ile hadîs âlimleri (Allah cümlesine rahmet eylesin), «İmanı sahîhtir, fakat istidlali terketmesi sebebiyle günahkârdır» demişIerdir.Rüstüğfeni[341][53] ile Halînrû (r.h.) «İmanın makbul olmasının şartı, mu'cizenin yardımıyla Peygamber aleyhisselâmın sözünün doğruluğunu bilmesidir» demişlerdir. Eş'arTye göre ise bunu aklın yardımıyla bilmesi gerekli olup dili ile ifade etmesi ve muânzı iie münakaşa ve münazara yürütmesi şart değildir. Bütün kelâm âlimlerinin görüşü de aynıdır. Mu'tezile de, «Her bir meseleyi, aklının yardımıyla, mukabil şüpheyi bertaraf edebilecek şekilde bilmedikçe mü'min sayılmaz» demiştir.

Sahîh olan bütün ehl-i ilmin (kelâm âlimlerinin) benimsediği görüştür. Zira iman mutlak tasdikden ibarettir. Nasıl ki bir kimseye bir haber verilir de onu tasdik eder, onun için «Habere inandı» denilmesi doğru olursa; mukallide de inanılması gerekli hususlar haber verilir de onlan tasdik ederse mü'min olur ve yüce Allah'ın mü'minlere va'dettiği mükâfata hak kazanır. «Bilme»ye (ma'rifet) gelince, o, imandan başka bir şeydir, zira ma'rifet bulunduğu halde iman bu-lunmayabilir.Nitekim Ehi-i Kitâb (oian Yahudi ve Hıristiyanlar) Mu-hammed aleyhisselâmın nübüvvetini kendi oğullarını tanıdıkları gibi biliyor, fakat onu tasdik etmiyorlardı, Kur'ân-ı kerîm de bunu haber vermektedir.[342][54]

Bahis mevzuu edilen bu görüş ayrılığı, bir dağ başında doğup yaşayan ve kâinatın yaratılışı ile onun Yaratıcısı hakkında asla düşünmediği halde bundan haberdar edilmesi

üzerine tasdik eden kimse hakkındadır. Müslüman beldelerde yaşayan ve yüce Allah'ın eserlerini müşahede edip de ululayan kimse ise taklid sınırının ötesindedir.

Tevfîk Allah'tandır. [343][55]

Şimdiye kadar verilen izahattan, imanın tasdikten ibaret olduğu, dil ile İkrarın ise sadece dünya ahkâmının yürütülebilmesi için şart bulunduğu anlaşılmış oldu. O halde tasdikin mevcudiyetiyle iman teşekkül eder; bu imanda ziyâde ve noksan (artma ve eksilme, azlık ve çokluk) düşünülemez. İmam Şafiî (r.h.) bu görüşe muhalefet ederek amelleri imandan saymış ve amellerin artmasıyla imanın artmasına, onların eksilmesiyle de imanın eksilmesine hükmetmiştir. Biz bu görüşü bir önceki bölümde reddetmiştik.

Cenâb-ı Hakkın«… imanlarını artırır, [344][56] mealindeki âyet-i kerîmesine gelince, bu nevî âyetlerin bir kaç mânâya gelmesi muhtemeldir. Bir defa, Peygamber aleyhisselâmın asrında, iman mevzularının ayrıntıları bakımından ziyâde ihtimali bahis konusu olabilir. Şöyle ki Asr-ı seâdette her an bir âyet nâzi! oluyor, her an yeni bir hüküm

vücûd buluyordu. Böylece ashâb-ı kirama, aslında icmâlî imanlarına dâhil bulunan bu nevi" âyet ve hükümlere ayrı ayn iman etmek gerekiyor (ve iman maddelerinde bir nevi1 ziyâde hâsıl oluyor) du. Saniyen, bahis mevzuu edilen âyetin, diğer arazlarda olduğu gibi «teceddüd-İ emsal»[345][57] bakımından ziyadeleşme mânâsına alınması mümkün olmakla beraber imanın bereket ve tesirinin artması ve nurunun parlaması mânâsına da gelmesi ihtimal dahilindedir.Tevfîka erdiren yalnız Allah'tır.

Kendisinde tasdik ile ikrarın mevcud olduğu kimse hakkıyle mü'mindir; böylesinin «Ben inşallah mü'minim» demesi doğru değildir, Şâfiye göre ise caizdir. Zira iman mevzuunda «inşallah» demek şüpheyi gerektirir, en azından şüphe ihtimali taşır. Tıpkı hayatta olan bir kimsenin «Ben inşallah canlıyım» demesi mümkün olamıyacağı gibi. Tasdik ile ikrara sahibolan kimse (son nefesiyle dünyadan nasıl ayrılacağını ve buna bağlı olarak Allah nezdindeki nihâî durumunu bilmemesi sebebiyle de «Ben inşallah mü'minim» diyemez, çünkü) şu anda kendisinde iman mevcud olduğundan Allah taâlâ nezdin-de de mü'mindir. Yüce Allah, onun, bir müddet sonra kâfir olacağını bilse bile (şu andaki durumu değişmez), tıpkı Allah taâlânın, hayatta olan bir kimseyi, şu anda hayat taşıması sebebiyle canlı bilmesi gibi, halbuki bir müddet sonra öleceği de mü'lûm-i ilâhîdir. Bu düşünce iledir ki «Şeytan, Cenâb-ı Hakka ibadet ettiği müddet içinde mü'min ve makbul bir kuldu, her ne kadar yüce Allah onun bil'âhare kâfir olacağını biliyor idiyse de»

diyebilmektedeyiz. Şeytan hakkında nazil olan[346][58]âyet-i kerimesine gelince; buradaki mânâsıdır[347][59] tıpkı Hz. Nuh'un oğlu hakkında «boğulanlardan oldu» mânâsına [348][60] buyurulduğu gibi.

iman İle islâm terimleri biz Ehi-i sünnete göre aynıdır. Zevahir ulemâsına göre ise ayn ayn şeylerdir. EhH sünnet görüşünün Isbatı şöyledir ki «iman», aziz ve celîl olan Allah'ı, haber verdiği emir ve yasaklarında tasdik etmekten İbarettir, «islâm» ise onun ulûhiyetine boyun eğip İtaat eylemektir, bu da ancak onun emir ve nehyini benimsemekle

gerçekleşebilir. O halde taşıdıktan hüküm bakımından iman, İslâmdan aynlmaz ve aralarında mugayeret bulunmaz, iman ile Isiâ-mın birbirinden ayri şeyler oldukiannı İddia eden kimseye sorulur: «Mü'min olup da müsllm olmiyan, yahut da müslim olup da Mü'min olmıyan kimsenin hükmü nedir?» Eğer biri için mevcud olup da öteki İçin bulunmayan bir hüküm isbat edebilirse na a'iâ, aksi takdirde sözünün yanlışlığı ortaya çıkmış olur.

Tevfîk ve hidâyete erdiren yüce Allah'tır. [349][61]

Bazı Sem'iyyât Bahisleri

Deriz ki: «Vuku' bulması aklen mümkün olan bir şey hakkında ncis vârid olunca onu kabul etmek ve ona inanmak gereklidir».

A) Bunlardan biri ölümden sonraki (Münker ve Nekîr meleklerinin kabirde soracakları) suâl ve kabir azâbı'dır. Bunlar Eh!-i sünnete göre haktır, vuku'bulucudur, Mu'tezüe ise muhalefet etmiştir. Kabirdeki suâl ve azab ruhun cesede iade edilmesi suretiyle mümkündür. Peygamber (s.a.) efendimiz, ölüyü defnettikten sonra, «Kardeşiniz için Allah'tan mağfiret dileyiniz, çünkü o, şu anda sorguya çekilmektedir»[350][62] buyurmuşlardır. Yine o, şöyle buyurmuştur: «İdrardan sakınınız, zira kabir azabının çoğu ondandır».[351][63]

B) Yine kıyamet gününde cesedlerin tekrar diriltilip hayata iade edilmesi haktır, vuku' bulacaktır. Bunu Dehriyye (Materyalistler) kökünden inkâr etmiş, İslâm filozofları da hasrın cesedler için değil ruhlar âlemi için vuku' bulacağını iddia etmiştir. Hakikatte ise (ölüm hadisesiyle) değişikliğe ma'ruz kalmasından sonra bile bedene, eski şekli verilerek ve ruhu iade edilerek vuku' bulacak olan ba's, aklen mümkündür. Cenâb-ı Hak da, «Şüphe yok ki Allah kabirlerde olan kimseleri tekrar diriltecek»[352][64] buyurmuştur. Yine o azameti yüce Allah, «Çürümüş kemiklere kim can verecektir?» diyene cevaben, «De ki onları ilk defa yaratan tekrar çürütecektir», [353][65]buyurmuştur:

C) Kıyamet gününde amel defterlerinin okunması da haktır. Zira yüce Allah, «Kıyamet günü herkes için bir kitab çıkaracağız ki açılmış olarak önüne konulacak»[354][66] buyurmuştur. Mü'minlerin amel defterleri - Kur'ân-ı kerîmin haber verdiği üzere[355][67] sağ taraflarından, kâfirlerinki ise so! ve arka taraflarından verilecektir.

D) Mizan da haktır . Çünkü Cenâb-ı Hak, «O gün tartmak da haktır»[356][68] buyurmuştur. «Mizan», amellerin mıkdarlarını tesbite yanyan bir şey olup akıl, onun keyfiyetini bilmekten âcizdir, dünya terazilerine benzetilmesi mümkün değildir. Bu hususta nakle, olduğu gibi teslim olmak en selâmeti! yoldur.

E) Sırat da haktır. «Sırat», cehennemin sırtı üzerinde uzatılmış bir köprüdür, Bütün mükellef canlılar üzerinde yürüyecek, cennet ehli onu geçecek, cehennemlikler ise ayaklan sürçüp ateşe düşeceklerdir.

F) Cennet ile cehennem, biz Ehl-İ sünnete göre, yaratılmış olup el'an mevcuddur, Mu'tezile ise buna muhalif kalmıştır. Görüşümüzün isbatı şudur ki yüce Allah, cennet hakkında (mâzî sıygasıyla) «… takva sahipleri için hazırlandı»[357][69]cehennem hakkında da, «… kâfirler için hazırlandı»[358][70] buyurmuştur. Mezhebimize göre cennet ile cehennem, içindekilerle birlikte ebediyen yok olmıyacaktır, Cehmiyye ise buna muhalefet etmiştir. Zira Allah taâlâ her ikisinin sakinleri hakkında «… orada ebediyen kalıcıdırlar»[359][71] buyurmuştur.

G) Yine Allah taâlânın haber verdiği, cennet ehline ait huriler, köşkler, türlü meyveler, nehirler, ağaçlar, çeşitli yiyecek ve içecek gibi nimetler ile cehennem ehline dair zakkum yemeği, kaynar su, zincirler, bukağılar, ateşten halatlar nevinden azap da haktır, vuku' bulacaktır. [360][72]Bâtıniyye ile filozoflar bu gerçeğe karşı çıkmakta ve cennet ile cehennem ahvâli hakkında vârid olmuş nasları zahirî mânâlarına aykırı olarak te'vil etmektedir. Hakikatte bu, ortada bir zaruret ve eide bir delil olmaksızın nasları zahirî mânâlarından çıkarmaktır; o da apaçık bir inkârdır. [361][73]

ISTILAHLAR

ISTILAHLAR

Kitap ismi zikredilmeden parantez içinde görülen varak numaralan el-Bidâye, Laleli ktp. 2271 numaralı nüshaya aittir. el-Kifâye de aynı mecmua içindedir. Diğer kaynaklar için Giriş kısmının 47. dipnotuna bakınız.

Adl: Her şeyi kendi yerine koymak.

İfrat ve tefrite (iki aşın uca) kaçmadan ortada ve dengede oK mak. Eşitlik ve denklik. Ztddı: ZULÜM.

Ailahı güzef olmayanı yapmaktan ve gerekeni yapmamaktan tenzîh etmek (Mu'tezile ve Şfaya göre). [362][1]

Ahad, Vâhid: Allanın srfatlanndan. Bir, tek, yal-nz, benzeri, dengi ve ortağı olmayan. AHAD: Allahın zâtı için kullanılır. Başka bir varlığa srfat olarak kullanılamaz. [363][2]

Vâhid: Allahın sıfatlan için kullanılır. Allah zâtında ahaddır: şerîk ve inkısam (bölünme) kabul etmez. Sıfatlarında vâhiddir; tektir, benzeri yoktur (el-Kifâye 10a - 10b). [364][3]

Akıl: Düşünmek veya duyu vasıtalarıyla idrak etmek suretiyle bilinmesi mümkün olan şeyleri bilme ve anlama kudreti (EhM sünnete göre). İyiyi kötüden ayırdetme kudreti (Mu'teziye göre). [365][4]

Akis: Bir kazıyyenin mahmulünü (yüklemini) mevzu1 (konu), mevzû'unu da mahmul yapmaya denir: «Var olan her şey görülür, görülen her şey vardır» gibi. Akis şekline çevrilmemiş bir kazıyye tard halinde bulunur. [366][5]

Aklî Ve Manevî Mucize: Her asırdaki akıl sahibi insanlara hitâbedip katiyet ve devamlılık vasfı taşıyan mu'cize ki Kur'ân-ı kerîmdir. [367][6]

Âlem: Allahtan başka mevcûd olan her şey (109 b). [368][7]

Âlimlerimiz: Mâtürîdiyye ulemâsı kasdolunmuştur. [369][8]

Allah: Varlığı kendinden olan ve kemal sıfatlarını kendinde toplayan, hakîkî ma'budun özel ismi. Islâmın tanıttığı tek Tanrı. (Bu sebeple cemi' olarak kullanılamaz.) [370][9]

Araz, Ayn: Araz: Var oluşu, ancak kendisini taşıyan başka bir varlıkla hlssedilebiien, kendi başına boşlukta yertutamıyanşey. Ayn; Kendi başına boşlukta yer tutan ve arazlara konu teşkil eden (arazları taşıyan) şey.

Cisimlerin rengi, şekli, tadı, kokusu… birer arazdır, bunlara konu teşkH eden madde ise ayn'dır (109b). [371][10]

ARŞ : Çardak, çatı. Taht. Mülk, saltanat.

Bütün cisimlerden büyük olan ve bazılarına göre cisim olarak tasavvur edilebilen şey.

«insanlar Allahın arş'ını sadece ismiyle bilirler, hakikatini idrak edemezler. Allanın arşı avamın tahayyül ettiği gibi olamaz» Mufredât-ı Râğıb). [372][11]

ASHÂB-İ ZEVAHİR: bk. Zevahir ulemâsı. [373][12]

ASLAH : (Allah hakkında muhal olan)

En uygun, en yarayışlı. Kullara ait bir fili yaratırken veya dine dair bir hüküm emrederken, Allah taâlâyı, kendisine veya mahlûkata râci bir maslahatın, bir menfaatin bu fiil veya emre icbar ve ilzam etmesi. [374][13]

AYN :bk.Araz. [375][14]

AYNİYYET, ĞAYRİYYET, TEGAYÖR: İkil şeyden biri diğerinin tıpkısı ise. biri olmadan diğeri tasavvur edilemezse aralarında ayniyyet, aksi takdirde gayriyyet vardır! denilir. [376][15]

BAKAA : Sebat, devam. Sonu olmamak. Eski hal üzere devam. Geleceğe doğru, sonsuz olarak, sürmek. Zıddı: [377][16]

BÂTIL : Boş, yanlış, çürük, devamsız. Zatında sebat ve hakikat bulunmayan. Temelden bozuk. HAKK'ın zıddı. [378][17]

BÂTINİYYE : Şaya mensubiyet iddia eden, fakat İslâm müelliflerince İslâm dışı kabul edilen fırka. Naslann zahirî ve bâtınî mânâlan bulunduğunu, zahirin kabuk teşkil ederek asıl maksûd olan mânânın bâtın olduğunu söylerler. Bâtınî mânâlan ancak kendilerince kabul edilen Ma'sûm imamlar bilir. Çeşitli İslâm memleketlerinde değişik adlar almışlardır. Bâtınly-yenin, aslında Allah'ı ve mukaddesatı inkâr ettikleri, nefsin arzu ettiği şeyleri mubah gördükleri kabul edilir. [379][18]

BEDÎHÎ İLİM : Düşünmeden, delile başvurmadan İlk bakışta meydana gelen bilgi (108b). [380][19]

BERÂHİME : Brahmanlar. İslâm müelliflerine göre bu Hind telâkkisinde kâinatın hudûsu ve Allah'ın birliği kabul edilmekle beraber nübüvvet inkâr edilir. Bu sebeple de tenkh de tâbi' tutulur. (Asıl Brahmanizmde nübüvvetin inkâr edilmediği ileri sürülmektedir, bk. İslâm Ans. BRAHMANLAR).

BİD'AT : Sonradan icadedilen şey.

İTİKADDA: Dini vaz' edenin emrine aykın olarak -ve kendine göre bir delile istinad ettirerek - icad edilen şey. [381][20]

CÂIZ : Olması, bulunması düşünülebilen. (125b) Olmaması zorunlu olmayan. Olması da olmaması da eşit olan. bk. Mümkin. [382][21]

CEBR : Mecburiyet, zorlama. İrâde ve ihtiyarın zıddı. [383][22]

CEBRİYYE : Kulun hiç bir fiil, irâde ve kudrete sahip bulunmayıp yalnızca ilâhî fiillere sahne teşkil etmeye mecbur olduğunu kabul edenler. En meşhur kolu Cehmiyyedir. [384][23]

CEHMİYYE : Cehm b. Safvân'ın (ölm. 128/754) görüşlerini benimseyenler. Allah'ın sıfatlarını, ru'yetuliahı ve kulun İrâdesini inkâr ederler. Cennet ile cehennemin -sakinleriyle birlikte- fânîoiduQunu kabul ederler. [385][24]

CEVHER : Boşlukta bizzat yer tutan ve vartıömı bizzat hissetiren şey. Asıl, madde. Mukabili: 'ARAZ. [386][25]

CEVHER-I FERD : bk. Cüz1-! iâ yetecezzâ [387][26]

CEVR : Bk.Zulüm. [388][27]

CİHET : Yon'taraf- Blr clsrnin etrafından başladığı düşünülen uzantılar. [389][28]

CİSİM: İki veya daha fazla cevherden meydana gelen şey. (109b) Üç boyutu olan şey. (Mutezileye göre). [390][29]

CÖZ-İLÂ YETECEZZÂ, CEVHERİ FERD Hiç bir şekilde parçalara aynlamıyan, hatta daha küçük par çalara aynlabileceöi tasavvur biie edilemiyen cevher, bk. Cevher. [391][30]

DEHRİYYE : Zaman (dehr) ile maddenin ebedîliğini benimseyenler. Allah'ı ve âhiret gününü inkâr ederler. Onlarc göre kâinat kadîm olup tabiat kanunlarına veya feleklerin devrine tâbidir. [392][31]

DELÎL : Mürşid, rehber, kılavuz. Bir şey hakkında müsbet veya menfi bir hüküm vermeye götüren şey. Hüccet[393][32]

DIRÂRİYYE : Dırâr b. Amr"a mensûb olanlar. Küi< ait istitâatın fiilden önce ve fiil ile beraber bulunduğunu iddk ederier. Allah'ın sübûtî sıfatlarını seibî mânâlarla izah ederier. Şehristânî Dırâriyyeyi Cebriyyeden saymıştır (el-Mi!el, 1/86). 394[33]

EBED : Sonu olmayan, sonu düşünülemiyen gelece zaman. Mukabili: EZEL395[34]

ECEL : Tayin edilmiş gelecek zaman. Allah taâlâ nez-dinde malûm olan. her canlının hayatının sona ereceği zaman. 396[35]

EFLÂKİYYE : Allah'ı inkâr edip kâinatın yaratılış ve idare edilişini kadîm telâkki ettikleri yedi yıldıza bağlayanlar (Yedi felek: Zühal, Müşteri, Merih, Zühre, Utarid, Güneş, Ay). Müneccime. 397[36]

EHL-İ ADL : Mu'tezile fırkasının kendisine verdiği bir isim. Onların «ad!» prensibi İçin «Mu'tezile» maddesine bakine. 398[37]

EHL-I HADÎS : Hadis âlimleri. Selefiyye de kasdedi399[38]

EHL-İ HADÎS KELÂMC1LARI: bk. Muhaddis kelâmcılar. 400[39]

EHL-I HAK : Hakka tâbi' olanlar, doğru yolda bulunanlar. Müellif, «Ehl-i hak» terimi ile umumiyetle Ehl-i sünneti (Selefiyye' Eş'ariyye ve Mâtürîdiyyeyl) kasdeder. Bazan da «Ehl-i kıble» mânâsına alarak «EhH bid"at»e de şâmii kılar. 401[40]

EHL-İ KIBLE : Kâ'beye müteveccihen namaz kılmanın farzıyyetini kabul edenler. Bu ifadeye Ehl-i sünnetten başka İslâm dairesinin dışına çıkmamış Ehi-i bid'at de dâhildir, bk. EhM millet. 402[41]

EHL-İ MİLLET : İslâm dini müsntesibleri. islâm dininin remzi sayılan, Kâ'beye müteveccihen namaz kılmanın farzıyyetini benimseyenler müslüman sayılır, Bununla birlikte Allah'ın varlığına, birliğine, Hz. Muhammed'in nübüvvetine inanmaları, Islâmiyyetin son ve değişmez din olduğunu, onun getirdiği kesin hükümlerin meşruiyetini de benimsemeleri şarttır (bk. Bağdadî, ei-Fark, s. 12-14,230-233). 403[42]

EHL-I SÜNNET VE'L-CEMÂAT : Rasûlüllah (s.a.) ile ashab cemâatinin Akâid sahasında takîbettikieri yolu (sünneti) izleyenler Müellif Sâbûnî, »EhH sünnet» terimiyle

Selefiyye (Ehl-i sünnet-i hâssa), Eş‘ariyye ve Mâtürîdiyyeyi kasdeder. Abdüikadir el-Bağdadîye göre EhH sünneti şu sekiz zümre teşkil eder: 1) Ehl| bid’atın hatalannı irtikâb etmiyen kelâm âlimleri; 2) Sevrî EvzâTı Dâvûd-i zahirî dâhil büyük fakîhler ve mensûblan; 3) Muhad-disler; 4) EhH bld’ate meyi etmiyen Sarf-Nahiv, lügat ve ede-f biyat âlimleri; 5) EhH sünnetten ayrılmayan kıraat imamları ile müfessirler; 6) Müteşerri1 sofiyye; 7) EhH sünnet yolundan ayrıt-mayan müslüman mücâhidler; 8) EhH sünnet akîdesinin yayıldığı memleket ehâlisi (el-Fark, s. 313-318). EhH sünnetin ittifak ettiği Akaid meselelerini Eş‘arî 32 maddede (Makaaiât, s. 277-284), İsferâyînî47 maddede (et-Tabsîr, s. 91-113), Bağdadîde 15 maddede (el-Fark, s. 323-324) toplamıştır. [404][43]

EKAANÎM : Uknûm’un cem’i. Asıl, esas. Hristiyanlarca Allah mefhûmunun teşekkül ettiği üç srfat: Allah td âlâdan ibaret olan zât (Baba), İsa’dan ibaret olan İlim (Oğır ve Meryem’den İbaret bulunan Hayat (Zevce). [405][44]

EKVÂN: bk. Kevn. [406][45]

ESMÂ-İ HUSNÂ : En güzel isimler. Nas ile sâbtt ilâhî isimler. Allah taâlö hakkında sıfat sıygasıyla vârid olan hayy, âlim gibi kelimelere verilen husûsî ad. [407][46]

EŞ‘ARİYYE : Ehl-i sünnetin büyük Akaid mezheplerinden biri. Ebû‘l-Hasan el-Eş‘arîye (ölm. 324/936) mensûb olanlar. Eş’âri, Akaid meselelerinde Mu’teziieden ayrılarak Selefe yaklaşmış, fakat bu sahada «kelâm» metodunu benimsemiştir. Mu’tezileyi başarılı bir şekilde tenkid ederek EhH sünnet ilm-i kelâmının kurucularından olmuştur. [408][47]

EŞYANIN HAKİKATİ : Bir şeyin hakikati:

Var olması mümkin olan bir varlığı diğerlerinden ayırt eden kendine has özelliği, mâhiyeti. İnsan için «İdrak sahibi olmatj» gibi. Çünkü insan bunsuz düşünülemez. Fakat - meselâ- «gülmek, yazı yazmak» özellikleri de insana aitse de insan bunlar olmadan tasavvur edilebilir. Bu sebeple «gülmek, yazmak» insanın hakîkattndan (mâhiyetinden) değildir, bk. HAKİKAT, ŞEY1. [409][48]

EZEL Başlangıcı olmayan geçmiş zaman. Zamanın maziye doğru sonsuz olarak devamı. Mukabili: EBED. [410][49]

FÂSIK : ilâhî emirlerin dışına çıkan. Büyük günah işleyen veya küçük günahları devamlı irtikâp eden müslüman. [411][50]

FELÂSİFE: bk. Filozoflar. 412[51]

FİİL : Eylem. Yapmak, İşlemek.

ALLAHA İZAFE EDİLDİĞİNDE : Varolması aklen mümkün oian bir şeyf var etmesi, icâdetmesi (halk) KULA İZAFE EDİLDİĞİNDE : Mümkinin meydana gelmesi, için âlet ve vâsrtaya başvurarak iş yapması (kesb). (el-K^fâye, 62b.) 413[52]

Fİ'Lİ SIFATLAR Allanın, zıdlarıyia^da vasıflanması câfe olan sıfatlan : Rıdâ, ihya', imâte… (bk. tercüme, 1. bölüm, 39. dipnotu). 414[53]

FİLOZOFLAR: Başta Fârâbî ile ibni Stnâ olmak üzere İslâm filozofları kasdedilir. Felâsife, Allah'ın sübûtî sıfatlan, âlemin hudûsu ve haşr-i cismânî gibi meselelerde EhM sünnete muhalif kalmıştır. 415[54]

FUDAYÜYYE : Havâricin tâfîfırklarından biri. Is-met-i enbiyâ hakkında kabulü mümkün olmıyan görüşleri vardır. Havâricin bir kolu olan Ezânka'nın da benzer görüşleri mevcuddur (bk. Şehristânî, el-Milel, 1/22; aynca bk. Eş'arî, Ma-kaalât,s. 112). 416[55]

GAYRİYYET: bk. Ayniyyet. 417[56]

GULÂT-IREVÂF1Z : «Revâfe» burada «Şfa» mânâsına kullanılmıştır, Gulât, Şîaya intisabettiklerl halde görüşlerinde İslâm dairesinin dışına çıkan müfritlerdir. Hz. Alî ile kabul ettikleri diğer Imamlan tannlaştırırlar, teşbîh, tecsîm ve hulule inanırlar. İlâhî yasakları mubah addederler. Çeşitli kollan vardır. 418[57]

HABER : Doğruya da yalana da İhtimali bulunan ve bir hüküm ifade eden söz. 419[58]

HABERÎ MU'CIZE : bk. Mu'cizöt-ı haberiyye. 420[59]

HABER-IMÖTEVÂTİR : Yalan söylemekte birleşmelerini akltn kabul etmiyeceği bir kalabalığın verdiği haber (108b). 421[60]

HABER-I SÂDIK Gerçeğe uygun olan (vakıa422[61]

HAD : Tanıtma, sınırlandırma. Bir şeyi, bütün lüzumlu noktalarını içine alacak ve onu

başka şeylerden ayırt edecek şekilde tanrrmak, anlatmak. Ta’rîf. 423[62]

HADES, HUDÛS Yaratılmış olmak. Yokken sonradan var olmak (Zömanî hudûs). Varlığı kendinden olma mak. Var olmak için başkasına muhtaç olmak (Zatî hudûs). (109b, 116a) Zıddı: KIDEM. 424[63]

HAKAAİK-I EŞYA: bk. Eşyanın hakikati. 425[64]

HAK : Allanın isimlerinden : Hikmete uygun icâdeden. Doğru, dürüst, gerçek. Gerçeğe uygunluk, doğruluk. Sabit, vukuu muhakkak. Vâcib. gerekli, lâyık. Vakiin, hariçte meydana gelen hâdisenin itikada uygunluğu. Zıddı: BÂTIL.

Bir şeye bizzat olduğu gibi, doğru olarak inanmak: “Falanın cennet ve cehennem hakkındaki itikadı haktır” gibi. Hikmete uygun oian şey. Gerektiği zaman, gerektiği kadar, gerektiği şekilde sarf edilen söz, yapılan iş. 426[65]

HAKÎKAT, MÂHİYET: Gerçeklik, asıl.

Bir şeyi diğer varlıklardan ayıran, kendine has gerçekliği ve varlığı. 427[66]

HALEF : Sonra gelen öümler.Kelâm tarihinde GazzâîTye kadar olan âlimlere Mutekaddlmîn, GazzafTden itibaren gelenlere de Müteahhlrîn denir. «Halef» kelimesi müellif tarafından «Seief»ln mukabili olarak kullanılmıştır. Buna göre Ehl-i sünnet kelâmcılan demek olur. 428[67]

HALK : Allanın, mümklni, aslı ve modeli olmadan ve bir alet kullanmadan var etmesi. Kendi kudret ve ihtiyarı olmadan kulda Allah tarafından bazı hareketlerin yaratılması: Titreme hastalısına kapılan adamın titremesi gibi (124a). KUIA İZAFE EDİLİNCE : (Bir işi yapmadan önce) ölçümiemek, takdir ve tahmin etmek. 429[68]

HANBELÎLER : Gerek Akaid, gerek Fıkıh sahasında İmam Ahmet b. Hanbel’e (öim. 241/855) tâbi’ olanlar. Hanbe-lîler Akaidde umîmiyetle SelefTdir, 430[69]

HAREKET : Bir mekândan başka bir mekâna, bir durumdan başka bir duruma geçmek. İki ayn mekânda iki ayrı zamanda bulunmak (110a). 431[70]

HAŞVİYYE : Allah’a srfat nisbet etmekte ifrata düşüp ona cisim izafe edenler. Nasiann zahirini bile yanlış ve kaba bir anlayışla tefsir ederler. (Haşeviyye de telaffuz edilir). 432[71]

HAVÂRİC : Meşru' devlet reislerine isyan edenlere verilen umûmî addır. İslâm tarihinde ilkin tefrika çıkaran, Hz. AITnin ordusundan baş çekip ayrılan Havâricdir. Müellifin maksudu da bunlar ve bü'âhare ayrıldıkları çeşitli kollardır. Havâric, Hz. Osman ile Hz. Alîyi, Cennet vak'asına katılan ashabı. Hakem hâdisesine rızâ gösterenleri ittifakla tekfir edenler. Günah işleyeni tekfir etmek ve gayr-ı âdil devlet reisine karşı çıkmanın vücûbuna da çoğunlukla hükmederler. Bir çok kollara aynlı lar. [433][72]

HIRİSTİYANLAR (Müfredl: Nasrânî) : Benî İsrail peygamberlerine inanıp nübüvvetin Hz. İsâ İle son bulduğunu kabul edenler. EhH Kitabın en büyük zümresidir. Allah'ın birliği ve Hz. Muhammed'in nübüvveti gibi mevzularda bâtıl akidelere sahib oldukları İçin Kelâm kitaplarında tenkîde tâbi" tutulurlar. [434][73]

HİZLAN : Yardımı terk etme. Yardımı beklenenin yardımını terk etmesi. Kudretin ma'siyete harcanması. Kudretin hayra uygun olmayışı. Allahın ma'siyet için kula kudret vermesi. Zıddı: TEVFÎK. [435][74]

HİDÂYET, HÜDÂ : Doğru yola kılavuzluk. Allah taâlânın kulda iman ve tâatı (ihtidâ'yı) yaratması (Ehl Sünnete göre).

Allahın hakkı beyan etmesi, matlûba kılavuzluk etmesi. (Mutezileye göre). (128a). Allah'ın matlûba götüren yoia kılavuzluk etmesi, selâmet yolunu göstermesi (Eş'arîlere göre). Eş'arîlerin ilk iki ta'rifi de kabul ettikleri söylenir. Râğıb'a göre (el-Mufredât, s. 538 vd.) Allah'ın insanlara hidâyeti dört nevidir:

1. Bütün insanlara akıi, zekâ, zarurî bazı bilgiler lütfetmesi.

2. Peygamberleri ve kitapları vâsitasiyle insanları hakka da'vet etmesi.

3. Doğru yolda olanlara verdiği tevfîk.

4. Âhirette cennete iletmesi. Zıddı: Idlâi. [436][75]

HİKMET : İşin ve sözün en güzeli, en sağlamı. Neticesi iye ve güzel olan iş (Mâtürîdîlere göre) Bilerek ve düşünerek yapılan iş (Eş'arîlere göre). Failine veya başkasına faydalı olan şey (Mu'tezileye göre) Zıddı :SEFEH. (122b). Her şeyi yerli yerine koymak, en uygun şekilde yapmak, [437][76]

HİLÂFET : bk.lmâmet[438][77]

HİSSÎ MUCİZE : bk. Mu'cizot-ı hissiyye [439][78]

HÜCCET : Delil. HUDÛS: bk. Hades[440][79]

HULUL : Nüfuz etmek, girmek. İki şeyin bir şeymiş gibi[441][80]

HÜSÜN : Güzel ve iyi oluş. Bir şeyin tab'a uygun, kemal sıfatlarını hâiz ve övülmeye lâyık olması. Zıddı: KUBUH. [442][81]

HÜDÂ : bk. Hidâyet[443][82]

HÜKÜM : Bir şeyi müsbet veya menfî olarak başka, bir şeye isnad etmek, bağlamak. Bir şey için, «şöyledir» veya «şöyle değildir» demek. [444][83]

IDLÂL : Saptırmak, doğru yoldan çıkarmak.

Allah taâlânın kulda dalâleti yaratması. (EhM Sünnete göre). Dalâleti kendinde halk eden kulu Allanın «sapık» diye isimlendirmesi veya sapıklıkla hükmetmesi. (Mu'tezileye göre) Zıddı: HİDÂYET. [445][84]

İSMET : Korumak. Günah İşlemeye gücü yeten bir kimseyi günahtan ve mertebesini düşürecek şeyleri yapmaktan Allahın koruması. Lütuf. Tevfîk. [446][85]

IZTIRÂR : Mecbur oluş. Dilediğini yapma, dilemediğini yapmama kudretine sahib olmayış. Yapması da yapmaması da kendi isteğine bağlı olmama. İRÂDE ve İHTİYAR'ın zıddı. [447][86]

İBÂHIYYE : Kulların, kötülüklerden kaçınmaya ve emrolunanlan yapmaya kudreti olmadınını söyliyen, kadın ve servet ortakiıgını benimseyen ve tasavvuf perdesi altında gizlenen zümre. Başta Hasan Sabbâh (Ölm. 518/1124) olmak cd re Bâtınlyye müntesibierl bunlardandır, bk. Bâtıniyye, Mukan[448][87]

İBÂZIYYE : Havâric fırkasının başlıca kollarından biri! Abdullah b. Ibâz'a (ölm. 86/705?) tâbi' olmuşlar ve ona nisbe le anılmışlardır. Ibaziyyeye göre kendilerinden olmayan EhH kıble kafirdir, müşrik değildir Mürtekib-i kebîre muvahhiddir, fa kat mü'min olmayıp «nankör» mânâsına kâfir sayılır. [449][88]

ÎCÂD : Var etmek. Bir şeyi yokken var etmek. Geçmiş bir benzeri ve modeli bulunmayan şeyi var etmek. 450[89]

İHTİYAR : Seçme, tercih etme. İsterse yapma, isteme se yapmama kudreti. Yapması da yapmaması da kendi iste ğine bağlı oluş. 451[90]

İKTİSÂBÎİLİM : Bilgi sebeplerine başvurarak] kendi İrâdemizle kazandığımız bilgi (108b) 452[91]

İLÂH : Tanrı, ma'bud. Aslında hak olsun olmasın, her türlü ma'bud için vaz' olunmuştur. Fakat giderek ma'bud kîkîde kullanılmıştır. İbâdete müstahak vâcibulvücûd. 453[92]

İLHAM : Normal bilgi vâsıtalarına baş vurmadan sanın kalbine Allah tarafından doğdurulan bilgi. 454[93]

İLİM : Bilme, biliş, bilgi. Aklın ve duyuların mevzuuna giren her şeyin (mezkûr'un) tanınmasını sağlıyan nitelik (Mûtürtdîler göre).

Mânâları (duyularla bilinenlerin dışında her şeyi) doğru olar birbirinden ayırdetme niteliği. 455[94]

İLM-f BEDÎHÎ : bk. Bedîhîiiim. 456[95]

İLM-IIKTİSÂBÎ : bk. İktisabı ilim 457[96]

İLMİ-! İSTİDLALİ: bk. İstidlâfı ilim. 458[97]

İLM-İ ZARURÎ: bk. Zarurî ilim. 459[98]

İMAM : bk. İmamet460[99]

İMAMET, HİLÂFET : İslâm devlet reisliği.

İnsanların gerek dine, gerek dünyaya ait ihtiyaçlarını karşılayan, haklarını koruyan ve asayişi sağlayan, her ferdin İtaat etmeye mecbur olduğu riyaset. 8u riyasete getirilen kimseye İMAM ve HALÎFE denir. 461[100]

İMÂMİYYE : Uz. Afi taraftarları mânâsına gelen

Şia'nın bir koludur. Evvelâ Zeyneiâbidîn'in oğlu Zeyd'i imam kabul ettikleri halde sonra onu terkederek kendilerine çeşitli imamlar aradılar, muhtelif guruplara ayrıldılar. İçlerinde Oniki imamı benimseyenler de vardır (Isnâaşeriyye). Bugünkü Şiilerin çoğu bunlardandır. Imamiyyeye göre her devirde imam vardır, imamlar nassan sabittir ve ma'sûmdur. [462][101]

İMAN : İnanma, inanç, tasdik. Muhammed aleyhisse-lâmı. Allah tarafından getirdiği katiyetle bilinen hususlarda, kalben, şüphe götürmiyecek bir tarzda, tasdik etme, doğrulama. [463][102]

İMKÂN : Var olması da yok olması da düşünülebilir olmak. Var olması da yok olması da zorunlu olmamak, bk. MÜMKİN. [464][103]

İRÂDE, MEŞÎET: Dileme, isteme.

Bir şeyin yapılmasına da yapılmamasına da muktedir olan canlının bunlardan birini tâhsîs etmesi ve zamanlardan biri İçinde olmasına veya olmamasına kendi İsteğiyle hükmetmesi Cebir ve ıztırann (mecburiyet ve zorla oluşun) zıddı. Mümkine istediği zamanda ve İstediği şekilde tesir edebilme (116a). [465][104]

İSİM-MÖSEMMÂ-TESMİYE İSlM : Bir mânânın karşılığına konulan ve bütün kelime çeşitlerini içine alan

müfred lafa.

MÜSEMMÂ: İsmin, karşılığına konulduğu mânâ. TESMİYE: İsim vermek, ad koymak, bir mânanın karşılığına onu anlatacak bir isim koymak. Bir şeyin adını söylemek. [466][105]

İSLÂM : Boyun eğme, itaat.

1. İmanla eş mânâda (Hanefîlere göre).

2. Kalben tasdik mevcûd olmadığı halde dil ile ikrar ve boa zahirî amelleri ifa etmek (imanın dûnundaki derece).

3. Kalben tasdik, dil ile ikrar etmek, fi'len amelleri yerine getW mek ve Allahm bütün hükümlerine boyun eğmek (İmanın feV kindeki derece), bk. İMAN. [467][106]

İSTİDLAL : Bir şeyi isbat etmek için delil ileri sürmek[468][107]

İSTİDLÂLÎIÜM: Düşünerek, delile başvli delile bakmak. rarak elde edilen bilgi (108b). 469[108]

İSTİTÂAT : Güç. Gücü yetme, yapabilme.

1. Kendi isteğiyle yapma veya yapmama gücü, niteliği. Kuv ^‘vet, kudret, takat, vüs.

2.Gücü kullanacak vâsıta ve âletlerin ârealardan salim İş yapacak durumda bulunuşu (el-Kifâye, 54b). 470[109]

İTİKAD : inanma, gönülden bağlanma. Zihnin katv yetie verdiği hüküm. (Bu hüküm bozan şüphe kabul edebilir,’471[110]

KADESRİYE : Kaderi inkâr edenler. Olmuş ve olacak bütün hâdise ve eşyanın ezelî olan ilm-i ilâhîde mevcûd

olup yazılı bulunduğunu kabul etmiyenler; ki ‘«ara ait fiillerin Allah’ın yaratmasıyla değil kulun icadıyla meydana geldiğini iddia edenler. Çoğu zaman Mu’tezile ile birleştirilir, fakat Kade-riyye Mutezileden önce zuhur etmiştir. 472[111]

KADER VE KAZA; KADER : Allanın, olacak her şeyin ne zaman ve ne şekilde olacağını, ezelde tesbit ve tayin etmesi (127a- 127b).

KAZA: Ezelde takdir ve tayin edilen şeylerin zamanı gelince, ezelde takdîr edildiği şekilde, Allah tarafından meydana geti-riimesi (Mâtürîdîlere göre). Önce kader, sonra kaza. Eş‘arîler, Mâtürîdîlere nisbetle, kadere kaza, kazaya kader mânâsı verirler. Bazı âlimler ikisi arasında bir fark gözetmez. 473[112]

KÂHİN : Gaybdan haber verme iddiasında bulunan kimse. Özellikle geçmişe ait, bilinmiyen şeyleri bildiğini sanan kimse. 474[113]

KAZIYYE : Hüküm. Hükmün ifâdesi.

Söyleyeni için «doğrudur» veya «yalancıdır» denebilecek (bir hüküm ifâde eden) söz. Haber, Tasdîk. 475[114]

KEBÎRE : Büyük günah. Cezası büyük günah.

Dünya ve âhirette cezayı gerektirdiği katî delil ile sabit olan yasak iş, haram. Savapla günah karşılaştırıldığında: Savap fazla ise ona denk günah silinir. Bu türlü günah sağîredir. Şayet günah fazla ise dengi savap yanar. Bu günah da kebîredir (Mu’tezile).

«Bazıları, işlenmesiyle insanın Allaha âsî olduğu her günah kebîredir, demiştir. Bazısı da,

insanın devamlı işlediği günah kebîre, istiğfar ettiği de sağîredir der. Hakikat şu ki sağîre de kebîre de izafî isimlerdir, bizzat ta'rîf edilemezler. Nitekim savaplar da Öyledir. Daha büyüğü ile karşiiaştınlan her günah sağîredir. Şayet aynı günah kendinden küçüğü ile mukayese ediiirse kebîre sayılır. Mutlak kebîre küfürdür, çünkü ondan büyük günah yoktur, diğerleri ona nisbetle küçük günah sayılır» (el-Bİdâye, • 130a). bk. er-Râğıb, el-Mufredât. SCR maddesi). [476][115]

KELÂMCILAR: bk. Mütekkellimîn[477][116]

KELÂM-I NEFSÎ : İçten konuşma. Sesin ve herflerin yardımıyla söylenen söz (kelâm-ı lafzî) cinsinden olmayan, fakat ses ve harflerle ifâde edilen sözün belirtmek İstediği asıl mânâ. Allah'ın zatî kelâmı. [478][117]

KERAMET : Peygamberlik iddiasında bulunmayan dine bağlı kimsede (veli'de) görülen tabiatüstü hâdise (el-Kifaye,46b). [479][118]

KERRÂMİYYE : Muhammed b.Kerrâm'a (ölm. 255, 869) tâbi' olanlar. Allah'a cisim ve mekân izafe ederler. Onun hadislere mahal teşkil ettiğini kabul ederler. Kalbin tasdiki olmaksızın bile imanın sahîh olabileceğini savunurlar. [480][119]

KESB : Yapmak, elde etmek. Kulun fi'li. Mümkinin meydana gelmesi için kulun âlet ve vâsrraya başvurarak iş yapması. Kulun kudret ve irâdesi de karışarak Allah'ın onda bazı hareketleri meydana getirmesi. Bütün İhtiyarî hareketler miz gibi (124a), [481][120]

KEVN : Olmak, oluş. Bir anda ve hemen olmak. Varlı vucûd. [482][121]

KEZİB : Yalan. Haberin vakıa uygun olmayışı. Söylene sözün kendisinden bahsedilene uygun olmayışı. Zıddı: [483][122]SIDK.

KIDEM Varlığın başlangıcı olmamak. (Zamânî kıderrfc (109b).

Varlığı başkasından olmamak. (Zatî kıdem). (116a). Zıddı :HADES,HUDUS. [484][123]

KUBUH : Çirkin ve nahoş oluş. Gözün ve gönlün hoşlanmayışı. Bir şeyin tab'a uygun kemal srfatını hâiz ve övülmeye lâyık olmayışı. Zıddı: HÜSÜN. [485][124]

KUDRET, KUVVET, TAKAT, VÜS: Güç. Güç yetme, yapabilme. Kendi iradesiyle

birfi'li işleme veya terket-me niteliöi. bk. İSTİTÂAT. [486][125]

KUREYŞ Mekke'nin fethine kadar Mekke şehir devletini idare eden ve Peygamber efendimizin de mensûb bulunduğu nüfuzlu kabile. [487][126]

KUVVET : bk. Kudret[488][127]

KÜFÜR : Örtme, hakkı örtme. Allanın varlığını veya birliğini, şeriatı veya peygamberliği inkâr. Her fırkaca ta'rff edilen imanın addı o fırkaya göre küfürdür. [489][128]

LEVH-I MAHFUZ : Korunmuş levha.

Allah'ın takaîr ettiği her şeyin yazılı bulunduğu, şekli bizce bilinmeyen ve her türlü tesirden korunmuş ana kütük. [490][129]

LÜTUF : Kulu tâata yaklaştıran ve ma'siyetten uzaklaştıran ilâhîfiil. Tevfîk, İsmet. [491][130]

MAÂNÎ SIFATLARI : Hayat, ilim, kudret gibi

masdar sıygasındakl kelimeler (Mu'teziie bu sıfatlan Allah'a nis-bet etmekten çekinir). [492][131]

MA'DÛM Yok, gaynmevcûd. Hâriçte (vâkı'de) ne bizzat, ne de başkasına bağlı olarak bulunmayan ma'lûm-l İlâhî (eMtimâd, 36b, Keşşâfu ıstılâhât, s. 1068). Varlığı ne her hangi bir kuvvetle, ne de duyularla hissedilebi-len ve akılla da düşünülemlyen (er-Râğıb, el-Müfredât). bk. MEVCÛD. [493][132]

MÂHİYET: bk. Hatikat. 196[494][133]

MALÛM : Bilinen. Bilinebilen. Bilinebilecek niteliğinde olan. [495][134]

MANEVÎ MUCİZE: bk. Aklî ve ma'nevîmu'clze. [496][135]

MA'NEVÎ SIFATLAR : Hayy. âlim, kaadir gibi sıyga bakımından da sıfat olan kelimeler (Mutezile bu sıfatlan Allah'a izafe eder. Tercümenin 1. bölüm, 8. dipnotuna bakınız). [497][136]

MASIYET : Boyun eğmeme. Dînen yasak edilen bir şeyin bilerek ve kasden yapılması. 498[137]

MECÛSÎLER : Ateşe taparlar, Zerdüşt'ün dinine bağlanann lar. Kadîm olan iyilik tanrısı Hürmüz ve hadis olan kötülük tanrısı Ehrimen olmak üzere İki İlâh kabul ettiklerinden tevhîdi bozmuşlar ve Kelâm âlimlerinin tenkidlerine hedef teşkil etmişlerdir. 499[138]

MEKÂN : Yer, mahal. Cismin işgal ettiği düşünülen yer. MELÂHlDE:bk. MChide MEŞÎET: bk. İrâde500[139]

MEVCÛD : Var. var olan. Hâriçte (vâkı'de) var olan malûm. İç veya dış duyulardan biriyle hissedilebilen veya akılla idrak edilen şey. bk. MADÛM. 501[140]

MİSL. MÜMÂSELET, TEMÂSÜL: Benzeme, benzeri ve dengi olma. İki şeyin, bünyelerini teşkil eden ana vasıflarında birleşmesi, birbirinin aynı olması (113a). İki şeyin mahiyet yönünden aynı olması. 502[141]

MİZAN : Kıyamette amellerin mıkdarlannı bildirecek olan ve keyfiyeti bizce meçhul bulunan, dünyadekilerle mukayese edllemiyen terazi (132a). 503[142]

MUÂRAZA : Ta'âruz mânâsında. Karşı tarafın delil getirerek isbat ettiği bir hükmü, başka bir delil İle ibtal etmek. Hasmın deliline değil, o delil ile isbat ettiği hükme itiraz ederek başka bir delil ile bozmak. 504[143]

MUATTiLA «Kıdem» mefhûmunu sadece zât-ı Bârî-ye tahsis etmek ve Allah'ın birliğini (tevhîdi) tam manâsıyla isbat etmek gerekçesiyle Cenâb-ı Hakkı sıfatlardan tenzîh (ta'tîO edenler. Ma'bed el-Cuhenî (ölm. 80/699) ile Cehm b. Safvân (ölm. 128/745) başta olmak üzere Mu'tezile, hatta İslâm fiiozofian muattıladan sayılır. Ancak filozoflar «feiâsife» adı altında tenkîde tâbi'tutulmuştur. 505[144]

MU'CİZÂT-I HABERİYYE : Peygamber tarafından haber verilen, geçmişte vuku1 bulmuş ve kimsenin bilmediği hâdiselerle gelecekte vuku" bulacak hâdiseler. 506[145]

MU'CizAm HİSSlYYE : Peygamberin, devrindeki insanlara gösterdiği ve duyu organlarıyla hissedilen tabiatûstü hadiseler: Ay'ın yarılması; taşın, ağacın ve hayvanların

konuşması gibi. [507][146]

MUCİZE : Kimsenin güç yetiremediği tabîatüstü hâdise. Peygamber olduğunu söyliyen kimsenin gösterdiği ve herkesi âciz bırakan, tabiat kanunlarına aykırı hâdise (119a). Hak peygamberin gösterdiği tabiatûstü hâdise. [508][147]

MU'CİZE-IAKÜYYE VE MA'NEVİYYE : bk. Akli ve manevî mucize[509][148]

MUHADDIS KELÂMCILAR : Hadis âlimlerinden Akaid meseleleriyle meşgul olanlar. Bunlar umumiyetle Selefidir. [510][149]

MUHAKKİME : Havâricin iik zuhur eden zümresidir.

Sıffîn harbindeki «Hakem» hâdisesine nzâ göstermlyerek «Hüküm yalnız Allah'a aittir» demişler ve Hz. Aîî ordusundan af nlmışiardır. Hz. Osman, Alî ve Muaviyeyl, Cemel ve Stffîn vak'alarına katılanları, hakemleri ve onlara rızâ gösterenleri, ayrıca her günah işleyen mü'mini tekfir ederler. Halîfenin Ku-reyş'li olmasını şart koşmazlar. [511][150]

MUHAL,MÜMTENİ' : Olabilmesi, bulunabilmesi düşünülemiyen (125a). Vâcib de caiz (mümkin) de olmayan[512][151]

MUHRiKA : Tabiatûstü hâdise, Sahte peygamberin gösterdiği tabiatûstü hadise. [513][152]

MUKALÜD : Başkasına delilsiz uyan, inanan. Delil aramaksızın başkasının sözü ile fi'li ile amel eden. Aklî veya nakli bir delil aramadan başkasının sözüne veya fi'line -doğrudan inanarak - bağlanan. Ma'sum olmıyanm sözünü delilsiz kabul eden. [514][153]

MUKANNAİYYE : Horasan'lı Mukanna'a (ölm. 163/780) bağlı olanlar. Mâverâunnehir taraflarında faaliyet göstermiş, sapık Bâtıniyye ve Müşebbihe akidelerine sahip, aslında gayr-ı İslâmî bir fırka, Mukanna' haram ve farz tanımıyordu. Tanrılık iddiasında bulunmuştur. [515][154]

MU'TEZİLE : Hasan-i Basrînin (ölm. 110/728) tilmizlerinden Vasıl b. Atâ'nın (ölm. 131/748) hocasını terk ederek (i'tizâD kurduğu Akaid mezhebine mensûb olanlar. Kaderiyye diye de anılırlar. Akaid sahasındaki görüşleri beş esasta (usûl-i hamse) toplanır:

1) Menzile beyne'l-menzileteyn (Büyük günah işleyen kimsenin dünyada iman ile küfür arasında bir yerde bulunduğu);

2) Tevhîd («Kadîm», Allah taâlânın zâtına nisbet edilen en önemli sıfat olup ondan başka müstakil ve kadîm mânâlar (sıfatlar) ona nisbet edilemez. Mu'tezile böylece tam manâsıyla bir tevhîd sağladıklarını kabul ederler. Fakat bunun yanında İlâhî sıfatların mühim bir kısmını (maânîsrfatlannı) inkâr etmiş olurlar);

3) Adi (kul, kendi fiillerini kendine ait müstakil İrâde ile yapar, Allah'ın bunda bir dahli yoktur. Aksi takdirde Cenâb-ı Hakkın insanları cezalandırması zulüm olurdu);

4) Va'd ve vcffd (Mû'minln mükâfatiandınlması (va'd),fâsıkm da cezalandırılması (vaîd) Allah'a vâcibdir);

5) Emir bTI-ma'rûf nehy anl'I münkor (iyilik ve kötülük akıl yoluyla sabit olur. İyiliği emretmek, kötülükten vazgeçirmeye çalışmak vâcibdir). Ehl-i sünnet kelâmcılannın en çok tenkîde tâbi1 tuttuğu bir fırkadır. 516[155]

MÖBTEDİ Bid'at yolunu tutan. İtikadda EhH Sünnet- 517[156]

MÜCESSİME : Allah'a cisim izafe edenler. Sıfât-ı llâhiy-yeyi inkâr edenlere mukabil ona srfat nisbet ederken ifrata düşüp zât-ı ilâhiyyeye cisim ve mekân tzöfe edenler. Kerrâmiyye bunlardandır, bk. Müşebbihe. 518[157]

MÜLHIDE : Doğru yoldan çıkanlar, İslâm dininden ayrılanlar, münkirler. Islâmiyete intisab iddia ettikleri halde aslında İslâm dışı oian Bâtıniyyenin Horasan yöresindeki adı. Metinde daha çok Bâtmiyye mânâsına kullanılmıştır. 519[158]

MÜMÂSELET:bk. Misi. 520[159]

MÜMKIn : Var olması da yok olması da düşünülebi-len. Var olması da yok olması da zorunlu olmayan, bk. Caiz. 521[160]

MÜMTENİ : bk. Muhal. 522[161]

MÜNAFIK : Kalbinde küfrü gizlediği halde müslüman görünen kimse. 523[162]

MÜNECCİM : Yıldızlardan hüküm çıkaran.

Gezegenlerin durumu ve hareket tarzından dünya olaylarına ait hüküm çıkaran. 524[163]

MÜNECCİME : Müneccimler; Yıldızların hareketine bakarak geleceğe dair hüküm

çıkaranlar. Müneccime: Allah'ı İnkâr edip kâinatın yaratılış ve işleyişini k dîm telâkki ettikleri yedi yıldıza bağlayanlar, bk. Eflâkiyye. 525[164]

MÜRCİE : Günahkâr mü'mlnin azab olunmıyacağını umanlar veya ona alt bir hüküm vermeyip bunu âhlrete tehir edenler. Mutezileden sonra zuhur etmlştlr.Günahkâr mü'mlnin (fâstk) Iman-i kâmil sahibi bulunduğunu savunurlar. Ameli imandan cüz kabul etmiyen Eh W sünnet kelâmcılan. muhalifleri tarafından Mürcleden addedilmiştir. Asıl Mürclenln bir kısmı Kaderiyyeden. bir kısmı Cebriyyedendlr. 526[165]

MÜSELÜSE : Teslisi benimseyen Hıristiyanlar. Allah mefhûmunun üç esastan teşekkül ettiğini kabul edenler.bk Ekaanîm. 527[166]

MÜSEMMÂ: bk. İsim. 528[167]

MÜŞEBBIHE : Höiikı mahlûka veya mahlûku Halika benzetenler. Muattılamn zıddı olarak Allah taâlâya sıfat t2âfe ederken aşırı gidip teşbihe düşenler. Zöt-ı İlahiyyeyi bile diğer zatlara teşbih edenler vardır. Bir kısmı Şîadan olmak üzere bazı kollan mevcuddur. Mukannaıyye bunlardandır. 529[168]

MÜTEKELLİMÎN : Kelâm âlimleri. Akaid meselelerini «kelâm» metoduyla isbat ve izah etmeyi benimseyeler. Akaid sahasında nassı esas almakla beraber akla da ehemmiyet veren, akıl ile tearuz eden nassı aklın ışığı altında te'vTI edenler. Ehl-i sünnetin Eş'ariyye ve Mâtürîdiyy© mezhebleriyle Ehl-l bid'atten Mutezile fırkası gibi. 530[169]

MÜTEMEKKİN: bk. Temekkün :Ayırt ediiemiyecek şekilde keyfiyet bııkıaçıklanması güç olan veya mümkün olmayan âyetler. Mânası çeşitli İhtimaller taşıyan âyet. Aklen ve mantıkan izahı güç âyet. 531[170]

MÜTEVÂTİR: bk. Haber-i mütevâtir532[171]

MÜTEVEUİDÂT Zincirleme birbirini doğuran işler. Mutezileye göre kulun bizzat yaptığı bir işin tesiriyle meydana gelen ikinci iş ki bu, kulun vasıtalı olarak yapmış olduğu İştir, el'in hareketi sebebiyle anahtarın hareket etmesi gibi. Yine onlara göre fiillerin sonunda hâsıl olan neticeier de tamamen o fiillerin eseri olup müteveliiclât adını alır. bk. TEVLÎD. 533[172]

NAZAR : Düşünme, ilmî tefekkür. Bilinmeyeni elde etmek için bilinenleri belli bir

kaideye göre sıralama. [534][173]

NEBÎ: bk. Rasûl[535][174]

NECCÂRIYYE : Hüseyn b. Muhammed en-Neccâr'a (ölm. 230/844) bağlı olanlar. Ef âl-i ıbâd, va'd ve vaîd mevzuunda EhM sünnete, srfât-ı maânîyi ve ru'yefullahı inkâr, halku'f-Kur'an'a kaail olma mevzularında da Mutezileye uymuşlardır. [536][175]

NEFİS : Kendi, zdt. Can. ruh. Asıl. Cevher. Allah'a izafe edilince : Zat., [537][176]

NEFSİ KELÂM : bk. Kelâm-ı nefsî[538][177]

RASÛL: NEBÎ: : Elçi - Haberci: Peygamber.

Allah tarafından kendisine vahiy gelen kimse. Allanın emirlerini insanlara bildirmekle vazif fendinim iş insan, [539][178]

REVÂFIZ: «Râfizîler», aslında Zeyd b. AlTyi (ölm. 122/ 740) önce imam olarak kabul ettikten sonra Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer'e sebbetmedigi için terkedenler. Fakat gerek müellifimiz, gerek diğer bazı âlimler bu kelimeyi «Şîa» mânâsına kultanırlar, bk. Şîa. [540][179]

RİZA: : Hoşnutluk. İtiraz etmeme. Allanın, savafjjj verecek şekilde bir şeyi murad etmesi. [541][180]

RIZIK : Yiyecek-lçecek.

Canlının gıdalandığı şey (Ehli Sünnete göre). Meşru' mülk olarak yenen şey (Mutezileye göre). [542][181]

SAADET : Hayra, ebedî kurtuluşa ermek için Allahın sana yardım etmesi. Zıddı: ŞAKAVET. [543][182]

SÂDIK HABER : bk. Haber-i Sâdık. [544][183]

SÂLİMİYYE: Hallâc-i Mansûr'un (Hüseyn b.Mansûr Hallâc. ölm. 309/922) hulul

görüşünü benimseyen Muhammed b. Ahmed b. Sâiim el-Basrîye (Ölm. 350/961'den sonra mensûb olanlar. Teşbih ve hulul gibi gayr-ı İslâmî görüşlere -hibdirler. 545[184]

Sânî(Sefeh Yok olanı var eöen, icad eden. Maharetle yaf546[185]

SELEF : İlk âlimler. Akaid meselelerinde nasda vârid olanı - müteşâbihâtı ile birlikte - aynen kabul edip teşbîh ve tecsî-me düşmemekle beraber te'vîle de gitmeyen EhM sünnet-i hâssaya Selefiyye denilmiştir. Rasûlüllah (s.a.) ile ashâb-ı kiramın Akaidde takîbettikleri yolu doğrudan doğruya izleyenler. 547[186]

Seneviyye : İyiliğin yaratıcısı Nur ve kötülüğün yaratıcısı Zulmet olmak üzere iki kadim tanrıya inananlar. İçlerinde tenasühü da benimseyenler vardır. 548[187]

Sıdk : Doğruluk. Haberin veya hükmün vakıa uygunluğu. Söylenen sözün, söyliyenin içindekine ve kendisinden dilene uygunluğu. Zıddı: KEZİB. 549[188]

Sıfat : Kendi başına boşlukta yer tutamıyan. zatın bazı hallerini açıklayan şey. bk. Zat. 550[189]

Sıfât-I Fi'üyye: bk. Fit srfatlar 551[190]

SIFÂT-IZÂTİYYE: bk. Zatî sıfatlar. 552[191]

SIRAT: Köprü.

Cehennem üzerinde kurulmuş, cennet ehlinin geçebileceği, fakat cehnnemliklerin geçemeylp üzerinden ateşe düşeceği köprü. 553[192]

SİHİR Büyü. Tabiat İçinde hadiseleri meydana getiren şartlar olmaksızın, elcabukluğu, aldatma veya bilinmiyen sebepler yardımıyla iş yapmak, hadise ve netice meydana getirmek. Kötü kimselerin husus î bazı işlemlerle meydana getirdikleri ve göze harikulade görünen hususlar. 554[193]

SİHİRBAZLAR : Büyü yapanlar, bk. Sihir. 555[194]

SÛFASTÂİYYE Milâddan önce beşinci asırda Eski Yunanda zuhur edip eşyanın

hakikatinin sabit olmadığı veya olsa bile insan bilgisinin buna ulaşamıyacağınt İddia edenler. Sofistler. isJamî kaynaklarda indiyye, inâdiyye ve lâedriyye olmak üzere üç gurupta mütalâa ve tenkid olunur, 556[195]

SURET : Varlıkların hissedilen veya tasavvur edilen şekli. Bir şeyi diğerlerinden ayıran, onu hissetmeye veya düşünmeye yarayan, kendisine has şekil Özelliği. 557[196]

SÖKÜN : Hareketsizlik. Hareket edebilen bir şeyin hard-ket halinde olmayışı. Aynı mekânda İki an İçinde bulunmak. (110a). 558[197]

SÜMENÎYYE Kâinatın kıdemine ve tenâsüha inanon, beş duyudan başka bilgi kabul etmlyen putperest Hirfj İnanışına bağlananlar. 559[198]

ŞAKAVET: Ebedî kurtuluşa erdirecek İlâhî yardır^ dan mahrum oluş. Zıddı: SAADET. 560[199]

ŞEFAAT : Yardım dileme, af dileme. Günahkâr bir kimsenin affını Allahtan niyaz etme.

Şüphe, tereddüt. Aksiyle birlikte İki ihtimalin eşftlik derecesinde bulunduğu (bazılarına göre bir tarafın biraz farklı bulunduğu fakat ağır basamadığı) bilgi. 561[200]

ŞEY : Var olan, var olması mümkün olan (mevcûd ve mümkln). 562[201]

ŞİA : Hz. AH taraftartan. Resûlüllah (s.a.) İn vefatından sonra devlet reisliğinin (İmametin) Hz. Alî ve evlâdına nas ile ait ve sabit olduğunu, buna muhalif olarak vuku bulan her şeyin zulüm sayıldığını, Imamlann rna’sûm olduğunu kabul ederler. İmamları tesbit etmekte bir çok ihtilâflara düşmüşlerdir. Akaid meselelerinde bir kısmı Ehl-l sünnete, bir kısmı Müşebbl-heye, çoğu da Mutezileye uyar. Bazı İslâm dışı zümreler Şîa-dan olmadıktan halde onlara Intlsab İddiasında bulunmuşlardır (Gulât-ı Bâtıniyye gibi). Bir çok kollara ayrılırlar. 563[202]

TÂAT : Boyun eğme.

Allah’ın emrine uygunluk (Ehl-l Sünnete göre). Allah’ın irâdesine uygunluk (Mutezileye göre.) 564[203]

TABİATÇILAR : Kâinatın yaratılış ve

işleyişini yine tabiatla veya onun bazı özellikleriyle izaha çalışıp maddenin ezeliyetini

benimseyen materyalesitler[565][204]

TA'DÎL : Adl'e nisbet etmek. Adalet sahibi olduğunu söylemek. (122a) bk. ADL TAKAT :bk. Kudret[566][205]

TAKVA : Korkulacak şeylerden korunma.

İlâhî emirlere sarılmak ve yasaklardan kaçınmak suretiyle günahlardan korunma. [567][206]

TA'RİF : bk. Had[568][207]

TASDÎK : Doğrulama, gerçekliğini kabul etme.

1. Bir şeyin veya bir kimsenin doğruluğuna kesin olarak hükmetme.

2, Aklın İki şey arasında müsbet veya menfî olarak kurduğu ve bir hüküm ifade eden bağlantı. [569][208]

TEARUZ, TENAKUZ : Fikirlerde çatışma.

Aynı kuvvette olan iki delilin - te'lff edilmesi mümkün olmıya-cak şekilde-karşılaşması, çatışması.

Aynı mevzuda verilen İki hükmün nefy ve isbat yönünden birbirinden ayrılması, öyle ki birinin doğfuluğundan diğerinin yanlışlığı gerekir. Zeyd insandır ve Zeyd insan değildir gibi. [570][209]

TEBA'UD, TECCEZZÎC : Kısımlara, parçalara ayrılma. TECEZZİ: Bir bütünün kendini teşkil eden en küçük parçalara ayrılması. TEBA'UD: Bütünün parçalara ayrılması. [571][210]

TECEDDÖD-1 EMSAL : Benzerlerin, aynı mâhiyette olan sıfat veya arazların yenilenmesi, ardarda devam etmesi (bk. Tercüme, 3. bölüm, 7. dipnotu.). [572][211]

TECEZZÎ : bk. Teba'ud[573][212]

TECVÎR : Zulme (cev^e) nisbet etmek. Zulmettiğini söylemek (122a). bk. Zulüm. [574][213]

TEĞÂYÖR: bk. Ayniyet 206[575][214]

TEKLİF : Meşakkatli bîr işin yapılmasını İsteme.

Yapılması mükâfatı, yapılmaması cezayı gerektiren bir işin, tihan maksadıyla, başkasından yapılmasını lsteme.(125a). [576][215]

TEKVÎN : Var etmek, varlık sahasına çıkarmak.

Mümkinl yokken varlık sahasına çıkarmak. (Allanın fi'lî sıfatlar] buna raci'dir.) bk. Mümkin. [577][216]

TEMÂSÖL: bk. Misi. [578][217]

TEMEKKÖN, MÖTEMEKKİN Mekân tutmft

yer işgal etme. Bir şeyin, buutlarıyla bir mekâna girmesi. Mekân tutan şeye MÜ7EMEKKİN denir. [579][218]

TENAKUZ: bk. Tearuz. [580][219]

TESELSÜL ; Birbiri adınca, zincirleme devam etme' Nihayetsiz varlıkların aynı zamanda sıralanıp (sonsuz olarak} uzaması. [581][220]

TESMİYE: bk. İsim[582][221]

TEVATÜR : bk. Haber-i mütevâtir[583][222]

TEVFÎK: Hayra ve tâata uygunluk. (123a) Allanın, kılı larına, rızâsına uygun işler yapma kudreti vermesi, kuilarının lerini rızâsına uygun kılması. Lütuf. İsmet. Zıddı: HIZLAN[584][223]

TEVİL Döndürmek, irca' etmek. Bir lâfza, ilk bakışta beliren mânâsını değil de muhtemel bulunduğu diğer mânâları vermek yorumlamak. Muhtemel bulunan mânâlardan birini tercih etmek. [585][224]

TEVLÎD : Doğurma, meydana getirme, neticesini verme. Mu'teziieye göre: Kulun bir fili, dolayısıyla (vasıtalı olarak) meydana getirmesi elin hareketi sebebiyle anahtarın hareketi

gibi. Bir fil© alt neticenin-AJlah'ın İcadı olmaksızın- yine o fulden neş/et etmesi. Meselâ cama bir yumruk vurmak bir fiildir, camın kırılması ise bu fi'Hn neticesidir. Mutezileye göre buradaki fili tamamen kula ait olduğu gibi onun eseri olan kırılma da tamamen bu fi'Hn eseridir (tevfid). bk. MÛTEVELÜDÂT. [586][225]

VÂCİB : Zorunlu, gerekü. Olması, bulunması zorunlu olan. Yok olması düşünülemiyen. [587][226]

VÂCİBÖ'L-VÖCÛD : VarlıCn zorunlu. Varlıöı kendinden olup başkasına muhtaç bulunmayan: Allah[588][227]

VA'D, VAÎD : Söz verme-Uyarma, tehdid. Geleceğe alt verilen söz. [589][228]

VAÎD: Umumiyetle hayırda, bozan da serde kullanılır. VAÎD: Serde kullanılır.

Cennet Allanın va'dı, cehennem İse vaîdidir (129a), İkisi beraber kullanıldığından münhasıran va'd hayırda, vaîd serde kullanılır. [590][229]

VÂHİD: bk. Ahad. [591][230]

VAHY : Gizil söz. Çabuk anlaşılan söz. Allanın peygamberlerine bHdirdlği emirleri, kelâmı. [592][231]

VEHlM : Akla gelen şey. Yüzde elinin altındaki ihtimale bağli, zayrf bilgi. [593][232]

VElî : Aüahın isimlerinden Dost. Ermiş, imkân nlsbetln-de Allah'ı tanıyan tâatlere devamlı, günahlardan kaçınan, sûflT arzu ve zevklere dalmiyan, Allaha yakın kimse. [594][233]

VÖS" :bk. Kudret. [595][234]

YAHUDİLER Nübüvvetin Hz. Mûsâ ile sona erdiğini

İddia edip ondan sonraki peygamberleri kabui etmiyen EhH Kitâb. Allah taâlâ hakkında teşbihe düşmeleri, neshi kabui et memeleri, kadere ve ayrıca cebre kaai! olmaları sebebiyle tenkîd konusu edilirler. [596][235]

YAKÎN : Aksine İhtimal olmayan, kesinlik derecesindek yerleşmiş, saâlam bilgi. [597][236]

ZAN : Kesinlik derecesine varmayan, fakat yüzde ellinin üstünde bulunan bilgi. Bazan kesinlik derecesi (yakîn), iki ihtimalin eşitlik derecesi (şek) ve yüzde ellinin altındaki zayıf bi gi (vehim) için de kulanılır. [598][237]

ZARURÎ IÜM : Düşünmeden, defile başvurma dan, ilk nazarda meydana gelen bilgi, llm-i becflhî (Istldlâlî II-Âumin karşılığı). Çalışmadan ve irâdemiz dışında meydana gelen bilgi lktisâbî ilim karşılığı). Kendi varlığımızı bilmemiz gibi (108b). [599][238]

ZÂT : Bir şeyi diğer varlıklardan ayıran, kendine has gerçekliğl ve varlığı, bk. HAKİKAT. Kendi başına boşlukta yer tutan (kendi kendine kâim olan) şey (ARAZ ve SIFATın mukabili). [600][239]

ZÂtî SIFATLAR Allanın, zıdlanyla vasıflanması şünülemiyen sıfatlan: hayat, ilim,kudret [601][240]

ZID : Bir şeyin karşılığı. Aralannda tam aynlık bulunan v birleşmelerine imkân olmayan iki şeyden her biri: siyahlık ve beyazlık gibi. [602][241]

ZULÜM, CEVR : Bir şeyi kendi yerinden başka yert koymak. İşi yerli yerinde yapmamak. Başkasını mülkünde tasarruf etmek ve haddi aşmak suretiyle haktan sapmak. Zıddı: ADL[603][242]

ZUM : Delilsiz soz söylemek. Doöru veya yanlış fikir beyan etmek. [604][243]

ZEVAHİR ULEMÂSI : Naslann zahirine ittiba" edip Akaidden başka Fıkıhta bile arta, te'Vîle ve kıyasa İtibar etme-/i doğru Lulmayan âlimler. Dâvûd-i Zahirîye (ölm. 270/884) nKbet olunurlar. [605][244]

ZEYDİYYE : Alı Zeynelöbidîn'in oğlu Zeyd'e (ölm. 122/ 740) mensûb olan Şîa fırkası. İmametin Hz. Fâtıma validemizin çocuklarına münhasır olduğuna inanırlar. Akaidde Mutezilenin yolunu izlemişlerdir. [606][245]

BİBLİYOGRAFYA

BİBLİYOGRAFYA

1- Akkad, Abbös Mahmûd, Allah, Kahire, 1964.

2- ÂmidT, Seyfuddîn Ebu’l-Hasan Alî b. Muhammed, el-Mübîn fî şerhi elfâzı‘I-hukemâ” ve’l-mütekkellimîn, Ayasofya ktp. nu. 2384.

3- Bağdadî, Abdüikaahir b. Tâhir b. Muhammed, el-Fark beynel-fırak, nşr, M. Muhyiddîn Abdülhamîd, Kahire, tarihsiz.

4- Bağdadî, İsmail Paşa b. Muhammed b. Emîn, Hediyyetü‘l-ârifîn esmâu’l-müellifîn, MI, İstanbul. 1951,1955.

5- Bağdadî,… Zeyl: Idâhu’l-meknûn fîz-zeyl alâ Keşfi’z-zunûn, III, İstanbul, 1945-1947.

6- Bâkıllânî, Ebû Bekr Muhammed b. et-Tayyib, Kitâbu’t-Temhîd,Richard J. Mo CARTHY, Beyrut, 1957.

7- Beyâdî, Kemâlüddîn Ahmed b. Hasan b. Sinan, Işârâtü‘l-merâm ibârâti‘1-imâm, nşr. Yûsuf Abdürrezzâk, Mısır, 1949.

8- Brockelmann, C, Geschichte der Arabischen Litteratur, MI, Leiden, 1943-1949, Supplementband, Mil, Leiden, 1937-1942. Buhârî, Ebû Abdillah Muhammed b. İsmail, el-Câmiu’s-Sahîh, I-VIII, İstanbul, 1315.

Curcânî, Alî b. Muhammed eş-Şerif, et-Ta’rîfât, Mısır, 1283. Dâru’l-kütübi’l-Mısriyye’ Fihristü‘l-kütDbi’l-Arabbiyye, 1, VIII, Kahire, 1342-1361. Deylemî, Muhammed b. el-Hasan, Beyânu mezhebi’l-Bâtıniyye ve

butlânuh (Kavâidu Akaidi Âli Muhammed), nşr, R. Strotmann, İstanbul, 1938.

Ebu’l-Bakaa, Eyyûb b. Mûsâ el-Kefevî, el-Külliyyât, Bulak, 1281. Eş‘arî, Ebu’l Hasan Ali b. İsmail, Makaalâtü‘HsIâmiyyîn, İst. 1928. Gazzâiî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, el-Maksaİu’l-esna şerhu Esmâillâhi’l- husnâ, Kahire, 1322. Gazzâiî,… Mi’yârul-ilm, Mısır, 1329. Hayyat, Ebu’l-Hüseyn Abdurrahîm b. Muhammed el-Mu’tezilî, el-iniisör, nşr. Albert N. Nader, Beyrut, 1957. isfahânî, Ebu’l-Kasim el-Huseyn b. Muhammed, ei-Müfredât fî garîbi’l-Kur’ân, Kahire, 1381.

İbn Kutluboğa, Kasım b. Kutluboğa b. Zeynuddîn, Tâcüt-terâcim, Aşlr Efendi ktp. nu. 244.

İrfan Abdülhamîd, Dr., Dirâsât fîl-fırak ve’I-akaidi’l-Islâmiyye, Bağdat, 1967.

isferâyînî, Ebu’l Muzaffer Şehfûr b. Tâhir b. Muhammed, et-Tebsîr fîd-dîn, nşr. İzzet el-Attâr, Kahire, 1940.

İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 1950. izmir’li İsmail Hakkı, Muhassalü‘l-kelâm, ve’l-hikme, istanbul, 1336.

İzmirli,… Yeni ilm-i kelâm, MI, İstanbul, 1339/1341.

Kadri Hüseyin Kâzım, Türk Lügati, I-IV, İstanbul, 1927, 1928, 1943, 1945.

Kâtib Çelebî, Mustafa b.Abdullah, Keşfu'z-zunûn an esâmi'l-kütübi ve'l-funûn, MIjstanbul, 1914.

Kâtib Çelebî,… Süllemu'l-vusûl, ilâ tabakaatil-fuhû!, Şehid Ali Paşa ktp. nu. 1887 (Fotokopi nu. 357).

Kefevî, Mahmud b. Süleyman el-Hanefî, Tabakaat: Ketâibu a'lâmi'l-ahyâr min fukahâi mezhebi'n-Nu'mani'i-muhtar, es'ad Efendi ktp. nu. 548.

Kuraşî, Ebû Muhammed Abdülkaadir b. Muhammed, el-Cevâhiru'l-mudıyye fT tabakati'l-Hanefiyye, MI, Haydarâbâd, 1332.

Luknevî, Muhammed Abdülhayy b. Muhammed, el-Fevâidü'l-Behiyye fîterâcimi'i-Hanefiyye maa't-ta'lâkaati's-seniyye, Mısır, 1324.

Münâvî, Muhammed Abdurraûf, et-Tevkîî alâ muhimmâti't-ta'rîf,

Nesefî, Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed, el-İ'timâd ffl-i'tikad, Fatih ktp. nu. 3085.

Nesefî, Ebu'l-maîn Meymûn b. Muhammed, Tebsıratü'l-edille, Fatih ktp. nu. 2907.

Râğib Paşa, Muhammed, Sefînetü'r-Râğib ve defînetü'l-metâlib

Bulak, 1282. Râzî, Fahreddîn Muhammed b. Ömer, Münâzarâtü'r-Râzî

Haydarâbâd, 1355. Sâbûnî, Nûreddîn Ahmed b. Mahmûd, el-Bidâye fî usûli'd-dTn, Lale ktp. nu. 2271.

Sâbûni,… el-KifâyefTI-hidâye, Laleli ktp, nu. 2271, Sabûnî,… el-Muntekaa min Ismeti'l-enbiyâ', Laleli ktp. nu. 2426. Senüsî, Muhammed b. Yusuf el-Hasenî, Cumletü'l-hakaaikı's-suğra

(Hakaaikı Senûsı), İstanbul Üniversitesi ktp. 6270. A.Y. Sırrî-Girîdî, Ârâu'l-milel, İstanbul, 1303. Şehristânî, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdülkerîm, el-Milel ve'n-niha

MI, nşr. M. Seyyid Kîlânî. Kahire, 1961. TeftâzânT, Sa'deddîn Mesûd b. Ömer, Şerhu'İ-Akaid, (Kestelî

Haşiyesiyle) İstanbul, 1315. Tehânevî, Muhammed A'lâ b. Alî, Keşşâfu ıstılâhâti'l-funûn, I-IL

Kalküta, 1862.

Temîmî, Takiyyuddîn, b. Abdülkaadir, et-Tabakaatü's-seniyye terâcimi'i-Hanefiyye, Hamidiye ktp. nu. 970.

Ziriklî, Hayreddîn, el-A'lâm; I-X, Kahire, 1954-1959. [607][1]

NÛREDDÎN ES-SÂBÛNÎ

HAYATI ve ESERLERİ

NÛREDDÎN ES-SÂBÛNÎ HAYATI ve ESERLERİ

Sâbûnînin Hayatı ve Şahsiyeti

Ahmed b. Mahmûd b. Ebî Bekr Buhârâ'nın Hanefî ulemasından-dır. Tabakât kitaplarında «ei-lmâm» ve «Nûreddîn» lâkablarıyle anıldığı kaydedilmekte ise de[608][1] kelam kitaplarında daha çok «Nûreddîn es-Sâbûnî» diye zikrediidiği görülmektedir. Fahreddîn er-râzî (ölm. 606/1210) Buhârâ'da kendisine «en-Nûr es-Sâbûnî» denildiğini kaydeder.[609][2] Sabun imal etmek veya satmak mânâsına gelen «es-Sâbûnî»[610][3] nisbetinin menşei bilinmemektedir. Buhârâ'da yetişip vefat ettiği için «el-Buhârî» diye de anılır, Künyesi «Ebû Muhammed»dir. Kâtip Çelebîden (ölm. 1067/1657) neş'et ettiği anlaşılan[611][4] ve Bağdatlı İsmâîİ Paşa (ölm. 1339/1920) ile Brockelmann tarafından tekrar edilen bir yanlışlıkla ona «Ebû Bekr» künyesi verilmiştir. [612][5] Bu hatanın isim zincirinde bulunan dedesi Ebû Bekr'den doğmuş olması muhtemeldir. Bazı kaynaklarda kendisi için kullanılan «Ebu'l-Mahâmid», künyesi olmayıp medih ifade eden bir lâkabdır. Müellifin kendi adının Ahmed, oğlunun ki Muhammed ve babasının da Mahmûd olması sebebiyle «Ebu'l-Mahâmid» diye anılması da muhtemeldir,

Nûreddîn es-Sâbûnînin nerede ve hangi tarihte doğduğuna dair sarih bir bilgiye sahip değiliz. Ancak kaynaklarda devamlı olarak kendisinin Buhârâ'ya nisbet edilişine ve hayatında her hangi bir irti-hal kaydına rastianmayışına bakılırsa onun Buhârâ'da doğup neş'et ettiğini söylemek mümkündür. Fahreddîn er-Râzî ile, tahminen H. 580 yılında vuku' bulan münazarası sonunda kendisinin artık ihtiyarlık devresinde bulunduğunu söylemesi6, onun genç yaşta ölmediğini ve binâenalyh. [613][6] hicrî asrın başlarında doğduğunu gösterir.

Yine RâzTnin Münâzarât'ından, müellifimizin hacca gittiğini, gidiş geliş esnasında Horasan ve İrak'ta âlimler meclisinde va'zlar verdiğini, ilmî konuşmalar yaptığını anlıyoruz. Kendisinin Suhâra'da hürmet toplamış bir âlim olduğunu, zengin ve itibarlı bir aileye mensup bulunduğunu da aynı kaynaktan çıkarmak mümkündür.

İmam Nûreddîn es-SâbûnTnİn vefat tarihi mevzuunda kaynaklar ittifak halindedir[614][7] 16 Safer 580, Çarşamba günü, akşam namazı vakti. Bu tarih milâdî 30 Mayıs 1184'e tekabül eder. Buhâra'da «el-Kudâtu's-seb'a» kabristanına defnedilmiştir. [615][8]

İlmî Hayatı:

Sâbûnînin ilmî hayatı mevzuunda en önemli kaynağımız onun eserleri ve bize kadar intikal eden İki münâzarasıdır. Tahsil hayatı hakkında fazla bir bilgiye sahip değiliz. Gerçi Tâcu't-terâcim. Taba-kâtu't-Temîmî ve Süllernu'l-vusûl'de Sâbûnînin Şemsü'l-eimme el-

KerderTden fıkıh ahzettiği kaydedilmekte ve Kâtib Çelebî de aynı eserde Sedîduddin Muhammed e!-Esedîden rivayette bulunduğunu ilâve etmektedir, Fakat bunu ilk kaynaklar teyid etmemiştir. Buna mukabif en eski kaynağımızı teşkil eden el-Cevâhiru'i-mudıyye, Şemsü'l-eimme Muhammed e!-Kerderî(ölm. 642/1244)'nin Sabûnîden fıkıh öğrendiğini zikretmekte ve bu Kerderînin terceme-i halinde, ayrıca müellifimizi hocaları arasında saymaktadır. 616[9]e!-Cevâhir sahibini KefevîCölm. 990/1582) ve LüknevîCötm. 1304/1887) de teyid eder.

İlk üç müellifin zikrettiğine göre SâbûnTnİn hocası olsa olsa Abdul-ğafûr b. Lukmân b. Muhammed Şemsü'l-eimme el-Kerderî (ölm. 562/1167) olabilir. Fakat bu zat Hârezm mülhakatından Kerder asıllı olup Haleb kadılığını deruhte etmiş ve orada ölmüştür. 617[10] Müellifimizin bu zatla teması ma'lûm değildir. Müellifin terceme-i halini yazan kaynaklar arasındaki bu ikilik yerine gibi yazıda küçük görünen, kolay yapılabilir bir hata sebebiyet vermiş olabilir.

Aşağıda eserlerinin tahlili yapılırken asıl ilmî hüviyeti meydana çıkacak olan Sâbûni için şimdiden şunu söyliyelim ki her üç eserinde de kullandığı dil onun arapçaya vukufunu gösterir. Müellifimiz kelâmın bir çok münakaşalı, girift meselelerini sağlam fakat kolay aniaşı-lır, dolambaçlı olmayan ve terimlere boğulmayan bir ifade ile anlatmasını başarmıştır,

Kelâm iliminden başka sahalarda eser verdiği bilinmemesine, iddiasız ve mütevazi bir hayat yaşadığı için isminin fazla şöhret kazanmamasına rağmen eserlerinden bilhassa muhtasar olan el Bidâ-ye'nin oldukça fazla istinsah edilmesi onun hüsnü kabul gördüğüne delâlet eder.

Sa'düddîn et-Teftâzânî(ölm. 793/1390) ŞerhuVAkâid'İnde618[11] hem el-Bidâye hem de el-Kifâye'den, Kemâluddîn el-Beyâdî (ölm. 1098/ 1687) İşârâtu'l-merâm'ında619[12] Râğıb Paşa (ölm. 1176/1763) da SelT-ne'sinde620[13] el-Kifâye'den ve Sefîne'den de (Abbâs Mahmûd el-"Akkâd «Allah» adlı kitabında621[14] nakiller yapmışlardır. Brockelmann, el-Kifâye'ye meçhul bir müellif tarafından yapılan bir haşiyenin el-Mektebetü'l-Hinaîde mevcud olduğunu (nr. 1714) zikreder. 622[15]

Müellifimizin, «Ma'dûmun merî olup oimayıcağı» mevzuunda Şeyh Reşîduddîn ile fârtsî olarak yaptığı münazaradan onun fârisîyi de bildiğini anlamaktayız. 623[16]

Münazaraları :

Sâbûnînin ilmî şahsiyetinden söz ederken onun münazaralarına temas etmek mecburiyetindeyiz. Mâtürîdiyyenin samimi müdafii olan müellifin gerek Ehl-i sünnetin diğer mekteplerine bağlı âlimleriyle, gerek Ehl-i bid'at müntesibieriyie münazaralar yapmış olması gayet tabiîdir. Bunlardan sadece iki tanesi bize kadar intikal etmiştir.

Bu münazaralardan biri ünlü mütekeiüm, hâtîb ve âlim Fahreddi-în er-Râzî (ölm. 606/1210) ile cereyan etmiştir. Bu çetin ve oldukça nahoş kavgayı, sadece taraflardan

birini teşkil eden Râzîden dinlemek mecburiyetindeyiz.

Müellifimizin vefat senesi olan H. 580 yıllarında Fahreddîn er-Râzînin Mâverâunnehr ulâmâsıyla yaptığı çeşitli münazaraların üçünün Sâbûnî ile cereyan ettiği, bu münazaraları toplamış bulunan Münâzarât adlı kitabında görülmektedir. Buna göre müellifimizle Râ-zî arasında geçen münazaraların hikâyesi şöyie:

Sâbûnî hacca gider, dönüşünde memleketi olan Buhârâ'da minbere çıkarak Mekke'ye gidiş geiiş esnasında va'z ve ilim meclislerinde konuştuğunu, fakat usûl ilimine vâkıf, anlayışlı bir insana tesadüf edemediğini söyler. Meclisinde bulunan Horasan ve Iraklı dinleyiciler bundan müteessir olur, durumu Râz?ye haber verirler. Râzî Buhâra'ya geldiğinde Sâbûnîyi evinde ziyaret eder ve daha önce söylediği sözleri tekrar ettirir. Müteakiben Sâbûnînin, hac yolculuğu esnasında bahis konusu ettiğini söylediği «Ru'yetuiiâh» ve doiayısiyle «Vucûd delili» mevzuunda münazaraya girişirler. Râzî bir kaç sözle hasmının «âlim ve mütehassıs olmak şöyle dursun, ukalâ zümresinin dışında bulunduğunu isbat» eder.[624][17]

Bu nahoş karşılaşmadan bir kaç gün sonra F. er-Râzîye haşin. ' davranışları hatırlatılarak Sâbûnîye tarziye vermesinin gerektiği söylenir, o da evine kadar gider. Bunu gören halk yine toplanır. Bu sefer de «Tekvîn ve mukevven» mevzuunda İkinci bir münazara başlar. Sâbûnî tekvinin mükevvenin gayrı olduğunu savunur. Münakaşa yine sertleşir, hatta Râzfnin naklettiğine göre söyliyecek bir söz bula-mıyan Sâbûnî, bir ara, halka dönerek; «Ey insanlar, ben: Allah taâlâ halk edicidir, kendisini halk ile vasıflandırmıştır, diyorum, bu adam ise: hayır, hakîkat Allah'ın dediği gibi değildir, diyor» tarzında konuşur ve dinleyicilerin kafasını bulandırmak İster. Râzî ise kendisine münazara ve ilmî münakaşa kaidelerini aştığını, halkı tahrik etmeye başladığını hatırlatır ve münakaşayı aynen cereyan ettiği gibi kaleme alarak «zeki ve akıllı» kimselere göndermeyi, onların vereceği hükme razı olmayı teklif eder. Münazaranın cereyan tarzının yazıya alınmaya başlandığını gören Sâbûnî yalvarır, sözünü geri alır ve celse böylece kapanır.[625][18]

Münazaranın üçüncü celsesi de şöyle : Sâbûnînin kardeşi, Râ-zi'den, evini teşrif etmesini istirham eder. Mükemmel bir ziyafette her iki mühâsım yine birleşir. Yalnız havassın bulunduğu bir odada yine münazara başlar, konu: «Baka' bakînin zâtı üzerine zâid bir sıfat mıdır, değil midir?» Sâbûnîye göre baka' zat üzerine zâid bir sıfattır, Netice belli, Sâbûnî elbette mağlûp olacaktır. [626][19]

Münazara sonunda müellifimiz şu itirafta bulunur: «Ben Ebu'lmaîn en-Nesefînin Tebsıratü'l-edüle'sini okumuş ve onun fevkinde bir eser bulunmadığını sanmıştım. Fakat şimdi seni görüp dinledikten sonra bu ilme vâkıf olabilmek için bir mübtedî gibi ta baştan başiamam lâzım geldiğini anladım. Halbuki ben ihtiyarlık günlerimi yaşıyorum, bunu yapmaya kudretim yoktur. Sizden ricam, beni fâş etmemeniz ve bu ilimdeki aczimi yayma man izdir.» Râzî bu itiraf üzerine Sâbûnîye hürmet ve ta'zim ettiğini ve ricasına sâdık kalacağını söyler. [627][20]

Nûreddin es-Sâbûnînin ilmi ve şahsiyeti mevzuunda nazardan uzak tutulamıyacak önemli unsurlar taşıyan bu münazaraların SâbûnTnin hal tercemesinden bahseden kaynaklarda zikredilmeyişi mevzuun nahoş oluşuna ve Hanefîlik-Mâtürîdîlik gayretine hamledi-lebilir.

Zaten bahis konusu esere bakılırsa F. er-Râzînin Mâverâunnehr seyahati buranın âlimleri için bir afet olmuş, bu ünlü Eş‘arî âlim, fakîh ve mütekeüim kimle karşılaşmışsa yıldırım gibi çarpmış ve Ha-nefî-Mâtürîdî bilginleri ağız açamaz hale getirmiştir, Ancak kendisiyle münakaşaya girişmiyen ve bir de münazaradan sonra arz-ı hürmet ve teslimiyet edenler aczleri sebebiyle onun sempati ve merhametini kazanabilmişlerdir.

Sâbûnînin bir başka münazarası Şeyh Reşîdüdîn ile cerayan eder. Mâ‘dûmun görülebilme niteliğine sahip olmadığını savunan müellifimize mukabil Şeyh ma’dûmun görülebileceğini ileri sürer. Fârisî olarak cereyan eden ve Ebu’l-berekât en-Nesefî (ölm. 710/1310) tarafından arapçaya çevrilerek el-l’timad’a alınan[628][21] bu münazara gayet nezih geçer, neticede Şeyh Reşîduddîn ma’dûmun görülebilir bir nitelik taşımadığını kabul eder. SabûnTnin gerek muzaffer çıktığı bu münazarada, gerek kendi eserlerinde kullandığı münakaşa dilinin nezih ve terbiyeli olduğunu belirtmek mecburiyetindeyiz. [629][22]

Sabûn’nin Eserleri

Nûreddîn es-Sâbûnîye ait bulabildiğimiz üç eser mevcuddur:

1. el-Muntaka

2. el-Kifâye

3. el-Bidâye

Kaynaklar bunlardan başka ona bazı kitaplar izafe etmektedir. Bunlardan biri «el-Muğnî» dir. Aynı kaynaklar bunun usûlu’d-dine ait bir eser olduğunu kaydeder. Bu ismi ilkin zikr eden İbni Kutluboğa’dır. [630][23]İbni Kutluboğa kitabında bundan başka sadece el-Bidâye’y’ı kaydeder. Temîmî (ölm. 1010/1601) de İbni Kutluboğa (ölm. 879/1474) ya istinaden bu iki eseri zikreder. [631][24]Daha sonra aynı şeyi Süllemu’l-vusûl’de, [632][25] Keşfu’z-zunûn’da[633][26] ve Hediyyetü‘l-ârifîn’de[634][27] görmekteyiz.

Bunun bir hata mahsulü olduğu kanaatindeyiz, Zira İbni Kutluboğa müellifin el-Kifâye’sini zikretmemektedir. el-Bidâye adlı muhtasarı ile tanınan Sâbûnînin aynı konuda daha doyurucu, kifayet edici ve diğer eserlerden müstağnî kılıcı olan eserinin adına el-Kifâye diyeceğine el-Muğnî demiş olabilir.

Bu mevzuda yanılmaya götüren daha önemli bir sebep vardır: Müellifin hayatı hakkında ma’lûmat veren kaynaklarımızın en eskisi el-Cevâhiru‘1-mudıyye, Sâbûnînin asıl terceme-i hali sırasında sadece «el-Bidâye fî usûli’d-dîn»i zikretmekle iktifa eder. Fakat kitabın el-Ensâb bölümünün «es-Sâbûnî» maddesinde nisbet hakkında ma’lûmcrt verdikten sonra ehimâm Siröcuddîn’ln «el-Muğnî fî usûlı‘l-fıkh» adında bir eseri bulunduğunu, onu Kıvâmuddîn el-Kermânî hattı ile gördüğünü zikr eder.[635][28] el-Cevâhiru’l-mudiyye’nin müteakip «el-Elkâb» bölümündeki «Siröcuddîn» maddesinde ise el İmâm Sirâ-cuddîn es-Sâbûnîye art el-Muğnîfî usûii’d-dîn» ismiyle bu eseri anar ve el-Ensâb’da bunun geçtiğini söyler[636][29]/373)

Burada bahis konusu edilen ei-Muönîfî usûli'l-fıkh veya el-Muğnî fî usûli'd-dîn, Merğînânî (ölm. 593/1197)nin meşhur el-Hidâye'sinin sarihlerinden Ceiâlüddîn 'Ömer b. Muhammed ei-Habbâzî(ölm. 691/ 1292) ye aittir. 637[30]Siracuddîn ise yine el-Hidöye sarihlerinden olan Ömer b. Ishök el-Gaznevî (ölm. 773/1372)dir. Bu zat aynı zamanda Habbâzînin ei-Muğnîsini şerh etmiştir. 638[31]el-Cevâhiru'l mudıyye sahibinin, el-Muğntyi yanlışlıkla sarihine nisbet ettikten sonra «onu Kıvâmuddîn ei-Kermâni hattı ile gördüm» diye bahsettiği zat da el-Muğnî üzerine haşiye yazan Kıvâmuddîn Mes'ûd b. Muhammed (veya Ibrâhîm) el-Kermânî (ölm. 748/1348)dir. 639[32]

İşte Nûreddîn es-Söbûnîye «el-Muğnî fi usûii'd-dîn» adıyla eser izafe edenler, el-Cevâhiru'l-mudıyye'nin bu" değişik ve kısmen yanlış ifadeleri şevkiyle hataya düşmüş olabilirler. Nitekim Kâtib Çelebî (öim. 1067/1657) Keşfu'z-zunûn'un «el-Muğni» maddesinde diye kaydettiği halde, bilâhare kitap baskıya hazırlanırken Paşa (ölm. 1339/ 1920) tarafından yapılan şu ilâve ile kanaatımızca hataya düşülmüş oldu:

Gerek Brockelmann, gerek diğer kütüphane fihristleri Sâbûni'ye ait böyle bir eser kaydetmemiştir. Bütün çalışmalarımıza rağmen müellifimize ait böyle bir kitaba tesadüf edemedik.

Nûreddîn es-Sâbûnîye atfedilen bir başka eser de «el-Hidâye»dir. Böyle bir kitabı ona izafe eden Kâtlb Çelebî ve ondan naklen Luk-nevî (ölm. 1304/1885) ile IsmâH Paşa'dır. 640[33] Kâtip Çelebî «ei-HIdâye» maddesinde kelâma dair olduğunu kaydettiği eseri müellife nisbet eder ve müellifin bunu ihstisar ederek el-Bidâye'yl meydana getirdiğini söyler. Kitap hakkında kaanaatırnızca yanlış olan daha bazı bilgiler verir.

Sâbûnîye ait bulabildiğimiz üç aded eserden birini teşkil eden el-Kifâye'nin tam ismi el-Kifâye ffi-hidâye'dir. 641[34] Kâtib Çelebî Keşfu'z-zunûn'unda bu eseri el-Kifâye fTI-kelâm ve el-Kifâye fTI-htdâye isimleriyle iki defa kaydetmiştir. Keşfu'z-zunûn'un İstanbul ve Mısır baskılarında, parantez içinde, bu İki ismin aynı kitap olduğu zikredilmiştir, 642[35] işte K. Çelebî den başlayan bu hata kitabın tam ismine dikkat edilmemekten ileri gelmiş olmalıdır. Sâbûnîye ait el-Kifâye'den ayrı, el-Hidâye diye müstakil bir eser bulunamamıştır. 643[36]

1.El-Muntaka:

a. Kitabın Aslı, Sûbûnîye Nisbeti:

Müellif Sâbûnînin, el-Kıfâye'sinin nübüvvet bahsinde diye isimlendirdiği 644[37] bu eser, mukaddimede beyan edildiğine göre, eş-Şeyh Ebû'l - Hüseyn Muhammed b. Yahya el-Beşâğarîye ait Keşfu'l-ğavâmıd fî ahvâli'l-enbiyâ adlı kitabın bir muhtasarıdır. Keşfu'l-ğâvamıd «Ismetu'l-enbiyâ» adıyla şöhret bulmuş, Yine mukaddimede zikredildiğine göre (Lâleli ktp. nu. 2426, var. 4a) Keşfu'l-ğavâmıd'ın tasnif sebebi şudur: Ebu Mansur el-Mâtürîdi (ölm. 333/944) zamanında «Ma'âsi'l-enbiyâ» ismiyle bir kitap yazılır. Mâtürîdi bu kitabın yazarı hakkında şu mütalâayı yürütür:

«Bu musannif böyle bir kitap yazmakla küfre düşmüştür. Zira bir kitap tasnif etmek dileyen kimse o mevzuda çok şey bulmayı arzu eder. Bu sebeple araştırır, kitabını dolgun hale getirmeye çalışır, Mü'minde ma'siyet bulunmasını arzu eden kimsenin küfründen korkulduğuna göre peygamberde bulunmasını İsteyen ve bunun için gayret sarfe-dip kitap yazanın hali nice olur.» Ebû'l-Hasan er-Rustüğfenî (ölm. 345/956) den Mâtürîdînin bu mütalâasını dinleyen el-Beşağarî eserini imlâ eder.

El-Muntaka'nın aslını teşkil eden Keşfu'l-ğavömıd müellifi Muham-med b. Yahya el-Beşâğarînin kimliğini tesbit etmek mümkün olmamıştır. Brockelmann'ın, onun vefatını (838/1434) olarak göstermesi şüphe yok ki bir zühû! eseridir.[645][38] Zira onun kitabını ihtisar eden Sâbûnînin vefat tarihi (580/1184)'dür. Kitabın mukaddimesinde (Ebu'l-Hasan er-RustüğfenTden duydum…» dediğine ve Mâtürîdi'nin talebesinden olan Alî b. Saîd Ebû'l-Hasan er Rustüğfenî de hicri 345 yılında vefat ettiğine göre[646][39] el-Beşâğarînİn yaşadığı yıllan tahmin etmek mümkündür.

Sâbûnî, el-Muntaka'nın mukaddimesinde şöyle der: Peygamberler Allanın, kendisiyle kullan arasındaki sefirleri ve vahyinin tebliğcile-ridir. Bu sebeble onlara iman farz olmuş, ittibaları kurtuluş vesilesini teşkil etmiş, hallerini tam ve doğru olarak bilmek ehl-i iman için bilgilerin en ehemmiyetlisi olmuştur. Geçmiş âlimlerden imam Ebû'i-Huseyn Muhammed b. Yahya el-BeşâğârTden başka bu mevzu'da müstakil eser yazan olmamıştır. O, peygamberlerin halleri, dereceleri ve onlara itâb sadedinde vârid olan âyetlerin te'vîli mevzuunda, halk arasında «İsmetu'l-enbiyâ1» diye şöhret buian «Keşfu'l-ğavâmıd fî ahvâü'l-enbiyâ1» isimli eserini imlâ etmiştir… Sâbûnî bundan sonra bu önemli eserin, lâfızlarının yüceliği, mânalarının inceliği ve insanların himmetlerinin azlığı, vukuflarının eksikliği sebebiyle anlaşılamadığını kayderek anlaşılmasını kolaylaştırmak ve hacmini küçültmek için onu yeniden kaleme aldığını söyler.

Sâbûnî mukaddimede asıl eserin başlangıcını da yerin

Sâbûnînin kendi muhtasarının başlangıcı da şöyle: [647][40]

b. El-Muntaka'nın Nüshaları:

el-Muntaka'nın bulabildiğimiz iki nüshası mevcuddur. Birincisi L leli kütüphanesi. 2425 numarada kayıtlı (190 x 150, 150 x 110 mm 19 str. 112 var, nesih). İstinsah tarihi H. 653 olan bu nüshanın usta ve bilgili bir kalemden çıktığı anlaşılmaktadır. Müstensihin ismi sonradan silinmiştir. 6b varakının sağ alt köşesinde değişik bir kalemle yazılmış bulunan ibaresinin ne derece olduğu bilinemiyor.

Lâleli, 2425 nüshası fihrist ve kaynaklarda Sâbûnînin el-Muntakâsı diye kayıtlı bulunuyorsa da hakikat öyle değildir. Kitapta 17. varakın sonuna kadar el-Muntakâ metni yer almışsa da löa'dan İtibaren aynı kâğıt ve aynı kalemle yine Sâbûnîye ait bulunan el-Kifâye başlar. el-Kifâye'nin Lâleli, 2271 nüshasına göre 13b'den itibaren başlayıp devam eden bu kısım sona kadar sürer. Böylece bu nüsha el-Muntaka'nın başından ancak 17 varak kadar bir kısım ihtiva etmektedir ki bu, eserin altıda birini teşkil eder (Lâleli. 2426 nüshasına göre),

İkinci nüsha Lâleli kütüphanesi, nu. 2426. Kayıtlarda Keşfu'l-ğavâmıd olarak geçer. (190x146, 130x100 mm. 16 126 var. arab yazısı). Mahmûd b. Süleyman b. EbîBekr tarafından 652 h. yılında istinsah edilen bu nüsha da sağlam ve değerlidir. Yer yer görülen işaretleri, küçük ilâveier ve bazı fazla keiime veya harflerin çizilmesi nüshanın kontrol edildiğini gösterir.

Lâleli, 2425 ve 2426 numaraiı nüshaların ayrı ayrı nüshalar oldukları anlaşılmaktadır. [648][41]

c. El-Muntaka'nın Muhtevası:

Mukaddimede, peygamber göndermenin ilâhî hikmetin icaplarından olduğu, peygamberin beşer olmasının zarurî bulunduğu kaydedildikten sonra şu fasıllara geçilir:

Peygamberlerin bir kısmı bir kısmından efdaldır -3a [649][42] Peygamberlerin sayısı -4b. Peygamberlerin 'ismeti -5a. Âdema.s. -7b

Nûha.s. -15a

İbrahim a.s. -16a

Ya'kûb a.s. -23a

Yûsuf a.s. -26a

Mûsâ a.s. -36a

Dâvüd a.s. -62a

Süleyman a.s. -68a

Eyyûb a.s. -78b

Yûnus a.s. -8la

Zekeriyya a.s. -85a

Meryem ve İsâ a.s. -89

b Son Peygamber Muhammed a.s. -90a.

Bu son bahse Hz. Peygamberin kadru kıymetini anlatmakla başlar. Onun medhine dair olan âyetlere (el-Ahzâb, 33/45/48. 56, Enbiyâ', 21/107, Nûn,68/4) ve hadisine O temas eder. Sonra Ve'd-duha'nm, 'Abese'nin (106b), et-Tahrîm ilk âyetlerinin (108a), Garânîk meselesinin (110a), el-Feth, 2. âyetinin (113a.), ez-Zuhruf, 52. âyetinin (115a), Zeyd Zeyneb meselesinin (116a) ve el-lsrâ', 73. âyetinin (122a) İzahına geçer. Daha sonra Peygamber Efendimizin seyyidü'l-murselin ve hâtemü'n-nebiyyîn olduğunu kaydederek (123a) ona salât getirmenin lüzum ve keyfiyetini açıklayarak son verir.

Yukarıda zikredilen peygamberlere ayrılmış babların her biri o peygamberin hususiyeti ve kadru kıymetinin zikriyle başlar. İzahlar âyetlere istinad eder.

el-Muntaka, mukaddimesinde de zikredildiği gibi (7b), Kur''an-ı Kerimde bazı

peygamberler hakkında vârid olan ve el-Muntaka'nın ifadesiyle Haşviyye tarafından cehalet, dinde adem'i mübâlât neticesinde peygamberliğe yakışmıyacak tarzda tefsir edilen âyetlerin izah ve tefsirini yapan bir eserdir, izahlarda âyetlerin birbiriyle mukayesesi ve birbirinin ışığı altında tefsiri gibi isabetli bir metod kullanılır. Mâtürîcffliğe bağlılık mevcuddur. Kitapta yer yer kelâmın diğer bahislerine de temas edilir. Meselâ, Musa a.s. bahsinde ru'yetullâha. vahy şekillerine, Hıdr meselesine temas gibi.

Sâbûnî asıl müellife sadakat gösterir. Sık sık diyerek onu hatırlatır. Bununla beraber Ebû'i-ma'in en Nesefi (ölm. 508/1115) nin Tebsıra'smdan da nakiller yapar (bk. var 6a).

«el-Muntaka min ısmeti'l-enbiyö'» Nûreddîn es-Sâbûnî tarafından ibtidâen meydana getirilmiş bir eser olmamakla beraber konusunda tatmin edici eski bir kaynağın zayi olmasını önlemiş bulunması, nübüvvetin bir çok önemli meselelerine dair değeri! bilgiler taşıması bakımından, onun, kıymeti azımsanmıyacak bir kitap olduğunu söylemek lâzımdır.

Sâbûnînin muasırı Fahreddîn er-Râzî (ölm. 606/1210) tarafından kaleme alınan aynı konudaki eser: «'Ismetu'l-enbiyâ'» metod ve muhteva bakımından el-Muntaka'nın aynı olmakla beraber ondan daha muhtasardır. Râzî de mukaddimede Haşviyyenin isnad ve iftiralarını reddetmek istediğini kaydeder. 'Ismetu'l-enbiyâ'el-Muntaka'nın yanında gayri kâfi, doyurucu olmaktan uzak görünmektedir, Râzînin, el-Muntaka'dan veya onun aslından istifade etmiş olması muhtemeldir. 1355 h. yılında Kahire'de tab'edilen 'Isme-tu'i-enbiyâ'nın yazma nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinde mevcuddur. (AY. nu. 3623, 210 x 150, 150 x 80 mm. 56 var. 19 str. nesih). [650][43]

2. El-Kifaye

a. Müellife Nisbeti, Nüshaları:

Sâbûnînin (ölm. 580 / 1184) el-Bidâye mukaddimesinde diye isimlendirdiği bu esertabakat kitaplarında da geçmektedir.[651][44] Teftâzânî (ölm. 793/1390) nin, Kemâled-dîn el-Beyâdî (ölm. 1098/1687) nin ve Râgıb Paşa (ölm. 1176/1763) nin el-Kifâye'den nakiller yaptıklarını yukarıda söylemiştik.

el-Kifâye, muhtasarı olan el-Bidâye kadar değilse de, oldukça taammüm etmiştir, Bulabildiğimiz en sağlam nüsha Lâleli, nu. 2271 nüshasıdır (246 x 165, 188 x 120 mm. 1-93 var. 21 str. nesih). Sonundaki kayıddan H. 677 yılında 'Abdullah b. Mahmûd b. Yehûza tarafından istinsah edildiği anlaşılmaktadır. el-Bidâye ile birlikte aynı mecmuada bulunan ve aynı müstensihin kaleminden çıkan el-Kifâye'nin bu nüshası tashih ve mukabelesi yapılmış sağlam ve güvenilir bir nüshadır.

İkinci bir nüsha Âşir Efendi ktp. 181 numarada kayıtlı (216 x 125, 157 x 80 mm. 30b -122b var. 19 str. arab yazısı). Müstensihi ve istinsah tarihi bilinmemektedir. Tashih ve mukabele gördüğü anlaşılan bu nüsha da sağlam sayılır.

Bunlardan başka: Topkapı Sarayı İli. Ahmet ktp. nu. 1880 (300 x 915,235 x 135 mm. 16-

68 var. 27 str. nesih. Ahmed b. Ebî Bekr, 653 h.), Karaçeiebi Zade ktp. nu. 347 (sondan 1 var. noksan), Esad Ef. ktp. nu. 432, Beyazid Veliyyuddin ktp. nu. 2148 nüshaları vardır.[652][45]

b. El-Kifâye'nln Muhtevası:

el-Bidâye'nin aslını teşkil eden el-Kifâye hacım itibariyle onun dört misline yakındır. İhtiva ettikleri bahisler hemen hemen aynıdır. Laleli. 2271 nüshasından karşılıklı olarak her iki kitaba ait hazırlanan fihristin de tedkikinden anlaşılacağı üzere ei-Kifâye'nin fazla olarak ihtiva ettiği 7 bahis vardır. Fakat bunların bir kısmı, müstakil bir başlık taşımamakla beraber, et-Bldâye'de kısmen mevcuddur. Bahis olarak el-Bidâye'de bulunmıyan el-KIfâye'nin başındaki üç varaklık kısımda, Sâbûnî, kelâm ilminin diğer Islamî ilimler arasındaki üstün mevkiini belirtmekle kelâm ilmine yapılan itirazları cevaplandırmaktadır. Müteakiben «ilm» in çeşitli tariflerini verir. Daha sonra ei-Bidâye'nin de ilk bahsini teşkil eden el-Kifâye'nin başlangıcı söyledin ile maksada girer.

İhtiva ettikleri bahisler sayı bakımından hemen hemen aynı olmakla beraber el-Kifâye el-Bidâye'ye nlsbetle ele alınan konularda daha geniş ma'lûmat ihtiva eder. Karşı taraftan vörld olabilecek İtirazları serdederek gerekli cevaplar verir. Sâbûnî, diğer eserlerinde olduğu gibi burada da sâdık bir Mâtürîdîdir.

Fahreddîn er-Râzî (ölm. 606/1210) Munâzarâfında zikrettiğine göre[653][46] Sâbûnî, kendisiyle yaptığı münazaraların sonunda aczini itiraf etmiş ve en çok okuduğu eserin NesefT (ölm. 508/1115)'nin Tebsı-ratu'i-edille'si olduğunu söylemiştir. Eğer bu rivayet doğru İse Ebû'l-maîn ervNesefînin SâbûnTye tesirini daha dikkatli elemek lâzım gelecektir. Müellifimizin vefat tarihi oian (580 / 1184) yıllan, ehsûnnet kelâmının teşekkülü ve klâsik kelâm kitaplarının ortaya çıkışı devrelerine nisbetle mütaahhlr bir tarihtir. Bu sebeple Sâbûnî gerek Ne-seffden, gerek diğer klâsik kelâm kitaplarından istifade etmiş olabilir. Zaten Fıkıh, Kelâm gibi muayyen ilimlere münhasır kolan kitaplarda hem bahis İsimleri, hem verilen bir çok misaller, hem de yapılan izahlar birbirine benzer. NesefTnin Tebsıra'sında bahis başlıkları ise başlıklar tarzında sıralanmıştır.[654][47] Sâbûnînin her iki eserinde

şeklini almıştır. Sâbûnî el-Kifâye'de

NesefTden nakiller yapar, hatta ondan çok önce yaşamış bulunan el-Beşâğaıînin (takriben 4. H. asnn ikinci yansında) Keşfu'l-gavâmıd'ını ihtisar ederken bile Ebû'l-ma'în en-NesefTden nakiller yapar. [655][48]

Fakat ne olursa olsun, ef-Kifâye, gerek tertip, gerek dilinin sağlamlığı ve gerek üslûp ve ifadesinin açıklığı ve sadeliği bakımından, Mâtürîdiyyenin, boşluk dolduran Önemii eserlerinden biri olma vasfını taşır. Nûreddın es-Sâbûnî mücadelesinde, mu'tedil ve samimidir. İzahlarında dolambaçlı yollara sapmadan ve mantıkî ıstılahlara boğmadan, daha çok fıtrat-i selimeye, akla ve kelimelerin dildeki istimal tarzına istinad eder. Bununla beraber el-Kifâye'de klâsik kelâ-mî deliller ve ıstılahlar da eksik değildir. [656][49]

3. El-Bidaye

a. Kitabın müellife nisbefi ve adı:

Sâbûnîden bahseden bütün tabakat kitapları ittifakla el- Bidâye'yi zikreder, müellifin isminden sonra hemen Ve ilâve ederler. Sâbûnînin en çok şüyu" bulan eseri budur. Bunun sebebi her halde muhtasar oluşudur. Kendisi mukaddimesinde: el-Kifâye ffl-hidâye kitabını bitirdikten sonra, oazı dostların, hacminin küçülmesi ve hıfzının kolay olması için el-Kifâye'yi ana hatlanyle ihtisar etmesini talebettiğini ve bunun üzerine bu işi yapmağa giriştiğini söyler. Kitabın tam ismi diye de anılır. Veya dir[657][50]

b. el-Bidâye'nin Nüshaları:

Biraz önce de söylediğimiz gibi el-Bidâye rağbet görmüş ve hayli istinsah edilmiş bir kitaptır. Bulabildiğimiz en eski nüsha müellifin vefatından 70 küsur yıl sonra istinsah edilmiş bulunan (h. 653), Topkapı Sarayı, III. Ahmet ktp. 1880 numarada kayıtlı nüshadır (300 X 195, 235 X 135 mm. 1-14 var. 27 str. nesih). Ahmed b. Ebî Bekr'in usta kaleminden çıkan bu nüshanın mukabele ve tashih görmediği onlaşıl-maktadır. Orta derecede sağlam bir nüsha sayılabilir.

Yine III. Ahmet, 1804 numarada kayıtlı ikinci bir nüsha 838 H. yılında istinsah edilmiştir (200 X140, 130 X 90 mm. 1-40 var 19 str. Salih b. SaTd, nesih). Bu nüshanın satır aralarında ve sahife kenarlarında haşiyeler mevcuddur. Haşiyeler ekseriyetle el-Kifâye'den, bazan Şer-hu'l-'Umde'den, bazan de tesbit edemediğimiz yerlerden alınmıştır. Kitabın sonunda iki sahife kadar bir ilâve vardır. Peygamberlerin İsmeti, insanların meleklere tafdîli ve peygamberlerin birbirlerine taf-dîîi meselelerine bir kaç satırla temas eden bu ilâve e!-Krfâye veya el-Muntaka'dan aiınmamıştır.Mûstensihin cahil olduğu ve oldukça hatalara sebebiyet verdiği anlaşılmaktadır.

el-Bidâye'ye ait bulabildiğimiz en kıymetli nüsha Lâleli, 2271 numarada kayıtlı, el-Kifâye'yi ele ihtiva eden bu mecmuadan bilâhare bahsedeceğiz. Beyazid Veliyyuddin ktp. 2129 numarada kayıtlı ve 1153 H. yılında istinsah edilen nüsha, haşiye, imla ve harekelerde görülen tıpatıp uygunluğa bakılınca. Lâleli, 2271 nüshasından kop-ye edildiği anlaşılır. Aynı kütüphanede 2128 numaralı nüshanın biraz önce zikredilen 2129 numaralı nüshadan istinsah edildiği söylenebilir. Yine Veliyyuddîn'de 2148 numarada kayıtlı bir el-Bidâye nüshası mevcuddur.

el-Bidâye'nin sağlam nüshalarından biri de Âşir Efendi Kütüphanesinde, nu. 181. Eserin neşre hazırlanmasında istifade ettiğimiz bu nüshadan aynca bahsedeceğiz.

Bunlardan başka el-Bidâye'nin şu nüshalarına tesadüf edilmiştir: Şehid Ali Paşa ktp. nu. 1704, İsmihan Sultan ktp, nu. 242, Esad Ef. ktp. nu. 432, Kasideci Zade ktp. nu. 735, Hacı Selim Ağa ktp, nu. 657[658][51].

el-Bidâye'nin bu kalabalık nüshaları onun makbul telâkkî edilen bir eser olduğunun

delilidir. Müellifin resmî bir nüfuzu, yaygın bir şöhreti veya hususi bir iddiası olmadığı malûmdur. Eserin muhtasar oluşunun da tesiri unutulmamalıdır.

Klâsik kelâm kitaplarının hemen bütün bahislerini ihtiva etmiş, dili sağlam, ifadesi açık, tarafların fikirlerini kısa ve öz olarak nakletmeyi başarmış bu sâdık Mâtürîdî eser kelâm tarihinde kendine has, müstakil bir yer işgal etmeye lâyıktır. [659][52]

El-Bidâye'nin Neşre Hazırlanmasında Tâkib Edilen Metod

1. Metin Tesbiti:

Metnin tesbitinde, nüshalardan birini olduğu gibi yazıp diğer nüsha farklarını kaydetmek yerine, mukabele için esas kabul ettiğimiz nüshalardan tercihler yaparak, imkân nisbetinde, en doğru metni tesbrt etme yolunu seçtik. Neşre hazırladığımız eserin sağlam nüshaları mevcud olduğu ve bir de ihtisar edildiği aslı, yani el-Kifâye elimizde bulunduğundan metin tesbitinde fazla bir güçlükle karşılaşmadığımızı söyliyebiliriz.

Yukarıda da işaret edildiği üzere el-Bidâye'ye ait en sağlam nüsha Lâleli ktp. 2271 numaralı nüshadır (245 X 165, 185 X 120 mm, 108b - 132b var. 21 str. nesih). Neşre hazırladığımız eserin sahife kenarlarında ve çeşitli atıflarda bu nüshanın varak numaralan kullanılmıştır. Varakın birinci yüzü ikinci yüzü (sırtı) de harfi ile işaretlenmiştir. Bu nüshanın kısaltılmış işaretidir.

Lâleli, 2271 nüshasında istinsah kaydı yoktur. Fakat aynı mecmuada el-Bidâye'den önce yer alan «Ta'lîmu'l-mute'allim» risalesinin sonunda (107b) ve bundan da önce bulunan el-Kifâye'nin bitiminde (93a) istinsah tarihi H. 677 olarak gösterilmiştir. Müstensih 'Abdullah b. Yehûza b. Yûsuf'tur. Yazı karakteri, kâğıt ve mürekkep bütün mecmuanın aynı kalemden çıktığını gösterir, el-Kifâye'nin sonunda, kitabın, başından sonuna kadar, eş-Şeyh es-Sâlih Sâinu'lmilie ve'd-dîn huzurunda okunmuş, sahih bir asılla, H. 678 yılında mukabele edildiği kaydı mevcuddur (93a).

Tanıtmaya çalıştığımız Lâleli, 2271 numaralı mecmua bugünkü haliyle şunlardan müteşekkildir:

a) 1 - 93a : el-Kifâye.

b) 93b -94a : Mezkûrât ve mevcudatın vâcib, câiz… kısımlarına taksimi ve kısaca izahı (fârisî olarak).

c) 94b -107b: Ta'îîmu't-mute'allim (Burhânuddîn ez-Zernûcye ait).

d) 108b- 132b:ei-Bidâye.

Fakat öyle tahmin ediyorum ki mecmuanın ilk sıralanışı: başta el-Bidâye, sonra ei-Kifâye, daha sonra da mezkûr risaleler tarzında olmuştur. Bu takdirde mukabele kaydına ei-Bidâye de girer. Zira aynı müellife ait iki kitabın arasına başka risaleler idhal edilmese gerektir. Ayrıca bugünkü şekliyle hem başta bulunan el-Kifâye'nin hem de Ta'îîmu'l-mute'allim'in sonunda istinsah kaydı bulunduğu halde en son yer alan ef-Bidâye'de bulunmayışı ma'kul

değildir. Halbuki mecmua İçinde en çok tashih ve itina gören risalenin de el-Bidâye olduğu görülmektedir. Hatta yer yer larına bile rastlanır.kayıt-Lâleli, 2271 nüshası son derece titiz ve usta bir kalemden çıkmıştır, ilk istinsah sırasında yapılan hatalar sonradan düzeltilmiştir. Her halde, yukarıda bahis konusu edilen «sahih ve makru"» asılla yapılan mukabele neticesinde olacak ki bazı yerlerde değişiklikler yapılarak yanlarına işareti konulmuştur. Bu nüshanın çok mühim bir özelliği de bazı nüshalar ile karşılaştırılarak göze çarpan farkların işaretiyle kaydedilmesidir. Bu işaretlerin sayısından mukabele edilen nüshaların dörde baliğ olduğu anlaşılmaktadır. Böylece bu nüshamız kendisiyle birlikte beş nüsha yerine geçmiş oluyor. Sahife kenarlarında yer yerur kaydına da rastlanmaktadır (var. 117a, 120b, 123a). Nüshaların bu haşiyeleri için işareti kullanılmıştır.

Metin tesbitinde mukabeie için ele alınan ikinci bir nüsha Âşir Ef. ktp. nu. 181'dir. (215X125,155X80 mm. 1-29

İstinsah kaydı yoktur. Bunda da veya işaretleriyle bazı farklara tesadüf edilir. Eser tashih görmüştür. Ayrıca Kiföye'den, ŞerhuVUmde'den, lügat kitaplarından, bazan da anonim haşiyeler ihtiva eder. Bu nüshanın aslı için haşiyeleri için de işareti kullanılmıştır.

Bu iki nüshadan başka metin tesbitinde bazan el-Kifâye'den ile istifade edilmiştir. Nüshalar arasında sıhhat bakımından eşitlik görüldüğü hallerde Lâleli, 2271 nüshası tercih edilmiştir.[660][53]

Metin tesbitinde istifade edilen nüshalar, işaretleriyle birlikte tcjp lucu aşağıda gösterilmiştir.

= Lâleli, nu. 2271.

= Lâleli, nu. 2271 nüsha farklarını gösteren haşiyeleı

=ÂşirEf. nu. 181.

= Âşir Ef. nu. 181. nüsha farklarını gösteren haşiyele

= Lâleli, 2271 numaralı el-Kifâye nüshası.

Araştırmamızda el-Bidâye metni sona erdikten sonra «el-Furûk» bölümünde sahife ve satır numaralarına göre nüsha farkları gösterilmiştir. Aynı satırda mevcut olan birden fazla nüsha farkları taksim Çizgisi ile birbirinden ayrılmıştır. Farkların belirtilmesinde önce tercih edilen metin kaydedilmiş, sonra fark veya farklar gösterilmiştir.

Mukabele edilen her iki nüshada haşiyeler halinde mevcud olan farklar da zikredilmiştir. Nüshalar arasında gibi ta'zim ve dua cümleleri tarzında bulunan farkların belirtilmesine lüzum görülmemiştir. [661][54]

2. Notlar, Kaynaklar, Fihristler:

Metnin yer aidığı sahifelerde, dipnotları halinde, metinde geçen âyetlerin sûre ismi ve numaralarıyla, Rasûlullah (s.a.) ve ashabdan nakledilen kavIT ve fi'Iî hadislerin ve bir de şiirlerin kaynakları gösterilmiştir. Bunlardan başka şahısların kısa terceme-i halleri

verilmiştir. Ayrıca az da olsa izahı lüzumlu görülen kelime ve cümleler açıklanmıştır. SâbûnTnin el-Kifâyesinden ve Ebu'l-berekât en-Nesefînin (ölm. 710/1310) el-İ'timâd'ından metni şerhedici kısımlar alınmıştır.[662][55]

Metnin takdiminde başvurulan kaynaklar dip notlarda kısaca zikredilmiş, kitap isimlerine ve bu isimlerin notlarda zikredilişine göre, alfabetik sıra ile, kitabın sonunda sıralanmıştır." Kitabın sol baştarafında yer alan araştırmanın ve ıstılahların hazırlanışında İstifade edilen kaynaklar ise bu kısmın başındadır.

Fihristler kısmında metinde geçen âyet, hadis, âsâr, şiir, alem ile fırka, mezhep, kabile, cemaat ve mekân fihristleri alfabetik olarak yer almıştır. [663][56]

3. Istılahlar:

Metinde geçen kelâm ıstılahları, fırka ve zümre adları metnin İyi anlaşılması maksadıyla, alfabetik sıraya konarak kısaca tarif ve izah edilmiştir. Bir ıstılahın tarifi şayet el-Bidâye veya el-Kifâye'de mev-cudsa tercihan alınmış ve bu tarifin bitiminde alındığı yerin varak numarası konulmuştur. el-Kifâye'den alınan tariflerde el-Kifâye ismi de kaydedilmiştir. Bunlardan başka başlıca Tehânevînin (ölm. 1158/1745) Keşşâru ıstılâhâti'l-funûn'undan ve diğer eserlerden istifade edilmiştir.[664][57]

İstılahların açıklanmasında, imkân nisbetinde, kelimenin, önce, terim olarak olmasa bile, kısaca türkçe karşılığı verilmiş, ondan sonra türkçe tarif ve izahı yapılmıştır. Tarifler, ilmî unsurlardan fedâkârlık etmemek şartiyle, elden geldiği kadar açık ve sade bir dille yapılmış ve en çok bunda güçlük çekilmiştir.

İstılahların açıklanmasından maksad metnin anlaşılması olduğu ve el-Bidâye de Mâtürîdî bir eser bulunduğuna göre tariflerde Mâ-türîdiyye görüşü tercih edilmiş, lüzumu halinde Eş'ariyye ve Mu'tezile görüşleri de, mezheb ismi tasrih edilerek, kaydedilmiştir. [665][58]

Notes

[←1]

[1] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 9-11.

[←2]

[2] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 11-12.

[←3]

[3] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 53.

[←4]

[4] Burada bahis konusu edilen «ilim» fizik, kimya veya fıkıh, kelâm gibi tedvin edilmiş bir ilmin karşılığı olmayıp mutlak mânâda «bilgi» demektir. Bu sebeple yer yer «bilgi» ile karşılanmıştır.

[←5]

[5] Metinde geçen «el-Mülhide» kelimesini «Batıniier» diye tercüme ettik. Çünkü haktan yüz çevirenler mânâsına geçen Mülhıde Bâtıniyyenin isimlerinden biridir (bk. Şehristânî, el Milel ve'n-nihal,1/91).

[←6]

[6] bk. Buhârî, 1/78, el-Hayz/6 (Kıtabu'l-hayz/bâb Nu. 6); Müslim. 1/86-87, el-îmâm/34; İbni Mâce, 2/1362, el-Flten/19. BuhârîYıin metni şu maaldedir: «… Temkinli ve soğuk kanlı erkeğin aklını sizin kadar eksik akıllı ve eksik dinli hiç bir kimsenin çelebildigini görmedim…»

[←7]

[7] Müellif şu maaldeki âyet-İ kerîmeye işaret etmektedir: «(Şâhidlik İçin) eğer iki erkek bulunmazsa, o halde münasip göreceğiniz şâhidlerden bir erkek ile iki kadın olmalıdır; kadınlardan biri unutursa diğeri ona kolayca hatırlatabilsin diye,» ı. (el-Bakara, 2/282).

[←8]

[8] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 55-57.

[←9]

[1] Metinde «san’at ve maharetle yaratan» mânâsına «es-Söni1» olarak geçen kelime tercümede «Allah» lafzıyla gösterilmiştir.

[←10]

[2] Filozoflara göre cisim nihayetsiz olarak parçalanabilir. Kelâmcılar İse bu görüşün cisimleri bilfiil teşkil eden parçaların sonsuz olması gibi sakat bir neticeye varabileceğini İddia etmişlerdir. Böyle olunca da müşahedemize göre birbirinden çok farklı olan bütün cisimlerin - meselâ hardal tohumu ile dağın - parçaları birbirine eşit olur. Çünkü her cismin parçaları nihayetsizdir. Nihayetsizlerin birbirinden küçük veya büyük olamıyacagı ise riyâzî bir gerçektir. Bununla beraber kelâmcılann bu iddiası o kadar isabetli görülmemiştir (bk. Teftâzânî, Şerh'ul-Akaid s. 50 vdd.).

[←11]

[3] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 61-63.

[←12]

[4] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 64.

[←13]

[5] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 65.

[←14]

[6] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 65-66.

[←15]

[7] Hişâm b. el-Hakem. Ebû Muhammed, Kûfelidir. Kelâmcılığı ve münâzaracılıgı ilfe tanınmıştır. Devrinde Imömiyyenin r6isi sayılırdı. 190h./805m. yıllarında vefat etmiş tir (el-A'lâm, 9/82).

[←16]

[8] Tâhâ.20/5.

[←17]

[9] Bu beyf İbni Abbâd'a göre şâir. Baîs'e, el-Cevheıîye göre de Ahtal'a aittir. Bişr b. Mervân hakkında söylenmiştir (Şerhu'l İhya, 2/106).

[←18]

[10] el-En'âm,6/18

[←19]

[11] «Dua ve niyaz sırasında ellerin göğe doğru kaldırılması namazda Kâ‘be’ye yönelmeye benzer. Bunun mânâsı şudur: Kulların rızık hazineleri göklere îevdi’ ediimişdir. Nitekim Cenabı Hak şöyle buyuruyor: «Rızkınız ve size va’dolunagelen şeyler göktedir» (ez-Zâriyât, 51/22). Yine insanların rızıkiarıyla meşgul olan melekler gökten inerler. İnsan, arzusunun gerçekleşeceğini beklediği tarafa yönelmeye yaratılıştan meyyaldir. Tıpkı o sultanın işine benzer ki askerlerine güzel elbise ve yiyecekler vâ-deder de askerleri onun hazinelerine doğru yönelir, bakarlar. Halbuki onlar sultanın o hazinelerin yanında olmadığını kesinlikle bilmektedir.» (el-Kifâye, varak 13a)

[←20]

[12] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 67-70.

[←21]

[13] Ehl-İ sünnetin Allah'a izafe ettiği sübûtî sıfatları Mu'tezile iki guruba ayırmıştır. Birinci gurup sıyga bakımından da sıfat olan hayy. âlim, kaadir gibi müştak kelimeler-j dir. Mu'tezile bu sıfatları Allah'a izafe eder. Bunlara sıfât-ı ma'neviyye denilmiştir. İkinci gurup ise sıfât-ı ma'neviyyenin köklerini teşkil eden, hayat, ilim, kudret gibi masdar sıygasındaki kelimelerdir. Bunlara da sıfât-ı maânî denilmiştir. Mu'tezile bu sıfatları Allah'a izafe etmez. Buna göre Mu'tezile «Allah alimdir.» hükmünü kabul ettiği halde «Allah ilim sahibidir» hükmünü benimsemez ve sebebini şöyle izah eder: Allah için «aFimdir» derken onun zât ve sıfatını aynt anda tasavvur ederiz, yani bu ifadede sıfat zattan ayrı düşmez. Halbuki «ilim sahibidir» dediğimiz takdirde, onun zâtından başka bir de «ilim» diye müstakil bir mânâ tasavvur

etmiş oluruz. Allah'ın sıfatı olarak kabui edeceğimiz bu mânâ da zâtı gibi kadîm olacaktır. Bu durumda Allah'ın zâtından başka, daha değişik bir ifade ile Allah'ın zâtı üzerine zâid, kadim mânâların (sıfatların) mevcudiyetini isbat etmiş oluruz ki bu, kadimlerin çoğalması (taaddüd-i kudemâ') demektir. Taaddüd-i kudemâ' ise İslâm dininin tevhid prensibine aykırıdır. Ancak Eh!-i sünnet tarafından subüfî sıfatlardan sayılan keiâm ve irâde ile Allah'ın fi'fi sıfatları Mu'îezileye göre hadis oldukları ve bu sebeple de Allah'ın zâti ile kaim bulunmadıkları için böyle bir mahzur taşımaz. Binâenaleyh bu sıfatların masdar şekillen kullanılabilir. Müellifimizin, yine kelâma ait daha mufassal bir eserini teşkil eden ei-Kifâye'sinde konu ile ilgili izahatı da dercedelim: «Mu'teziie, ilâhî sıfatların zât üzerine zâid mânâlar olabileceğini reddetmiş ve O'nun ilim olmaksızın âlim. kudret olmaksızın kaadir, sem' olmaksızın semî. basar olmaksızın basîr… olduğunu İddia etmiştir. Ancak kelâm ve irade müstesna. Mu'tezile bu iki sıfatın zât üzerine üâid mânâlar olduğunu kabul etmiş, fakat hadis olduklarını ve Allah teâlânın zâtı ile kaim bulunmadıklarını ileri sürmüştüm (varak 14a),

Yine el-Kifâye'den : «Mu'tezile şöyle dedi; Hem müsbet, hem de menfî olarak kullanılabilen sıfatlar fi'îîsıfatlardır. Meselâ : «Allah filân için evlöd yaratmıştır da filân için yaratmamıştır» veya «Zeyd'i servet ile rızıklandırmış da Amr'ı rızıklandırmamış» denilebildiği gibi. Buna mukabil nefyln kullanıiamıyacağı sıfatlar da zatî sıfatlardır; meselâ ilim ve kudret gibi. Zira «Allah şunu bilmedi, şuna muktedir olmadı» deniiemez. irâde ve kelâm sıfatlarına gelince, bunlarda hem müsbet, hem de menfî istimal carîdir. Nitekim Cenabı Hak şöyle buyurmuştur: «Allah size kolaylık murad eder, yoksa güçlük murad etmez» (el-Bakara, 2/185); «Allah Musa'ya apaçık söyledi» (en-Nisâ1,4/164); «Allah kıyamet gününde onlarla konuşmaz» (el-Bakara, 2/174). Böylece irâde ile kelâm sıfatının fi'lî ve hadis sıfatlardan olduğu anlaşılmış oldu» (varak 26b.)

[←22]

[14] el-Mu'min, 40/65

[←23]

[15] et-Tahrîm,66/2.

[←24]

[16] el-Mâide, 5/120.

[←25]

[17] eş-Şûrâ, 42/11.

[←26]

[18] ei-Haşr. 59/24

[←27]

[19] Bu nevi' âyetler için bk. J.La Beaume.Tafsllü öyâti'i-Kur'öni'l-hakim (Arapçaya çeviren: M. F.Abdülbâkıy). «Allah: Sfâtu zâtih ve sıfâtu ef'âlih» bölümü.

[←28]

[20] Bilindiği üzere aiemler (özel isimler, meselâ şahısların öz adını teşkil ederken, taşıdıkları lügat mânâyı o şahısta isbat etmiş sayılmazlar. Şahıslara ikinci isim olarak verilen lâkabiarda kelimenin lügat mânâsı gözönünde bulundurulur ise de övgü maksadıyla kullanılan lâkabiarda kelimenin ifade ettiği lügat mânâsı şahsa ta-mamiyle nisbet edilmiş olmaz. Buna göre Kur'ân âyetlerinde Allah taölâ için zikredilen hayy, âlim gibi isimlerin kok mânâları olan hayat… ve ilmî ona nisbet etmezsek hayy ve benzeri isimler Allah'a -mânâları maksûd olmadan -sadece birer alem veya şeref lâkabı olarak nisbet edilmiş olacaktır ki bu, caiz değildir.

[←29]

[21] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 71-73.

[←30]

[22] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 73

[←31]

[23] Allah taâlâ hakkında sıfat sıygasıyla vârid olan hayy, âlim gibi kelimelere «esmö-i husna», bunların dışında masdar şeklinde veya fiil tarzında vârid olan veya düşünülen kelimelere de «sıfât-ı iiâhiyye» denilmiştir, (bk. Beyhakî, el-Esmö' ve's-sıfât, s. 110-11)),

[←32]

[24] Bk. Buhörî, 1/10. ei-îmân/13.

[←33]

[25] Ahmedb. Hanbel, el-Müsned, 1/391 (Abdullah b, Mes’ud’dan); İbni Kesîr Tefsiri, el’A’râf 180. âyet; Gazzâlî. el-Maksadu’l-Esnâ, s. 122, Nevevî ei-Ezkâr, s. 113.

[←34]

[26] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 73-75.

[←35]

[27] Bu bahis, bir önceki bahiste İncelenen «Allah’ın sıfatları» konusunun devamıdır. Orada da ifade edildiği gibi Allah taâlânın sıfatlan veya isimleri (sıfat ve isim terimleri için 16. dipnotuna bakınız) için bazıları «kadîm», bazıları da «hadis» demiştir. Halbuki Allah’ın zâtının kadîm olduğunda ihtilâf yoktur. O halde Allah’ın zâtı (müsemmâ) ile isimleri arasındaki münasebeti incelemek icâbetmiştir.

isim : Bir mânânın karşılığına konuian ve bütün kelime çeşitlerini içine alan müfred lâfız; Ahmed, çiçek, dag kelimeleri gibi. Müsemmâ : ismin, karşılığına konulduğu mânâ : Ahmed’in şahsı, çiçeğin kendisi, dağın kendisi.

Tesmiye : Bir mânânın karşılığına onu anlatacak bir isim koymak, ad koymak, Bir şeyin adını söylemek.

[←36]

[28] «Bazıları, isimler üç nevi'dir, dediler: Birincisi müsemmânın aynı olandır, «şey zât, mevcûd» isimleri gibi. ikincisi müsemmânın ne aynı, ne de gayridir. Allah'a ait «âlim» ve «kaadir» isimleri gibi. Üçüncüsü müsemmânın gayri olanıdır, «halik, râ-zık» gibi… Bu konudaki görüş ayrılığının neticesi Allah taâlânın isimlerinin kadîm mi, yoksa hadis mi olduğu noktasına râci'dir. ismin müsemmadan ayrı olduğunu kabul eden, esmö-i ilâhiyyenin hadis olduğunu iddia eder. ismi üç nev'a ayıranlar ise 'İlâhî isimlerin bir kısmı hadis, bir kısmı da kadîmdir, der. «isim ile müsemmâ aynıdır» diyenler ise yüce isimlerin mutlak olarak kadîm olduğuna hükmederler. Bu bahis sıfat meselesinin bir dalıdır. Şunu da belirtelim ki buradaki ihtilâfın içyüzünü anlıyabilmek için bir ön-izaha ihtiyaç vardır. Deriz ki. bu meselede bahis konusu edilen dört lâfız vardır: Tesmiye, müsemmâ, isim ve müsemmî. İmdi, bir kimse «Allah!» deyince, bu ancak müsemmî (Allah ismini söyiiyen) ile kaaim olan bir tesmiye oiur; işte bu tesmiye ittifakla isim ve müsemmadan ayrı bir şeydir; tesmiye isim zikretmek demektir. Buradaki ihtilâf şundan ileri gelmektedir ki acaba «Allah» ismini anmak bizzat Allah'ı anmak mıdır, yoksa onun gayrını anmak mıdır? İsmi müsemmânın gayrı kabul edenler iddia ederler ki «Allah!» diyen bir kimse bizzat Allah'ı değil onun gayrını anmışîır, çünkü o, Allah'ın ismini anmıştır, onun ismi ise zâtından ayrı bir şeydir» (el-Kifâye, varak 18a).

[←37]

[29] el-Vâkıa, 59/96. Sahih olarak rivayet edildiğine göre bu âyet-i kerîme nazil olufv ca Peygamber (s.a.) efendimiz «Bunu rukûunuzda söyleyin» buyurmuştur (Ebu Dâvûd, 1/1200-201, es-Salât/146-147). Âyet-i kerîmeden Rabbin adını tesbîh i|e emredildigi halde rukû‘da sadece Rabb tesbîh edilmektedir. Aslında îesbîh sadece Allah’ın zâtına mahsustur. O halde onun zâtı ile ismi birbirinden ayrı degjl aynıdır.

[←38]

[30] Bu beyt şâir Lebîd b. Rebîa'ya aittir. İki kızına hitâbederek diyor ki: Benim ölümüme bir yıl kadar matem tutmalısınız, ondan sonra matemden emin olmak artık hakkınızdır… (bk. Şerhu Dîvânı Lebîd b. Rebîa ei-Âmirî, s. 212). Bu beyitte selâme ismi zikredilmekte ve selâmetin kendisi kasdedilmektedir.

[←39]

[31] «Eğer denilirse; Peygamber efendimizden «Allah taâlânın doksan dokuz ismi vaı dır, kim onların hakkını eda ederse cennete girer» mealinde bir hadis rivayet edilmiştir; şayet isim ile müsemmâ aynı olsaydı Allah'ın zâtı da doksan dokuz ol du? Deriz ki, bazan isim zikredilir, fakat onunla tesmiye kasdolunur, tesmiye ise i mi söyliyene bağlı bir hâdise olup bil'icrnâ' müsemmânın gayrıdır. Binâenaleyh buradaki sayı, çokluk ve sonradan oluş gerçekte isme değil tesmiyeye aittir» (e Kifâye, varak 18b).

[←40]

[32] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 76-77.

[←41]

[33] Bu hadîs İçin bk, el-Makaasıdu’l-hasene, hadîs nu. 455,

[←42]

[34] eş-Şûrö, 24/11.

[←43]

[35] Cehm b. Safvân, Ebû Muhriz, Cehmiyye fırkasının reisi olup 128 h./745 m. tarihinde vefat etmiştir. (el-A'lûm, 2/138).

[←44]

[36] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 78-79.

[←45]

[37] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 80-81.

[←46]

[38] Bu beyt Eş‘ariyye ve Mâtürîdiyye kitaplarının çoğunda şâir Ahtal’a nisbet edilmiştir. Fakat bazıları bunu reddetmiş ve «Beytin Ahîal’a nisbet edilişi yersizdir, dîvânında böyle bir şey yoktur» demiştir. Bazıları da metindeki «el-kelâm» keljmeşi yerine, şâirin, «el-beyân» kelimesini kutlandığını ileri sürmüştür (Şerhu’l-ihyâ1 2/146).

[←47]

[39] el-Mücâdele, 58/8.

[←48]

[40] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 81-83.

[←49]

[41] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 83.

[←50]

[42] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 83.

[←51]

[43] NÛh, 71/1.

[←52]

[44] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 83.

[←53]

[45] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 83-84.

[←54]

[46] Alîb. İsmail b. İshâk, Ebu’l-Hasen el-Eş‘arî; Eş‘ariyye mezhebinin kurucusu; eserlerinin (300)e ulaştığı rivayet edilir. 324 h./936 m. tarihlerinde vefat etmiştir (el-A’iâm, 5/69)

[←55]

[47] Muhammed b, el-Hasen b, Fûrek el-Ensârî; Ebû Bekr el-Esbahânî; usûl ve kelâm âlimi, Şafiî fukahâsından ve Eş'arî mezhebinin ileri gelenlerinden; eserleri vardır, 406 h. (1015 m. tarihinde vefat etmiştir. (ef-A'lâm, 6/313).

[←56]

[48] Muhammed b, et-Tayyib b. Muhammed b. Ca'fer, Ebû Bekr el-BâkıNânî; kadılık yapmıştır, kelâm bilginlerinin üeri gelenlerinden ve Eş'ârî mezhebini en çok inkişâf ettirenlerden; bir çok eseri vardır; 403 h.(1013 m.) tarihinde vefat etmiştir (el-A'lâm, 7/46).

[←57]

[49] Cenabı Hakkın «Allah Musa’ya apaçık söyledi» (en-Nisö1,4/164) mealindeki âyet-i kerîmesine işaret ediyor.

[←58]

[50] ibrahim b. Muhammed b. İbrahim b. Mihrân, Ebû ishak el-Esferâyinî; fıkıh ve usûl âlimi, Eş‘arî; Mu’tezile ile münazaraları vardır; 418 h/1027 m. tarihinde vefat etmiştir (el-A’lâm 1/59).

[←59]

[51] Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd, Ebû Mansûr el-Mâtüridî, kelâm âlimleri imamlarından, Mâtûrîdiyye mezhebinin kurucusu; kelâm, tefsîr ve diğer sahalarda eserleri vardır; 333 h./944 m. tarihinde vefat etmiştir. (el-A'lâm, 7/242).

[←60]

[52] et-Tevbe, 9/6.

[←61]

[53] «Sözün hulâsası şudur ki Kur'ân'da Mûsâ aleyhisselâmın Allah'ın kelâmını (doğrudan) işittiğine dair bir sarahat yoktur. Ancak Allah'ın ona söylediği, onunla konuştuğu vardır. Cenâb-ı Hak şöyle buyurur: «Allah Musa'ya konuşarak söyledi» (en-Nisâ1,4/164); yine «Rabbi ona söyledi» (e1 A'râf. 7/143) buyurmuştur. Sonra Allah îaâlâ diğer bir âyette kullanyla olan konuşmasını üç mertebeye tahsis etmiştir: »Allah'ın insanoğlu Üe konuşması ancak vahy ile, yahut perde arkasından veya bir elçi gönderip de kendi izniyle dilediğini bildirmesiyle mümkün olur.» (eş-Şûrâ, 42/51).

«Yüce Allah bu âyet-i kerîmede vahy yolu, perde arkasından veya peygamber göndermek suretiyle olanlar müstesna beşerle konuşmasını reddetmiştir. Şüphe yok ki vahy yoluyla olan konuşmada işitmek bahis konusu olamaz. Çünkü vahy kalbe gizlice bir mânâ bırakmaktan ibarettir; nitekim şu iki âyette öyledir: «Musa'nın anasına vahyettik» (el-Kasas, 28/7); «Rabbin bal arısına vahyetîi» (en-Nahi, 16/68). Elçi göndermek suretiyle vuku' bulan konuşmada da bizzat gönderenin (Allah'in) sözü işitilemez; burada ancak gönderilen elçinin sesi işitilir, bu ise gönderenin sesine bir delâletten ibarettir; o haide kulların işittiği ilâhî kelâmın bizzat kendisi değil, ona delâlet eden lâfızdır. Perde arkasından meydana gelen konuşmaya gelince, burada sesin ve harflerin aracılığı zarurîdir. Nitekim şu âyet-i kerîme buna misâldir: «(Mûsâ) o (ateşe) gelince feyizli yerdeki vâdînin sâğ kıyısından, ağaçtan: Yâ Mûsâ âlemlerin Rabbi olan AÎlah benim ben! diye nida olundu» (el-Kasas, 28/30). Bu meselede perdeden maksad, ağacın, Allah kelâmına delâlet eden ses ve harfin varlığına mahal teşkil etmesidir. Zira «Allah benim ben!» tarzındaki bir ifade ağacın kendi sözü olamaz, olsa olsa Allah kelâmı olur. Ne var ki bu söz ağaçtan işitilmektedir, o halde gerek ağaç. gerek bu harfler ve sesler yüce Allah'tn kelâmını anlamak için birer vâsıtadır; işitilen ilâhî kelâmın bizzat kendisi öegil, ona delâlet eden şeydir. Buna göre Hz. Musa'nın tahsîsan «Kelîmullah» diye anılması, onun, bu nevi1 İlâhî bir mükâlemeye nâit olması bakımındandır. Şayet biri kalkar da buna «vasıtasız konuşma» diyecek olursa fazla yadırganmaz. O takdirde bunun mânâsı «kiîab ve peygamberin aracılığı bulunmayan bir konuşma» demektir, yoksa «ses ve harflerin aracılığından müstağnî» mânâsına gelmez. Nasıl ki duyular âleminde (dünya umurunda) «Hükümdar filânla vâsıta olmaksızın konuştu» denilirse. Bununla harf ve ses aracılığının ortadan kalktığı kasdedilmez, ancak «Hükümdar o adama mektup veya elçi göndermemiş, şifahen onunla konuşmuş» demek istenir. İşte söz konusu ettiğimiz mesele de bunun gibidir» (e!-Kifâye, Lâleli nüshası, varak 25b -26a, Âşir Efendi nüshası, varak 60a).

[←62]

[54] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 84-85.

[←63]

[55] «Bilmelisin ki îevkin, halk, tahlik. icâd, ihdas ve ihtira' eş manâlı isimler olup hepsinden »Yok olanı yokluktan varlık sahasına çıkarmak» tarzında bir mânâ kasdolunur. Bunların içinden «tekvin» lâfzı, geçmiş âlimlerin ıstı'mâline ittibâ etmek için tercih olunur» (Nesefî, el-İ'timöd li'l-i'îikad, varak 25b). Mükevven, mahlûk (yaratılan, yaratılmış) demektir. Allah îaâlânın fi'lî afatlarının kendisine râci' olduğu «tekvîn», bilindiği üzere, Mâtürîdîlere göre müstakil bir sıfat kabul edilmiş, Allah'ın zâtı ile kaaim ve ezelî olduğunu göstermek için de sübûtî sıfatların yanına konularak bu sıfatlar sekize çıkarılmıştır. Sıfat bahsinde bize en yakın olan Eş'arîlere göre tekvîn ilim ve kudret gibi hakîkî bir sıfat olmayıp izafî ve itibarîdir, diğer fi'lî sıfatlar gibi hadistir, Allah'ın zâtı ile kaaim değildir. Tekvîn sıfatına verilmek istenen rol «yaratmaktır; halbuki kudret sıfatına irâdenin inzimamı ile aynı netice hâsıl olmakta ve başka bir sıfata lüzum gösterm em ekte di r.

Eş'arilerin bu konudaki müşkillerl şundan doğmaktadır: Tekvîn müstakil ve ezelî bir sıfat kabul edilirse mükevven (mahlûk) da ezelî olur: çünkü «mahlûk» olmadan «halk»ı düşünmek mümkün değildir. Yani tekvin mükevvenin aynıdır. İşte Mâtürîdiier bu bölümde tekvînin mükevvenin aynı değil gayrı olduğunu, birincisinin kadîm, ötekinin ise hadis bulunduğunu isbat edecekler.

[←64]

[56] «Allah taâlântn zatî sıfatları iie fi'lî sıfatlarını birbirinden tefrîk etmek İçin kullanılacak kesin ölçünün tesbiti hususunda Mu'tezile ile Eş'ariyye arasında ihtilâf vardır. Mutezile dedi ki: «Menfî olarak da müsbet olarak da kullanılabilen sıfatlar fi'lî sıfatlardır; meselâ : Filân için eviâd yarattı da filân için yaratmadı, Zeyd'i nzıklandırdı da Amr'ı rızıklandırmadı, denilebileceği gibi. Sadece müsbet oiarak kullanılıp nefyin carî olamadığı sıfatlar da zatî sıfatlardır, ilim ve kudret gibi. Zira Allah filân şeyi bilmedi, filâna muktedir olamadı, denilemez, İrâde ile kelâm sıfatlarına gelince, bunlarda hem nefiy, hem de isbat carî olur. Cenabı Hak «Allah size kolaylık diller de güçlük dilemez» (el-Bakara, 2/185); «Allah Musa'ya apaçık söyledi» (en-Nisâ, 4/164); «Allah kıyamet gününde onlarla konuşmaz» (el-Bakara. 2/174) buyurmuştur. O halde bu ikisi fi'lî sıfatlardan olup hadistir.

«Eş'arîler ise şöyle demiştir: Zâtı sıfatlar ile fi'lî sıfatlar arasındaki fark şundan ibarettir: Nefy edildiği takdirde zıddı lözımgelen sıfat zatî sıfatlardandır; çünkü sen yüce Allah'tan «hayatm nefyedecek olursan ölüm, «kudret»! nefyedersen acz lâzım gelir; ilim ile cehil de böyledir. Nefyinden zıddının lâzım gelmediği sıfatlar da fi'ir sıfatlan teşkil eder; zira sen ihya, imâte, halk veya rızk'ı nefy edecek olsan bundan bir zıddiyet ve mahzur doğmaz. Buna göre Allah taâlâdan «irâde» sıfatını nefyedecek olsan cebir ve ızdırâr, «keiöm»ı nefyedecek olsan dilsizlik ve sükût lâzım gelir (ki Allah hakkında bunlar muhaldir.) O halde bu ikisi zatî ve kadîm sıfatlardır.

«Biz Mâtürîdîiere gelince, zatî ve fi'fi sıfatların her ikisi de kadim ve Allah'ın zâtı İle kaaim olduğundan böyle bir ayırıma lüzum yoktur» (el Kifâye, varak 27 ab).

[←65]

[57] Muhammed b. el-Hüzeyl b, Abdullah b. Mekhûl, Ebû'l-Hüzeyl el-AI!âf, Mutezile imamlarından; kitapları vardır; 235 h. /850 m. yılında vefat etmişîir(el-A'lâm, 7/355).

[←66]

[58] Muhammed b. Yahya b. İshâk. Ebû'l-Huseyn er-Râvendı veya İbnu'r-Râvendl; başlangıçta Mu'tezile imamlarından iken sonra irtidâd etmiş ve küfr ile iştihar etmiştir; 298 h./910 m. yılında ölmüştür (ei-A'lâm, 1/252).

[←67]

[59] Bişr b. el-Mu’temir, Ebû Sehl el-Bağdâdî; fakîhtir, Mu’tezitf bir münâzaracıdır; Mu’tezile mezhebi sahasında eserleri vardır; 210 h./825 m. yıllarında vefat etmiştir (el-A”iâm, 2/28).

[←68]

[60] Bu kayıd Dr. F. Huleyf neşrinden alınmıştır.

[←69]

[61] el-Haşr. 59/24.

[←70]

[62] Yani tekvînin meydana getirilişi,-ki bu meydana getirme işine de yine tekvîn diyoruz - hadis ise başka bir yaratıcıya, o da hadis ise diğer bir yaratıcıya… muhtaç olacaktır. Böylece ya hadisler bir sonraki bir öncesine muhtaç olmak üzere nihayetsiz devam edecek ki bu, muhal olan bir teselsüldür, veya kadîm olan bir tekvînde karar kılacak ki bizim aradığımız da budur.

[←71]

[63] Müellif Sâbûnî getirdiği bu son aklî delillerle (3. ve 4. delii) tekvîn ile mükevvenin aynı olduğunu kabul eden Eş‘arîleri tenkid etmektedir. Eş‘ariyye âlimlerinden olan Sa’düddin et-Teftâzânî (vf. 793/1390) ise Nesefînin Mâîürîdî akaidine dair meşhur risalesi üzerine kaleme aldığı şerhinde bu nevT tenkidleri haksızlık telâkki eder, Önsözde belirttiğimiz üzere tercümesini sunduğumuz «ei-Bidâye» den yer yer nakiller yaptığı «Şerhu’l-Akaid» inde, Teftâzânî, tekvîn bahsinin sonlarında şöyle der : «Fakat akıllı olan kimseye yakışan odur ki bu nevi’ bahislerde iyi düşünsün ve azıcık temyiz kabiliyeti bulunan bir İnsanın nazarında biie muhal olduğu apaçık belli olan bazı görüşleri usûl âlimlerinin mütehassıslarına (yani Eş‘ariyye ulemâsına) nisbet etmesin. Bunu yapacağına, bu mütehassısların sözlerine, âlim ve aklı baştnda insanların tartışmaya değer görebilecekleri doğru bir yorum aramalıdır, Zira «Tekvîn mükevvenin aynıdır» diyen Eş‘ariyye şunu kasdetmiştir ki fail bir fi’li işlediği zaman ortada iki unsur buîunur; Fail ve mef’ûl. «Tekvîn, îcâd» ve benzeri kelimelerle İfade edilen mânâ İse fâiün mefûle nisbet edilmesinden zihinde hâsıl olan itibarî bir şeydir; yoksa zihnin dışında (yani vâkı‘de, realitede) ve mefûlden ayrı olarak mevcûd olabilen hakîkî bir nesne değildir. Eş‘ariyye hiç bir zaman «Tekvîn mefhûmu aynıyla mükevven mefhumundan ibarettir» tarzında bir şey kasdetmemiştir ki ileriye sürülen muhaller doğmuş olsun.» (Şerhu’l-Akaid, s. 101).

[←72]

Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 86-90.

[64] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 90.

[←73]

[65] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 90-91.

[←74]

[66] el-A'râf, 7/143 92

[←75]

[67] Müellifimize ait el-Kifâye'nin ibaresi ise meâlen şöyledir : «Tecellî zuhurdan ibarettir, Bu sebeple büyük üstâd İmâm Ebû Mansûr (rahmetullahl aleyh) şöyle dedi ; Allah'ın zuhurundan başkasının zuhuru mânâsı anlaşılmamalıdır. Onun dağa tecellî etmesinin mâhiyeti. Hz. Musa'nın Rabbini görebilmesi için, o dağda hayat ve rü'yet yaratmasıdır. Yoksa zât-ı Bârî perde arkasında ve gizlenmiş bulunuyordu da sonra ortaya çıktı, demek değildir. Âyet-i kerîmeyi başka türlü mânölandırmak asla doğru değildir» (varak 30a.)

[←76]

[68] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 92-93.

[←77]

[69] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 93.

[←78]

[70] Meryem, 19/26.

[←79]

[71] Parantez içindeki ifade el-Kİfâye'den alınmıştır (varak 30b) '

[←80]

[72] el-Bakara,2/95.

[←81]

[73] ez-Zuhruf,

[←82]

[74] el-KıyÛme. 75/22-23.

[←83]

[75] el-Kehf, 18/110.

[←84]

[76] bk. el-Mu’cemu’l-mufehres li elfâzı‘l-Kur’âni’l-keıîm, «likaa» maddesi ve müştakları.

[←85]

[77] Yûnus, 10/26.

[←86]

[78] «Suheyb’den rivayet edildiğine göre Peygamber (s.a.) efendimiz şöyle buyurmuştur : «Cennet ehli cennete girdiği zaman âlî ve münezzeh olan Allah «Size daha da vermemi İstediğiniz bir şey var mı» buyurur. Onlar : «Sen yüzümüzü ağartmadın, bizi cennete koyup ateşten kurtarmadın mı? daha ne İsteyelim!» derler. Rasûlüllah. devamla buyurdu ki: «Cenâb-ı Hak perdeyi kaldırır; cennetlilere aziz ve celîl olan Rablertne bakmaktan daha hoş gelecek hiç bir şey verilmiş olmaz.» Bir rivayette Hz. Peygamber, sözlerine devam ederek «iyi iş v© gü2el, amel işleyenlere daha güzel karşılık ve bir de ziyâde vardır» mealindeki âyeti okumuştur» (Sahîh-i Müslim, hadîs nu. 181). Ayrıca bk. îaberî, Câmiu’l-beyan, aynı âyetin tefsîrinde. Ibn-i Kesîr de Tefsîr’inde şöyle demiştir: «Ayetteki (ziyâde) nin Allah’ın mübarek yüzüne bakmakla tefsîr edildiği şunlardan rivayet edilmiştir: Ebû Bekr es-Sıddıyk, Huzeyfe b. el-Yemân, Abdullah b. Abbâs, Said b. el-Müseyyeb, Abdurrahmân b. Ebi Leylâ, Abdürrahmân b. Sabit, Mücâhld, İkrime. Âmir b. Sa’d, Atâ’, Dahhâk, Hasan, Katâde. Süddî, Muhammed b. ishâk ve Selef ile Halef ulemâsından daha başkaları. Rü‘yet hakkında Resûlüllah (s.a.) efendimizden bir çok hadis rivayet edilmiştir.»

[←87]

[79] bk. el-Kifâye, varak 31 a-b.

[←88]

[80] Hadis için bk. Buhâri, 8/179; eî-Tevhid /24, Müslüm, hadîs nu. 182-183.

[←89]

[81] «Şeyh Ebû Abdillah Muhammed b. Ati el-Hakîm et-Tirmizî bir eserinde şöyle der: Ashâb-ı kiramdan - hepsi de âlim olan - epeyce kalabtlık bir gurup rü'yet hadîsi üzerinde ittifak etmiştir; İbni Mes'ûd,… bunlardandır» (el-Kifâye. varak 31b).

[←90]

[82] bk. Buhârî6/50. et-îefsîr, Sûratü‘n-Necm/1; Müslim, hadîs nu. 175 vd; Taberî ve İbni Kesîr Tefsirleri, en~Necm. 53/8-18’âyetleri.

[←91]

[83] Bilindiği üzere Mantıkta kazıyyelerin (önermelerin) aldığı şekillerden biri de Akis'tir. Bir kazıyyenin mahmulünü (yüklemini) mevzuu' (konu), mevzuunu da mahmul yapmaya akis denir. Tercümede bahis konusu ettiğimiz «kazıyyenin her iki şekli»nden maksad : «o illete sahibolan her şey görülür» cümlesi (tard, kaidevî sırasında) ile «her görülen şey o illete sahibolur» (akis) cümlesidir. Akis şekline çevrilmemiş bir kazıyys tard hâlinde bulunur.

[←92]

[84] Müellife ait el-Kifâye'nin bu konudaki izahatı meseleyi daha açık bir şekilde anlatmaktadır (varak 32a-b) : «Biz insanlar mâhiyetleri değişik olan şeyleri görmekteyiz, meselâ cevherler ve cisimler; renklerden siyahlık, beyazlık, kırmızılık ve yeşillik ; oluşlardan hareket, sükûn, birleşme ve çözülme gibi. Bütün bunlar mâhiyetleri değişik olmasına rağmen görülebilmektedir. Öyle anlaşılıyor ki görülebilmenin mutlak illetini bu varlıkların taşıdıktan hususiyetler teşkil etmez, olsa olsa hepsine şâmil kılınabilecek başka bir mânâdır ki o da yar olmaktan ibarettir. Meseleyi biraz daha derinleştirecek olursak şöyle diyeceğiz: Biz meselâ «siyahlığı» gördüğümüz zaman düşünürüz : bu görülmeyi temin eden illet, eğer

Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 93-95.

[←93]

[85] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 96.

[←94]

[86] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 96.

[←95]

[87] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 96.

[←96]

[88] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 96-97.

[←97]

[89] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 97.

[←98]

[90] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 97.

[←99]

[91] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 97.

[←100]

[92] «Ebû Yezîd (el-Bistâmî) den rivayet olunduğuna göre şöyle demiştir : Rabbimi rüyada gördüm ve «Sana nasıl varılır?» diye sordum. Buyurdu ki Nefsini bırak ve gel!» Ahmd b. Hadraviyye de Rabblni rüyasında görmüş, Ailah ona şöyle buyurmuş : »Ey Ahmed, insanların hepsi benden İstiyor, Ebû Yezîd ise beni istiyor!» Yine ümmetin büyüklerinden Hamza ez-Zeyyât, Ebû'l-Fevâris, Şâh b. Şucâ' el-Kirmânî, Muhammed b. Alî et-Tirmızî, Şeyh Aliâme Şemsü'l-eimme el-Kerderfnin (Aliah cümlesine rahmet eylesin) Allah'ı gördükleri rivayet olunmuştur. Buhârâ'da İken ycntma gelip giden zâhid bir talebem Allah'ı gördüğünü şahsen bana anlatmıştır. Yine Buhârâ'da ibadetine bağlı, insanların arasına girmeyip sadece geceleri görülen bir genç gördüm, halini soruşturdum, »Rabbini görmüş» dediler» (Ebûl-Berekât en-Neselî, ei-i'timâd, varak 34b).

[←101]

[93] Ömer b. el-Hattab b. Nüfeyl el-Kuraşî, Ebû Hafs. Hulefâ-i Râşidînin ikincisi, büyük sahâbî; adaleti darbımesel haüne gelmiştir; 23 h. /644 m. yılında şehîd edilmiştir (el-İsâbe, nu, 5738)

[←102]

[94] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 98.

[←103]

[95] İrâde ve Meşîet: Dileme, isteme. Bir şeyin yapılmasına da yapılmamasına da muktedir olan hayat sahibinin bu iki şıktan birine kendi isteğiyle hükmetmesi.

[←104]

[96] Bâtıniyye, İslâm filozofları ve Mu'teziienin ilâhi sıfatlar hakkındaki görüşleri İçin «Allah'ın sıfatları» bahsinin ikinci ve üçüncü paragrafı ile 8 numaralı dipnotuna bakınız. Ayrıca irâde sıfatı için «Tekvin ve mukevven» bahsinin baş tarafı iie buradaki 38. ve 39. dipnotlarına bakınız.

«Allah taâlânın irâde sıfatını inkâr edenlerin problemi şudur: İrâdenin mahiyeti şehvet (arzu) ve temenniden ibarettir, böyle bir şeyi onun hakkında düşünmek İse muhaldir. Bir de insan, çoğu defa, bir $eyi yapmakla yapmamak arasında tereddüt eder, sonra da kasıd ve irâde sayesinde tereddüdü zail olup o işe karar verir; bu da Allah taâlâ için vârid değildir, O halde onun irâde sıfatına sahib olması da muhaldir. İrâde-i iiâhiyyenin hadis olduğunu ileriye süren Mu'tezilenin şüphesine gelince, bunlar derler ki şayet irâde kadîm olsaydı ezelde (zât ile beraber), iki kadîmin mevcudiyeti gerekirdi, bu ise birlik prensibine aykırıdır. Şu da var ki Allah'ın irâde sıfatı kadîm olsaydı murâd olan (ilâhî irâdenin kendilerine taallûk ettiği) şeylerin kadîm olmasını gerektirirdi; çünkü murâd olmaksızın irâdenin mevcudiyeti acz belirtisidir, bu ise yüce Allah hakkında muhaldir. Kerrâmiyyeye gelince, bunlar hadis olan bir şeyin Atlah taâlânın zâtı ile kaaim olabileceğini kabul ettiklerinden hadis bir irâdenin de onun zâtı ile kaaim bulunabileceğini iddia etmişlerdir» (el Kifâye, varak 34a-b).

[←105]

[97] Al-lfmrûn.3/40.

[←106]

[98] el-Mâide.5/1.

[←107]

[99] ez-Zümer, 39/38

[←108]

[100] bk. el-Câmi’ li mevâdîi ayâti’l-Kur’âni’l-kerîm, et-!lâhiyyât : Mesîetullahl taâlâ, el-İrâde,,.

[←109]

[101] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 99-100.

[←110]

[1] «Sümeniyye, Berâhime ve İbâhıyye, peygamber gönderilmesi muhaldir, dediler. Zira peygamber, aklın gerektireceği şeyleri getirip söyliyecekse akil, bundan müstağnidir. O takdirde peygamberin gönderilmesi fâideden hâfî, abes bir şey ofur ki hakim olan Allah’a yaraşmaz. Şayet peygamber aklın benimsemiyecegi şeyleri getirecekse, bu da reddolunmaya mahkûmdur. ‘ Çünkü herkes kabul etmiştir ki akîl da Allah taâlânın sarsılmaz bir delilidir. Onun hüccetleri ise birbirini nakzetmez. O halde aklın kabui etmiyeceği şey bâtıldır… Hulâsa bunlar diyorlar ki kullar bazı emir ve yasaklarla mükelleftir. Onların fiilleri güzel (meşru1) ve çirkin Cgayr-ı meşru’) kısımlarına ayrılır. Güzel fiiller emredilmiş,: çirkin fiiller de yasaklanmıştır. Fa kat iyilikleri sevme ve kötülüklerden nefret etme fıîraîiyla yaratılan insanın aklı bunları bilmek için kâfidir, peygamberlerin gönderilmesine lüzum yoktur»(e[-İ‘timâd fTM’îikad, varak 39a).

[←111]

[2] e!-Enfâl,8/42

[←112]

[3] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 103-104.

[←113]

Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 104.

[4] el-Enbiyâ1.21/107

[←114]

[5] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 104-105.

[←115]

[6] «Bilmiş ol ki insanlardan herhangi birinin «nebiy» veya «rasul» olduğuna şehâdet etmek ancak hiç bir şüphe taşımıyan kafi bir delil ile mümkün olabilir. Bu delil, ya onun gösterdiği mu'cizeyi müşahede etmek veyahut kesin ilim İfade eden mütevâtir bir haberle o mu'cizeye muttali1 olmaktır. Asrımızda bu delillerin hiç biri peygamberimiz Muhammed (a.s.) dan başkası için mevcûd değildir. Ne var ki Muhammed aleyhisselâmın peygamberliği biraz sonra açıklayacağımız üzere bizce kesin delil ile sabit olduğundan Allah taâiânın. Peygamberi vasıtasıyla nübüvvetini haber verdiği herkesin kati olarak nebiy olduğunu anlamış ve bilmiş oîuruz. Meselâ Cenabı Hakkın, şu âyetlerinde belirttiği gibi : «Kitabda İbrahim'i de an. Çünkü o, sıdkt bütün bir peygamberdi» (el-Kehf, 19/42). «Kitabda Musa'yı da an. Çünkü o, İhlâsa erdirilmiş biriydi, hem rasûl, hem de nebiydi» (el-Kehf. 19/52). Buna bağiı olarak Kur'ânm, nübüvvet ve risâletinden bahsettiği herkesin nebiy ve rasûl olduğuna inanır, Kur'ânda zikri geçmeyip de kıssa ve tarih kitaplarında söz konusu edilen zevat hakkında sükût eder, ne müsbet, ne de menfî bir hükme varmayız.

«Peygamberleri, vârid olmuş bazı hadisler sebebiyle belli bir sayıya münhasır kılmayız. Çünkü bu konudaki hadîsier âhâd yoluyla gelmiş olup kat'I ilim ifade etmez. Biz peygamberlerin hepsine iman der, mıkdarlarının bilgisini Allah'a havale ederiz. Zira peygamberler hakkında belli bir sayı söyltyecek olursak, onların, hakikatte bu mıkdardan daha çok veya daha az olması muhtemeldir. Eğer söylediğimiz sayıdan fazla iseier bazılarını peygamber olmaktan çıkarmış oluruz. Şayet sayıları dah az İse. bu durumda da peygamber olmıyana peygamberlik nisbet edilmiş olur. Bunların hiç biri ise câiz^ değildir. Binâenaleyh nebiy ve mürsellerin hepsine iman eder, «Onların ilki Âdem, sonuncusu da Muhammed (a.s.) dır» deriz. Nitekim Cenabı Hak «Öyle peygamberler gönderdik ki kıssalarını önceden sana bildirdik. Öyle peygamberler de gönderdik ki sana onların kıssalarını haber vermedik. Allah Musa'ya da hitâbederek konuştu» (en-Nisâ1, 4/164) buyurmuştur» Cel-Kifâye, varak 40b). Peygamberlerin sayısı hakkında ayrıca bk. Teftâzânî, Şerhu'l-Akaid, s. 169-170,

[←116]

[7] Peygamber efendimizin nübüvvetini isbat eden mu'cizeler kelâm âlimleri tarafından üç kısımda mütalâa edilir: 1) Her asırdaki akı! sahibi insanlara hitabeden Akli (ve ma'nevi) mu'cize : Kur'ân 2) Peygamberin devrindeki İnsanların, duyu organlarıyla müşahede ettiği tabiatüstü hadisler : HisST mu'cizeler. 3) Peygamber tarafından haber verilen, geçmişe ve geleceğe dair hadisler: Mu'cizât-ı haberiyye. Müellif Sâbûnî, taksim sırasında ikinci ve üçüncü şıkkı birleştirerek iki nevi' haiinde mütalâa etmişse de izah sadedinde her üç kısma da temas etmiştir.

[←117]

Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 106.

[8] el-Bakara, 2/23

[←118]

[9] ei-İsrâ', 17/88

[←119]

[10] Bu âyetler için bk. Tafsîlü âyâti'î-Kur'âni'l-hakîm, el-Kur'ân: 1- el-Kur'ân.

[←120]

[11] Yalancı Müseylime : Müseylime b. Sümâme b. Kebîr el-Hanefî el-Vailî. EfcRı Sümöme; peygamberlik iddia etmiştir. «Müseylime'den daha yalancı» söiu darb-ı mesel haline gelmiştir. 12 h/633 m. yılında katledilmiştir. (el-A'lâm, 8/125)ij

[←121]

[12] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 107.

[←122]

[13] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 107.

[←123]

[14] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 107.

[←124]

[15] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 107.

[←125]

[16] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 108.

[←126]

[17] bk. A'lâmu'n-nubuvve, s. 132; Delâilü'n-nubuvve, s. 89; Uyûnu'l-eser, s. 26; Târîhu't-Taberl, 2/6; ei-Mevâhibu'l-ledünniyye, 1/19.

[←127]

[18] Cenabı Hak şöyle buyurmuştur; «Onlar ki nezdlerindeki Tevrat ve İndide yazılı bulacakları ümmî nebîy olan o Rasûle tâbi' olurlar» (el-A'râf, 7/157). bk. Sahfivi Buhârî, 3/21, el-Buyû1 /50; Sünen-i Tirenizi, 12/104; Sîratü İbni Hişâm, 1/152-153, 2/361, 386/387, 560; A'lâmu'n-nubuvve. s. 90-100; Delâilü'n-Nubuvve, s. 32 vd., 249; e!-Bidaye ve'n-nihâye, nu. 893, varak 41 b vd.

[←128]

[19] Alî b, Ebî Tâlib b. Abdülmüttalib, Ebû'l-Hasen; Kureyş'ln Hâşimî kolundan, Emîru'l-mü'minînin ve Hulefâ-1 Râşidînin dördüncüsü, Peygamber (s.a.)in amcazadesi ve damadı; 40 h. /661 m. yılında şehid edilmiştir (el-İsâbe, nu. 5690; el-A'lâm. 5/107),

[←129]

[20] Hind b. Eb! Hâle, Temîm kabilesinden ; Rasutüilahın üvey ogiu olup annesi zevcât-ı tâhirâttan Hz, Hatîcedir. 36 h./656 m. yılında Cemel vak’asında vefat etmiştir (el-İsâbe, nu. 9009).

[←130]

[21] Âtike bint Hâlid, Ümm-I Ma'bed; Huzâa kabilesine mensûb olup Hz. Peygamberin hicreti sırasında uğrayıp koyununu sağdığı hanımdır (el-İsâbe nu. 1507).

[←131]

[22] bk. Sahîh-i Buhârî 4^164 vd., el-Menâkıb/23; Sahîh-i müslim, hadîs nu,2309-2347, el-Fedâil/13-32; SÜnen-i Tirmlziî, 12/117; Sîratü İbni Hişâm, 2/271; A'lâmu'n-nubuvve, s, 142 vd., Deiâilü'n-nubuvve, s. 139, 283, 551; el-BÎdâye ve'n-nihâye. nu. 892, varak 276a, nu. 893, varak 25b vd.; Cem'u'l-vesâil, s. 8-63.

[←132]

[23] Abdullah b. Ebî Kuhâfe Osman b. Âmir b. Kâ‘b. Ebû Bekr es-Sıddik; Kureyş’İn Teym koiuna mensûb, Rasûlüllahın iik halîfesi, erkeklerden ona ilk iman eden; 13 h./634 m. yılında vefat etmiştir (el-İsâbe, nu. 4817; el-A’lâm,4/237).

[←133]

[24] Bu rivayeti aynı lâfızlarla kaynaklarda bulamadım. İbni Hişöm'ın Sîrat'inde şöyle zikredilmektedir (1/65): «Bana ulaşan habere göre Rasûlüllah (s,a.) şöyle dermiş : «Kimi İslama da'vet ettimse mutlaka onda bir ürkme, duraklama ve bir tereddüd gördüm, ancak Ebû Bekr b. Ebî Kuhâfe müstesna, ona İslâmiyet! teklif ettiğim zaman ne ürktü, ne de tereddüt gösterdi». İbni Kesir de el-Bidâye ye'n-nihaye'sinde (nu. 892, varak 226b) bu hadîsi zikrettikten sonra şöyle der : «İbni İshâk ve diğerlerinin naklettiğine göre Ebû Bekir, nübüvvetten önce de Rasûlüllahm arkadaşıydı. Onun doğruluğunun, emanete riâyetkârlıgının, güzel huyunun ve yüce ahlâkının insanlara yalan söylemesine mâni' teşkil ettiğini pekâlâ biliyordu. O halde böylesi Allah'a karşı nasıl yalan uydurabilirdi? Bu sebepledir ki Rasûlüllah, ona Allah elçisi olduğunu söyler söylemez hiç duraklamadan ve gecikmeden iman ediverdi".

[←134]

[25] Abdullah b. Selâm b. ei-Hâris, Ebû Yûsuf, Yahûdî asıllı bir sahâbîdir, Rasûlüilahın Medine’yi teşriîlerinde müslüman olmuştur; 43 h. /664 m. yılında vefat etmiştir. (el-İsâbe, nu. 4725; el-A’lam 4/224)

[←135]

[26] bk. Müsned-i Ahmed b. Hanbel, 5/450; el-İsâbe, nu. 4725; el-Bidâye ve’nnihâye, nu. 892, varak 181a.

[←136]

[27] Abdullah b. Revâha b. Salebe, Ebû Muhammed; Ensârın Hazrec kabilesine mensup bir sahâbî ve meşhur bir şâir; Mûte savaşı kumandanlarından olup 8 h./629 m. yılında orada şehid edilmiştir (el-A'lâm. 4/217).

[←137]

[28] bk. el-İsâbe. Abdullah b. Revâha. nu. 4676.

[←138]

[29] bk. Sahîh-i Buhârl. 4/186. el-Menâkıb/27; Sahîh-i Müslim hadîs nu, 2800-2803. Sıfâtü'l-Münâfıkıyn/8; Sünen-i Tirmizî, hadîs nu. 2182; Deîâilü'n-nubuvve, s. 233; el-Bidâye ve'n-nihâye, nu. 892, varak 254a, nu. 893, varak 46a; Tefsîr-i ibni Kesîr, el-Kamer Süresi, 1. âyet.

[←139]

[30] bk. Sünen-i Tirmizî, 12/111; Sünen-i İbni Mâce, hadîs nu. 4028; Sîraî-ı İbni Hişâm, 1/262; Delâi!ü‘n-nübüwe,s. 331; el-Bidâye ve’n-nihâye, nu. 893, varak âla.

[←140]

[31] bk. Sahîh-i Müslim, hadîs nu. 2277, el-FedÖII/2: Sünen-I Tirmizî, 12/110; Delâilü'n-nubuvve, s. 191; el-Bidâye ve'n-nihâye nu. 893, varak 63b.

[←141]

[32] İbni Ömerden (r.a.) rivayet olunduğuna göre Peygamber (s,a.) ilk zamanlar bir hurma gövdesinin yanında durarak hutbe irâd ederdi. Sonraları minber edinip de ona çıkınca hurma kütüğünün inlediği duyulmuş, Rasûlüliah yanına varmış, okşar gibi yaparak elini üzerinde gezdirmiştir (Buhârî, 4/173, ei-Menâkıb/25 Ayrıca bk. Sünen-i Tirmizî, 12/111; Delâilü'n-nubuvve, s. 341). Muhaddis ve müfessir ibni Kesir de Tefsirinde (el.Haşr, 59/21) bu hâdisenin mütevâîir haborle sabit olduğunu kaydetmiştir. el-BÎdâye ve'n-nihâye adlı eserinde ise (nu. 893, varak 61b) bu konuda şöyle demiştir: «Bu hâdise bir ashâb topluluğunun hadîsinde çeşitli yollarla vârid olmuştur ki bu rivayet yolları bu konunun imamları ve bu sahanın mütehassıslartnca kesinlik ifade eder…» Müellif bu rivayet yoüarından dokuz tanesini kaydetmiştir.

[←142]

[33] bk. Delâilü'n-nubuvve. s. 326 vd. ei-Bidâye ve'n-nihâye, nu. 893. varak 64 b; e!-Mevâhibu'Hedünniyye, 1/366.

[←143]

[34] İbni Şihâb'dan rivayet edildiğine göre ashâbdan Câbir b. Abdullah şöyle anlatırdı : Hayber halkından bir Yahudi kadını kızartılmış bir koyunu zehirleyerek Rasûiüllah (s.a.) in huzuruna sunmuş. Peygamber efendimiz de koyunun bir kolunu alarak yemeğe başlamıştı, ashâbdan bir gurup da onunla beraber yiyordu. Çok geçmeden Hz. Peygamber: «Ellerinizi etten çekiniz!» buyurmuş ve hemen Yahûdî kadınına adam göndererek celbetmiş; şöyle sormuş:

- Bu koyunu zehirlemişsin?

- Kim haber verdi sana?

- Şu elimdeki et parçası,

- Evet, zehirledim

- Niçin?

- Düşündüm ki eğer gerçek peygamberse ona zarar vermiyecektir. Şayet değilse Ölür, biz de kurtuluruz.

«Peygamber efendimiz bu kadını cezalandırmayarak affetmiş» (Sünen-ı Ebî Dâvûd, 2/482-483, ed-Dtyât/6). bk. Sahîh-i Buhârî. 7/32, et-Tıbb/55; Sahîh-i Müslim, hadis nu. 2190, es-Selâm 18; Sîrat-i İbni Hişâm, 2/800; Delâilü'n nübüvve, s. 153; ei-Kâmü, 2/150.

[←144]

[35] bk, Sünen-i Tirmizî, 12/106-107; Delâilü‘n-nubuvve, s. 126.

[←145]

Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 108-111.

[36] bk, Sahih-i Müslim, hadîs nu, 2873, e!-Cenne/17; el-Bidâye ve'n-nlhâye, nu. 892. varak 296a,

[←146]

[37] Müellif es-Sâbûnî el-Kifâye'sinde konu ile ilgili şu izahatı vermektedir (varak 42b): «Hz. Peygamberin, müstakbele alî verdiği haberlerin bir kısmı Kur'anda zikredilmiştir. Meselâ, «Yakında o (müşrik) topluluğu bozulacak ve onlar arkalarını dönüp kaçacaklardır» (ei-Kamer, 54/45.Kureyş müşrikleri için inen bu Mekkî âyetin haber verdiği husus Bedir savaşında gerçekleşmiştir). Yine (Bedir / savaşı hakkında nazil olan) şu âyet :«Hani Aiiah size, iki taifeden birinin size M : boyun eğeceğini va'detmişti» (el-Enfâl, 8/7), Yine «Siz çetin savaşçılar olan bir kavme yakında da'vet olunacaksınız» (el-Feth. 48/16) âyet-i kerîmesi M bundan . maksad ya (halîfe Ebû Bekir devrindeki) Benî Hanife savaşı veya İranlılarla

yapılan savaştır, bunların her ikisine de âyetin muhâtab tuttuğu bedevi araplar çağırılmıştır. Bir başka âyetin meali de şöyledir : «Her halde sana Kur'ânı farz

kılan Allah eninde sonunda seni o dönüşü arzu edilen yere (Mekke'ye) döndürecektir» (el-Kasas, 28/85). Yine : «O hak dini diğer bütün dinlere gaaüp getirmesi için …» (et-Tevbe, 9/33) mealindeki âyet-i kerîme. Hakikatte de Allah öyle yapmıştır. Bir de Yahudilerden bahseden şu âyet-i kerîmeler; «De ki eğer

Allah yanında âhiret yurdu(nun nimetleri) diğer insanlara değil de yalnız size aitse, haydi o halde öiümü temenni edin, şayet samimi iseni2! Fakat onlar önceden işledikleri günahlar yüzünden onu hiç bir zaman arzu etmezler»

(ei-Bakara, 2/94-95).

Gerçekte de Yahudiler devamlı olarak ölümü yalan sayan İşler yapmaya düşkünlük gösterirler. Yine Yahudiler hakkında : «Onlar nerede bulunurlarsa bulunsunlar üzerlerine zillet damgası vurulmuştur. Meğer ki Allah'ın lûtfuna ve insanların ahdine sığınmış olsunlar» (Âl-i imrân 3/112) buyurmuş ve hakikaten yeryüzünün gerek şarkında, gerek garbındaki Yahudilerin hallerinde bu, aynen vâki' olmuştur. Geleceğe ait haberlerin bir kısmı İse şöhret bulmuş hadîslerde yer almıştır. Meselâ : «Yeryüzü önümde durulmuş ve onun şarkı ile gabrı bana gösterilmiştir. Ümmetimin hükümranlığı, bana dürülüp gösterildiği yerlere kadar ulaşacaktır» (Sünen-İ Ebî Dâvûd, 2/413, el-Fiîen/1 : Sünen-i bnl Mâce, hadîs nu. 3952) hadîsi gibi ki onun ümmetinin hükümranlığı yer küresinin şarkına da garbına da ulaşmış bulunmaktadır, Yine Hz. Peygamberin Ammâr'a hitaben «Seni âsî bir topluluk öldürecektir» (A'lâmu'n-Nubuvve, s. 69) sözü; Hz. Ömer, Osman ve Ali'yi (r.a) şehidlikle müjdelemesi ye «Benden sonra hilâfet otuz yıl sürecektir» (Sünen-i Ebî Dâvûd, 2/515, es-Sunne/8; Sünen-İ Tirmizi, hadîs nu. 2226) gibi beyanları hep bu nevi'dendir.Ayrıca kıyamet alâmetleri hakkında, şöyle şöyle olacaktır, tarzında vârid olan haberler - ki çoğu zamanımıza kadar vuku bulmuştur - ile sayıiamıyacak kadar diğer bir çok haberler vardır.» Bu konu için bk. Sahih-i Buhârî. 4/175. 179-180, 182, el-Menâkıb/25; Delâilü'n-Nübüvve, s. 43,469,547; ei-Bidâye ve'n-nihâye, nu. 893, varak 78a.

[←147]

[38] Hatim b. Abdullah et-Taaî, Ebû Adiy; Câhiliyye devrine ait bir şâir olup kahramanlığı, cömertliği ve asâletiyle şöhret bulmuştur. Cömertliği darb-ı mesel haline gelmiştir. Hicretten önce 46/Mi!âdî 578 yılında vefat etmiştir (el-A'lâm 2/151.)

[←148]

[39] Birinci Husrev diye tanınan Nûşirevân Sâsânî hükümdarlarının en büyüğü olup darb-ı mesel haline gelen adaletiyle şöhret bulmuştur. 579 m. yılında ölmüştür (el-Müncid fi'l-edebi ve'l-ulûm, Kisra mad).

[←149]

[40] Nu'mân b. Sabit, Ebû Hanîfe, Kûfe'li; Hanefiyy© mezhebinin imâmı mutlak Müctehid derecesinde fakîh; 150h/767 m. yılında vefat etmiştir (el-A'lâm, 9/4 ; Zeylü'l-Cevâhlri'l-mudiyye. 2/450-519.

[←150]

[41] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 111-113.

[←151]

[42] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 113.

[←152]

[43] Sebe1, 34/28.

[←153]

[44] ei-A'râf. 7/158

[←154]

[45] Sahîh-i Buhârî 1/4, Bed'u'i-vahy/6, 5/136, el-Megâzî/82; Sîratü Ibni HişârYı, 4/1025; Deiâilü'n-nubuvve. s. 287; Uyûnu'l-eser. 2/259-270; el-Bidâye ve'n-nihâye, nu. 892. varak 396a.

[←155]

[46] Sîratü İbni Hişâm, 4/1025; Uyünu'l-eser 2/259-270;el- Kâmil, 2/145; el-Bidâye ve'n-nihâye, nu. 892, varak 238b vd. Necâşfden maksad Habeş kralı Ashama b. Ebhar'dır. adının arapça karşılığı Atıyye'dir. Peygamber efendimizin devrinde müşlüman olmuş, fakat otıunla görüşmemiştir, 9 h. /630 m. yılında vefat etmiştir (el-fsâbe, nu. 473).

[←156]

[47] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 113.

[←157]

[48] el-ErVâm. 6/124

[←158]

[49] Müellif Sâbûnî Cenabı Hakkın şu âyetlerine işaret etmektedir: «Mûsâ dedi: Rab-bim, benim göğsüme genişlik ver, işimi kolayiaştır, dilimin şu düğümünü çöz ki sözümü İyi anlasınlar»,,. «Cenabı Hak buyurdu : Ey Mûsâ, istediğin sana verilmiştir.» (Tahâ, 20/25-28,36)

[←159]

[50] ef-Kifâye'nin ibaresi şu mealdedir (varak 45a) : «Havârlcden bir gurup - ki Fuday-le (doğrusu Fudayliyye olacak) diye isimlendirilir- «Peygamberlerden küfür sâdır olabilir» demişlerdir. Onlar bu hüküme, günah denilebilecek her fi'lin küfür sayılabileceği gibi yanlış bir prensibe bağlı kalarak varmışlardır.»

[←160]

[51] Bunun izahı el-Muntaka min ısmet'İ-enbiyâ' (adlı kitabımız) dadır» (el - Kİfâye, 45b), Bu kitap için Sâbûnfnin eserleri hakkında bilgi veren kısma bakınız.

[←161]

[52] en-Nisâ14/165.

[←162]

[53] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 114-115.

[←163]

[54] en-Neml, 27/40

[←164]

[55] Sâriye b. Züneym b. Abdullah b. Câbir; şâirlerden bir sahâbîdir, fetihler yapmış kumandanlardandır. Hz. Ömer hicretin 23. yılında onu ordu kumandanı ta'yin ederek İran beldelerine göndermiştir. 30h./650m. yılında vefat etmiştir (ei-İsâbe, nu.3034;el-A'lâm,3/U2).

[←165]

[56] bk. Delâilü‘n-nubuvve, s. 507 ek; es-Savâıku’l-muhnka, s. 101; el-KâmİI, 3/21-22; el-İsâbe, nu. 3034; el-Makqasıdu’l hasene, hadis nu. 1331.

[←166]

[57] bk. İbnu’l-Cevzl, Târihu Ömer b. el-Hattâb, s. 172-173; Mu’cemu’l-buldân. «en-Nfl» maddesi; es-Savâıku’l-muhnka. s. 102; el-Bidâye ve’n-nihâye, nu. 893. varak 149a.

[←167]

[58] Hâlid b. el-Velld b. el-Muğire; sahâbi, büyük fâtih; Mekke’nin fethinden önce hicretin yedinci yılında müslüman olmuştur. 21 h./642 m. yılında vefat etmiştir, (el-İsâbe, nu. 2201; el-Alâm. 2/341).

[←168]

[59] bk. el-sâbe, nu. 2201; e!-Kâmil 2/266-267 ; Delâilü‘n-nubuvve, s 382.

[←169]

[60] bk. el-sâbe, nu. 2201; e!-Kâmil 2/266-267 ; Delâilü‘n-nubuvve, s 382.

[←170]

[61] Müellif Nûreddîn es-Sâbûnî (r.h.) «el-Kifâye» adlı kitabında keramet bahsini şöyle bitirmiştir: «Tabiat kanununu bozan hâdise dört nevi’dir. Mucize : Meydan okuma (tehaddî) ve nübüvvet iddiasıyla beraber peygamberin elinde zuhur eden şeydir. Keramet: Şerîaîe bağlılık ve tekvâ hâlinde velînin elinde zuhur eden şeydir. Maûnet t Herhangi bir iddia olmaksızın sıradan mü‘minlerden birinin elinde vuku’ bulan şeydir. Mekr ve istidrâc: Tanrılık taslayanın kâfir ve bid’atçmm elinde vuku’ bulan şeydir. Şunu da söyüyelim ki sihir bu anlattıklarımızın dışında kalır. Çünkü sihir hakikatte anlattığımız şekilde tabiatta carî kanunu bozucu değildir. Şöyle ki insan eğitim ve egzersiz yoluyla onu irâdesi dâhilinde elde etmeye muktedir olur. Zira tabiatte carî olan kanun hükmünü sürdürmektedir. Binâenaleyh eğitim görüp de öğrendiklerini şartlarına uygun olarak tatbik eden kimse carî olan kanun gereğince gerekli neticeyi de ortaya koymuş olur. Şu kadar var ki neticeyi doğuran sebepler gizli (ve girift) olduğundan avam onları bilmediği gibi öğrenmek İçin de gayret sarf etmez. İşte bu sebeplerdir ki sihir haddizatında tabiatüsîu bir hâdise değildir».

[←171]

[62] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 116-117

[←172]

[63] Devlet reisliği aslında İslâm akaidini değil İslâm hukukunu alâkadar eden bir konudur. Fakat akaid fırkalarından biri olan Şîa çeşitli kollarıyla birlikte devlet reisliği hakkında muhtelif görüşler ileriye sürmekte ve bu arada konuyu bir akaid meselesi haline getirmektedir. Meselâ devlet reisinin peygamberler gibi ma'sûm olmasının şart koşulması gibi. İşte EhH sünnet âlimleri sapık fırkaların iddialarını cevaplandırmak ve Ehl-i sünnet mensuplarını yanlış görüşlerden korumak için devlet reisliği konusunu akaid meseleleri arasına almışlardır.

[←173]

[64] Bu tarihî hâdise için bk, Sâhîh-i Buhârî, 4/194, Ashâbu'n-nebiy/5; 8/25-28,126, el-Hudûd/31,el-Ahkâm/51;Sahîh-İ Müslim, hadîs nu, 1818 vd. el-İmâra/l;TaberîTarihi, 2/448 vd. e!-İmâme ve's-siyâse, s. 4 vd. el-Bidâye ve'n-nihâye, nu, 892, varak 502b. nu. 893, varak 102a.

[←174]

[65] Muvâviye b. Ebî Süfyân Sahr b, Harb; Kureyş‘in Emevî koluna mensûb bir sahâbî olup Şam’daki Emevî devletinin kurucusudur. Arap dâhil erindendir. 60 h. / 680 m. yılında vefat etmiştir (el-İsâbo, nu. 8070; el-A’lâm, 8/172)

[←175]

[66] Bu sözü Hz. Ebû Bekr'e nlsbet edilmiş olarak bulamadım. Ancak Taberî Tarihinde (2/457): «Ömer, mümkün değil, bir devirde iki halife bulunamaz, dedi» ifadesi mevcuddur. ef-lmâme ve's-siyâse'de de şu mealdeki İbare yer almıştır (s.7). «Ömer (r.a) kalktı ve: Olamaz, bir kına iki kiline sığam az, dedi»

[←176]

[67] Kaynaklarda bu İfadeyi aynen bulamadım. Benzer İfadeler İçin bk. Taberî Tarihi, 3/415,496,561; el-lmâme ve’s-slyâse, s. 51

[←177]

[68] Devlet reisleri adaletle hükmettikleri takdirde Kureyş‘tendlr; onlar anlaşma yaptıklarında gereğini yerine getirirler, yardımları İstendiği zaman esirgemezler». Bu hadisi, BeyhakI es-Sünenu’hkübrâ‘sında (8/144), Ebû Dâvûd et-TayâlisI de el- Müs-ned’Inde (s. 248) Enes b, Mâlikten rivayet etmişlerdir.Muhammed ez-ZâNd el-Kevserî lhkaaku‘1-hakk adlı eserlerinde şöyle demektedir (s. 20.21) : «İmdi hadîs sahih olsaydı Hz. Ebû Bekir (r.a) (haHfe ta’ylninin münakaşa ealidlgD Sekıyfe gününde mutlaka onunla davdan* isbat ederdi .Çünkü o gün münakaşa konusu edilen meselede bu hadîs apaçık bir delil teşkil eder. Hadis tenkidi İle meşgul olan bir çok alim, ashabdan hiç bir kimsenin münakaşa konusu ettikleri hilafet mevzuunda bu hacffsl oeHI olarak İleriye sürmeyisin!, bu hadîsin sahih oiamıyacagt-nın alametlerinden biri kabul ederler, Salöhaddih el-Alâî (vf. 761/1359) de Teflay-hu’l-fuhûm bl t enkıyhi sıyagn-utüm adlı eserinde, bazı kelâm alimlerinin İddiasına rağmen, Hz. Ebû Bekir’in bu haaTs ile ihticöc ettiğinin sâblt olmadığını zikretmiştir. KevserT acı geçen eserinde yine şöyle demiştir: «Ibni Hacer’ln, hadîsi lafzıyla Ahmed b. Hanbel’ln Müsnecflne atfen Ebû Bekir

ve Ebû Hüreyre (r.a) ya nlsbet edişine gelince, apaçık bir hatâdır. Çünkü hacfis bu lafızlarla Ebû Bekir ve Ebû Hüreyre’den rlvûyet edilen hadîsler arasında yer almadığı gjbi Sahîhayn’ae de (müsned olarak) mevcûd değildir. Ibni Hacer’e alt adlı risaleye ve oradaki tevatür İddiasına geBnce, bu, mutlak Kureyş‘ln fazHett konusunda varid oian hadisler hakkındadır, husûsî olarak bahis konusu edilen hâdls hakkında degll.»

[←178]

[69] Muhammed b. Idrls b. el-Abbas b. Osman b. Şâfl. Ebû Abdlllah; Kureyş kabilesinin Hösjmî kolundan, AbdCrtmuttaiib neslinden; EhH sünnetin dört imamından biri; bütün Safiler ona nisbet edilir; üstün bir zekâya «ÛNbdL fıkıh ve hadîs sahasında bir çok eseri mevcuddur; 204 h. /820 m. yılında vefat etmiştir (el-A'löm, 6/249)

[←179]

[70] Hz. Ömer’in ta>in ettiği şûra ehli şunlardı: Osman b. Affân. Atîb. EbîTöiib. Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. el-Avvâm, Sa’d b. Ebî Vakkas ve Abdurrahmân b. Avf (Allah hepsinden râzî otsun), bk. el-İmâme ve’s-siyâse, s. 23 vd. el-Bidâye ve’n-nihâye, nu. 893, varak 160a; es-Savâıku’l-muhrıka, s. 104 vd; TaberîTarihi, 3/264.

[←180]

[71] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 118-120.

[←181]

[72] el-Makaasıdu'i-hasene, hadîs nu. 1288; Keşfu'l-hafâ' hadîs nu, 2999. Ayrıca bk. Sünen-! Ebi Dâvûd, 2/414, ei-Hten/1; Sunen-i Tirmizî, hadis nu. 2167;!bni Mâce, hadîs nu. 3950.

[←182]

[73] el-İmame ve’s-siyâse. s. 12; el-Bidâye ve’n-nihâye, nu. 892, varak 502b. nu. 893, varak 102a. İbni Hacer el-Heysemî«es-Savâıku’l-muhrıka» adlı eserinde bu konudaki rivayetleri muteber kaynaklardan derliyerek hulâsa etmiştir (s. 13 vd.),

[←183]

[74] O hâdiselerden biri bizzat Rasûlullah (s .a.) in vefatıdır. Ashâb-i kiram bu hususta şaşkınlık göstermiş hatta içlerinden Hz. Ömer «Muhammed öldü! Diyen kimsenin boynunu vururum…» diyecek hale gelmişti. Bunun üzerine Ebû bekir bir konuşma yaparak şöyle demişti : «Muhammed'e tapan varsa bilsin ki o, ölmüştür; Allah'a tapanlar da onun daima hayy olup ölmediğini hatırlasınlar!» Şaşkınlık içinde kalan ashab Ebû Bekr'in bu sözleriyle Rasûlüllahın gerçekten vefat ettiğini anlamış oldular. Yine bu hâdiselerden biri Peygamber efendimizin nereye defnedileceği konusunda ortaya çıkan anlaşmazlıktı. Muhacirler onun Mekke'ye nakledilmesini teklif ederken Ensâr Medîne'de gömülmesini istiyorlardı. Bir kısmı da MescicH Ak-saa'ya götürülmesi fikrindeydi. Nihayet Ebû Bekir, onlara. «Peygamberler öldükleri yerde defnoiunurlar» mealindeki hadîsi nakledince görüşbirliğine vardılar. Yine ashâb-ı kiramın, Sekiyfe günü hilâfet hakkındaki görüş ayrılığı da bu hadislerden birini teşkil eder. O gün Medîne'li müslümanlar, Mekke'Ülere «Bizden de bir halîfe sizden de bir halîfe bulunsun» demişti. Bazıları Hz, Abbas'ı bir kısmı da Hz. AlTyi tercih ediyordu. Aralarında büyük bir kargaşanın çıkma ihtimali belirdiği bir sırada bu tehlike Ebû Bekr'in müdahalesiyle zail oldu.

«Resûiüllahın, şevkini tavsiye ettiği Üsâme ordusunun düşmana karşı gönderilmesi konusundaki tereddüt de zuhur eden ihtilâflardan biri oluyordu. Ashabın çoğu bundan vazgeçilmesinin uygun olacağı görüşünü izhâr ediyordu. Halîfe Ebû Bekir ise «Medîne şehri canavarların barınağı haline gelse bile Rasûlüllahın karar verdiği bir işi bozamam ve onun emrine muhalefet edemem!» Diyerek orduyu şevketti. Onun bu hareketinin isabetli olduğu sonradan anlaşıldı. Yine ashâb-ı kiramın, vergilerini vermekten imtina' eden mürtedlerle savaşmak konusundaki tutumları o zamanlar beliren önemli hâdiseler cümlesindendi. Ashabın tamamının görüşü, halifenin, mürtedlere bu yıl için vergiler konusunda müsamaha göstermesi ve isteklerine uygun oiarak onlarla barış akdetmesi noktasında birleşiyordu. Buna mukabil halife, «Daha önce Rasûlüllaha ödedikleri bir yıllık hayvan vergisinden bile imtina ederlerse onlarla kılınç muharebesine girişirim!» diyerek mürtedlere savaş açmaya karar verdi. Kendisine «Ashabın büyük çoğunluğu senin gibi düşünmezken sen kimin yardımıyla savaşacaksın?» diye sorulunca kızı Aişe ile Es-mâ'ya işaret ederek «Şu iki kızımla!» tarzındaki meşhur cevabını verdi» (el-Kİföye, Laleü nüshası varak 49a-b, Aşir Efendi nüshası, varak 82a.)

[←184]

[75] Osman b. Affân b. EbTI-Âs b. Umeyye; Kureyş'ten, emîru'l-mu'minîn, zü'nnûreyn; huiefâ-i râşidînin üçüncüsudür. 35 h. /656 m. yılında. Medîne'de, Kurban bayramı sabahı evinde Kur'ân okurken şehîd edilmiştir (el-İsâbe, nu. 5450; el-A'lâm 4/371).

[←185]

[76] Sahîh-i Buhârî, 8/126, el-Ahkâm/51; Sahîh-i Müslim, hadîs nu. 1823, el İmöre/2;TaberîTarthi, 2/167 vd. el-İmâme. ve’s-siyâse. s. 18-20; es-Savâıku’i-muhrıka, s. 88

[←186]

[77] Abdurrahmân b. Avf b. Abdi Ayf b. Abdülhâris, Ebû Muhammed; Kureyş'in Züh-re oğulları kolundan; ashabın büyüklerinden ve cennetle müjdelenen on kişiden birli; İlk müslümanlardandır. 32 h. /652 m. yılında vefat etmiştir (el-İsâbe, nu. 5181 :el-AlÛm,4/95).

[←187]

[78] Talha b. Ubeydullah b. Osman et-Teymî, Ebû Muhammed; Kureyş'ü bir sahâbîdir. Cesurdu, cömertlerden ve cennetle müjdelenenlerden biriydi. 36 h/656 m. yılında Cemel vak'astnda öldürülmüştür (el-A'lâm, 3/331).

[←188]

[79] Zübeyr b. el-Avvâm b. Hüveylid el-Esedî, Ebû Abdillah; Kureyş'ü sahâbî, aşere-İ mübeşşereden; 36h./656 m. yılında, Cemel vak'asında hile ile öldürülmüştür (el-İsâbe. nu. 2789; el-A'lâm, 3/74).

[←189]

[80] Sa'd b. Ebî Vakkaas Mâlik b. Üheyb b. Abdi Menâf, Ebû İshâk; Kureyş'in Zühre oğulları koluna mensûb sahâbî, Aşere-i mübeşşereden; 55 h./ 675 m. yılında vefat etmiştir (el-İsöbe, nu. 3194).

[←190]

[81] bk. el-İmâme ve's-sîyâse, s. 27 vd; Taberi Tarihi, 3/399 vd. es-Savâıku'l-muhnka, s. 112-115.

[←191]

[82] el-İmâme ve'ssiyâse, s. 46 vd.Taberî Tarihi, 3/450 vd. el-KâmlI 3/98 vd.

[←192]

[83] Sahîh olarak rivayet edildiQine göre Hz. Âişe, Cemel harbine çıkışına sonradan pişman olmuş, hatta başörtüsünü ıslatacak kadar onun için ağlamıştır. Yine rivayet olundu ki Hz. Talha Cemel vak'asında son nefeslerini yaşarken Hz. Alî'nin ordusundan bir gence elini uzatmış ve «Elini uzat da Emîru'l-mu'minin (Hz. AID adına sana bey'at edeyim!» demiş. Talha, bu işi. âdil bir zâtın hilâfetine bey'at etmiş olarak ölmek için yapmıştır. Bazı âlimlerimiz Hz. AİTnİn hilâfetine ashabın ittifak ettiğini bile iddia etmiştir. Çünkü oniar, hilâfetin Alî ve Osman'dan ibaret iki zattan birine ait olacağı noktasında ittifak etmişlerdi. Bunlardan Hz. Osman Şehâdet şerbetini içerek aradan çıkınca Hz. AİTnin hilâfetine icma' hâsıl omuştur» (el-Kifâye, varak 52b.) bk. TaberîTarihi,3/548; el-Kâmil, 3/132.

[←193]

[84] Sünen-i Ebî Dâvûd, 2/515, es-Sünen/8; Sünen-i Tirmizî, hadîs nu. 2226.

[←194]

[85] Allah elçisi Muhammed (s.a.) İn kızı Falıma, dedesi Abdullah, onun da babası Abdûlmuttalib, Kureyş‘in Hâşimî kolundan. Annesi Hüveylid kızı Hadîce’dir. Alîb. EbîTâlib ile evlenmiş, ondan Hasan, Hüseyin, Ümm-i Külsüm ve Zeyneb adında dört çocuğu olmuştur. 11 h, /632 m. yılında rahmet-i Rahmana kavuşmuştur (el-İsâbe, nu. 830; el-A’iâm, 5/329).

[←195]

[86] Sünen-i Tirmizî. 12/244

[←196]

[87] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 120-123.

[←197]

[1] İrâde Kaza ve Kader» adını verdiğimiz bu üçüncü bölümde kelâm ilminin mühim meselelerinden biri sayılan kader problemi ile ondan neş'et eden bazı konular üzerinde durulacaktır. İhtilâf konusu meselelerde daima mu'tedil bir yol ta'kibeden Ehl-i sünnetin karşısına, kader mevzuunda, insan İrâdesini İnkâr eden CebriyyG ile Allah'ın ezeli irâdesini inkâr eden Kaderiyye ve bilhassa Mu'tezile çıkmaktadır. Ehl-i sünnet dışı olmakla beraber ilmî sayılabilecek bir ekol kurmuş bulunan Mutezile kendisini «Ehl-i adi» kabul eder. Onlara göre kulların ihtiyarî fiillerini Allah taâlânın yaratması, sonra da bu fiillerden kötü olanlara mukabil onları cezalandırması zulümdür, hi km etsizi iktir. Aksine, bu fiillere karışmıyarak tamamen kulun müstakil İrâdesine terketmesi de adalettir, işte müeilif Sâbûnî, kadere müteallik meselelerin tamamına «Ta'dîl ve Tecvîr Meseleleri» demiş ve adalet ile zulmü (veya hikmet ile sefehi) ta'rif ederek hangi fiilin yüce Allah'a nisbet edilebileceğini, hangisinin de ona nisbet edilemiyecegini anlatmak istemiştir.

[←198]

[2] Ehl-i kıble, Kâ'beye müteveccihen namaz kılmanın farzıyyetini kabul eden kimseler, demektir. Binâenaleyh Ehl-i sünnette birlikte diQer İslâmî fırkalar da Ehl-i kıbledendir. Nitekim bu husus müellifimizin ifadesinden de anlaşılmaktadır, (bk. Ab-düikaahir el-Bâgdâdî, el-Fark beyne'l-fırak, s. 12-14).

[←199]

[3] Hikmet medih ve kemâl sıfatlarından, sefeh de zem ve eksiklik belirtilerindendir. Bütün müslümanlar, yüce Allah'ın hikmetle mevsûf olduğu ve sefehten münezzeh bulunduğu noktasında ittifak etmişler, fakat bunun ötesinde belirli bazı fiillerin hikmet mi, yoksa sefeh mi olduğu konusunda aralarında görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Bu fiilleri hikmet telâkkî eden, onların Allah taâlâdan sudur etmesini de benimser, sefeh kabul eden ise derin hikmet sahibi Yaratıcı'dan bu gibi fiillerin zuhurunu elbette muhal görür. İşte bu nevi1 meselelere «Ta'dil ve Tecvîr meseleleri» denir. Bu bölümün ana konularından birini teşkil ettiği için söze «Kullara ait fiillerin yaratılması (Halku efâli'l-ibâd)» ile başlıyacağız. İstitâat bahsini de bir mukaddime olarak ilk önce ele alacağız. Çünkü istitâat sözkonusu ettiğimiz ' meselelerin istinad ettiği prensiplerdendir» (el-Kifâye, varak 54a).

[←200]

Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 127-128.

[4] İstitâat iki nevi'dir. Birincisi fi'lin vukuu için gerekli vâsıta ve âletlerin yerinde ve sıhhatli olmasıdır. Bu ney'i istitâat bilittifak fiilden öne© bulunur. Ta'rîfi: «Hürriyet ve ihtiyar sahibi bir kimsenin kendi iradesiyle fi'li icra etmeye hazır olmasıdır." «Yol bakımından hacca muktedir olan.,» CAl-i imrân, 3/97) mealindeki âyet-i kerimede geçen istitâattan maksad bu nevi1 istitöatttr. İstitâatın ikincisi bizzat kudretin kendisidir. Bu nevi' istitâat bazılarına göre. «Fi'lin meydana gelişine bizzat tesir eden kesin bir irâdeden doğan bir kudrettim diye ta'rîf edilir. Cenâb-ı hakkın «Onlar işitmeye muktedir olamazlardı» (Hûd.l 1/20) mealindeki âyet-i kerimesinde geçen istitâattan maksad da budur» (eM'timâd, varak 50a).

[←201]

[5] Bilindiği üzere insan vücudunda hareketi sağlayan kaslardır. Kasların bir kısmı kol ve bacaklarda olduğu gibi kendi isteğimizle hareket eder. Bir kısmı da kendi isteğimize bağlı olmıyarak mide ve kalb gibi iç uzuvlarımızın hareketini sağlar. İhtiyarî fiillerden maksad kendi isteğimize bağlı olarak çalışan kaslarımızla yaptığımız işlerdir.

[←202]

[6] Müellifin, üzerinde önemle durduğu nokta ihtiyarî bir fi’li işlerken kulda mevcûd olduğunu kabul ettiğimiz kudretin özelliğidir. Böyle bir kudreti Cebriyye kabul etmezken Ehl-i sünnet ile Mu’tezile bunun mevcudiyetini benimser. Ancak Mutezile, ihtiyarî bir fi’lln meydana gelebilmesi için gerekli kudrete, kul, o fi’li yapmaya başlamadan önce sahib olduğunu iddia eder. Böylece Kul o fi’li kendi başına, müstakillen yapmış olur, Allah’ın bunda hiç bir dahli olmaz. Bunun neticesi-dirki Mu’tezile «Kul kendi fi’linin halikıdır» der, Ehl-i sünnete göre ise, ihtiyari bir fi’li İşleyebilmek için kulda mevcûd olması gereken kudret o fi’le tam başlamadan önce onda mevcûd değildir. Ancak kul, işi yapmaya karar verip tam ifâ edeceği anda Allah taâlâ gerekli kudreti yaratıp ona verir. Böylece o fi’fi hakikatte işleyen Allah tahâlâ olur. Bunun içindir ki Ehl-i sünnet «Bütün fiillerin hâliki Allah’tır» der. Müellif Sâbûnî, metinde, kulda bulunduğunu kabul ettiğimiz «kuclret»in bir araz olduğunu, araz denen şeyin de iki ân ve iki zaman içinde devam edemiye-ceğini, binâenaleyh fiilden önce varsa fiil ânında bulunamayacağını, bunun ise muhal olduğunu… isbata çalışır. Görüldüğü gibi bütün bunlar aklî isbatlardır. Nakli isbatlar ise müteakip bahislerde görülecektir.

[←203]

[7] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 129-131.

[←204]

[8] Teceddüd-i emsal, benzerlerin, aynı mâhiyette oian sıfat veya arazların yenilenil me5i, yani ardarda devam etmesi, demektir. Meselâ dînen kullaniimasi mubah olan eşyanın taşıdığı bu ibâha (hilliyet) veya birinin mülkiyetinde bulunan bir nesnenin taşıdığı mülkiyet vasfı birer arazdır. Arazlar devamlılık arzetmediğine göre söz konusu edilen ibâha ve mülkiyet vasıfları şu anda varsa bundan sonraki zaman bölümleri içinde yok demektir. O halde filân şeyin kullanılması mubah olmaktan çıkmış veya filân nesne filânın mülkiyeti altında bulunma vasfını kaybetmiştir. İşte burada teceddüd-i emsal imdadımıza yetişir. Arazların her biri geçici olmakla beraber îeceddüd-i emsal yoluyla her bir arazın yok oluşunun peşinden onun bir misli, bir benzeri yerine geçer ve böylelikle eşyadaki araziyet sürer gider, tıpkı kesik kesik noktalardan doğrunun teşekkül etmesi gibi. İnsanın şahsındaki küfür ve iman arazları (vasıfları) da aynen bunun gibidir. Metinde söz konusu edilen sı kudret arazı da bunları teşbih edilmekte, onun her zaman, yani fiilden önce de, fi’lin vukuu sırasında da mevcûd olabileceği iddia edilmektedir.

[←205]

Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 131.

[9] Ahmed b. İbrâhîm b. Abdullah, Ebû'l-ADbâs; Eş'arî bir mütekellimdir, eserleri vardır, bk. Şerhu'l-lhyâ 2/5: TebyTnu kezibi'l-müfteri 1/393; İşârâtü'l-merâm, s. 24.

[←206]

[10] Ahmed b. Ömer b, Süreye. Ebûi-Abbâs; kaadî, Şafiî fakîh ve müîekeilim, bir çok eseri vardır. 306 h./918. m. yılında vefat etmiştir (Tabakaatü‘s-Sübkî 2/87; el-A’îâm. 1/178).

[←207]

[11] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 131-133.

[←208]

[12] el-Enâm. 6/102.

[←209]

[13] Er-Râ‘d. 13/16.

[←210]

[14] es-Saffât, 37/96.

[←211]

[15] Bu hahîsi Buhâfî «Halku eföli'Hbâd» adlı eserinde Yetmiştir Suyutı de «Bugyetu'i-vuât» ında <s.271.2yû' b. Said el-Afı'fPnın terceme-ı hûhnde) Hz^Hu zeyfe'ye varan bir sonedle Rasûlüllah (s.a.) efendimizden aynı hadMnaMetmj ve şu notu ilâve etmiştir: «Bu sahih bir hadîstir, bunu el-Hakım^yhaynın şartına uygun» kaydıyla tahrîç etmiş, gerek ez-Zehebı «Telhıs»ında, gerek el-irakı «Müstahrec» inde bu hadîsi tenkîde tâbi' tutmamıştır.»

[←212]

[16] el-Mülk,67/14.

[←213]

[17] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 134-136.

[←214]

[18] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 136.

[←215]

[19] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 136.

[←216]

[20] Çünkü fi'lin ta'rifi, mümkini imkân halinden alıp gerçek varoluşa (vücûda) irca' etmekten ibarettir. Burada söz konusu edilen vücuddan maksat gerçekleşmek, realitede var olmaktır. Yalnız zikri geçen irca Allah'a nisbeî ediünce var olması ' aklen mümkün o!an şeyi îcâd etmek mânasına, kula nisbet edilince de mümkin bir fiili yapmak için vasıtasına (âletine) başvurmak mânâsına gelir. Buna göre nfiii» kelimesi (Allah'a da kula da şâmil bir) âm olur, «halk» Allah taâlâya, «kesb» de kula hâs olur» (el-Kifâye, varak 62b.)

[←217]

[21] el-Kifâye’den (varak 59a): «Eş‘ariyye âlimlerinin tamamı, kullara alt flillerh Allah taâlantn mahlûku olduğu ve bu flitlerin kulun İrade kudretinin daMttnde bulunau-Qu noktasnda biz MâfürîdSere muvafakat etmiştir. Yalnız onlar kulunlrade^kudretinin dahilinde otan bir işe hakikat manasında «fiil» adım vermekte bize muhalefet ederek demişlerdir ki: «KuHar tarafından meydana getirilen İşe JaMrat mânâsında kesb. mecaz manasında fiil denilir.» Çünkü onlarca hakM fHI ancak îcad olabilir. «Kulun kesblne hakikat manada fll adı verilebilir mi .verilemez: mi» tarzında göze çarpan bu İhtilaf gerçekte öze ait olmayp lâfza racl bir ntilamr»

[←218]

[22] et-MÖlde,5/110.

[←219]

[23] eHVIu’mlnûn, 23/14.

[←220]

[24] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 136-137.

[←221]

[25] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 137.

[←222]

[26] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 138.

[←223]

[27] Tevffd lügatte; Doğurma, meydana getirme,… neticesini verme demektir. Istılahta, «Bir fi’lin diğer bir fiil vasıtasıyla dolaylı olarak failinden neş‘et etmesidir, elin hareketi sebebiyle anahtarın hareketi gibi» diye ta’rîf ve izah edilir. Mu’tezüenin benimsediği bu tevlîd prensibi içinde, ayrıca, fiillerin sonunda hâsıl olan neticenin doğrudan doğruya o fi’lîn eseri olduğu görüşü de mevcuddur. Şöyle ki Mu’tezile, bilindiği üzere, kullara ait ihtiyarî fiillerin meydana gelişini tamamen kullara nisbet ederler. Kul - meselâ - camı kırmak için ilâhî kudret ve îcâdın müdâhalesi olmadan tamamen kendi kasıd ve iradesiyle yumruğunu kaldırarak cama vurur. Bu birinci safhaya fi’lin vukuu diyoruz. İkinci safha camın kinim asıdır, buna fi’lin netice ve eseri denir. Mutezileye göre ikinci safha da (misâlimizdeki camın kırılşı) İlâ- , hî kudret ve îcâdın müdâhalesi olmadan, tamamen fi’lin mahsûlüdür, ondan doğma (mütevvellid) dir. İşte Kelam ıstılahında bu hâdiseye, yani fi’lin kendi neticesinl yine kendisinin doğurmasına «tevlîd» doğan bu neticelere de «mütevellidât» denilmiştir. Ehl-i sünnete göre gerek fi’lin vukuu (kulun yumruğunu cama vurması), gerek vuku’ bulmuş bir fi’lin neticesinin husulü (camın kırılması) hakîkat mânâda Allah’ın icadıyla olur. Mutezilenin benimsediği tevlîd bir nevi’ determinizmdir. Tabiî ilimler için kabu! edilen tecrübî determinizm tabiat kanunlarının umûmî ve zarurî oluşuna istinad eder. Bu telâkkî, Allah’tan başka her şey için. kabul ettiğimiz imkân prensibini, tesadüfü, keramet ve mu’clzeyi… inkâr eder. Ancak son araştırmalar bu telâkkinin yersiz olduğunu ortaya koymuştur. Emil But-ro’nun (Emile Boutroux, 1845-1921) kaleme aldığı ve H. Z, Ülken’in türkçeye çevirdiği «Tabiat Kanunlarının Zorunsuzlugu Hakkında» adlı eser (Millî Eğitim Bakanlığı yayınlarından, İstanbul. 1947) bu sahada yapılan çalışmalardan biridir.

[←224]

[28] Ibrâhîm b. Seyyar b. Hâni', Ebü İshâk; Basralı, Mu'tezile imamlarındandır. Felsefi ilimlerde derinleşmiş ve kendisine has bazı görüşlere sâhibolmuştur. Mu'teziie fır- ..; kalanndan onun görüşünü benimseyenlere Nezzamiyye adı verilmiştir. 231 h./845 m. yılında vefat etmiştir (el-A'lâm, 1/36),

[←225]

[29] Mu'tezüenin büyük çoğunluğu, fiillere ait eser ve neticelerin o fi'ii işleyen kulun icadıyla meydana geldiğini, Allah taâlânm bunda bir tesiri bulunmadığını kabul eder ye bunlara «ef'âi-i mütevveilide» (veya mütavellidât) adını verirler. Nezzâm ise mütevvellidâttn, yaratılış îcâbı, Aiah taâlânm eseri olduğunu ileri sürmüş-tür.Yani Allah taâlâ, canlıyı, dövülme filinden mutlaka elem duyacak bir tabîat-te yaratmıştır binaenaleyh bu neticenin (elemin) doğuşunda ne Allah'ın, ne de kulun bir tesiri yoktur. Kalânîsî de, «Neticeler, tabiatîcâbt, Allah'ın eseridir, yani onun tab'ı Allah tarafından öyle tesbit edilmiştir» demiştir. Bu izah Nezzâm'ın görüşüne yakındır, hatta onun aynıdır. Bu iki görüşün özü, tabiatçılann telâkkisinde olduğu gibi, sebeb bulunduğu takdirde neticesinin de mutlaka bulunacağı fikrinden ibarettir» (el-Kİfâye, varak 64a).

[←226]

[30] Sümâme b. el-Eşres en-Numeyri, Ebû Ma'n; Mu'tezile ileri gelenlerindendir, ona bağlı olanlara Sümâmlyye denilmiştir. 213 h./828 m. yıhnda vefat etmiştir (el-A'iâm, 2/86).

[←227]

[31] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 139-140.

[←228]

[32] Teklifin gayesi, Mutezileye göre edâ (yerine getirilmesi), bize göre ise imtihandır» (el-l'timâd, varak 73b)

[←229]

[33] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 141.

[←230]

[34] el-Bakara.2 286

[←231]

[35] el-Bakara.2/31

[←232]

[36] Sahlh-i Buhâri. 3/17, el-Buyû 140,8/218, et-Tevhid/56,

Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 141.

[←233]

[37] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 141-142.

[←234]

[38] Amr b. Hişâm b. el-Mugîra; Kureyş'in Mahzûmiyye kolundan; Rasûlüllah (s.a.) efendimizin en büyük düşmanı; Câhiliyye devrinde Kureyşin dahî, kahraman ve eşröfındandı. İnadı yüzünden küfründe ısrar etti ve Büyük Bedir gününde, 2 h./ 624 m. yılında öldürüldü.

[←235]

[39] Rr'avn» Eski Mısır hükümdarlarına verilen bir lâkabdır. Milâddan önce 3200 tarihinde başlayıp m.ö. 342 yılına kadar devam eden 30 kadar sülâlesi vardır. Kur'ân-ı kerimde zikri geçen Rr'avn, Uz, Musa'nın nübüvveti arasında hükümdar olandır. Adının el-Velîd b. Mus'ab olduğu sanılmaktadır (bk. İsiâm Ansiklopedisi ve el-Müncid fi'l-edebi ve'l-ulûm, Rr'avn maddesi; M. Hamal Yazır, Hak Dini Kur'ân Dili, el-Bakara, 2/49 âyetinin tefsiri).

[←236]

[40] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 142.

[←237]

[41] el-Bakara, 2/286.

[←238]

[42] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 142-143.

[←239]

[43] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 143.

[←240]

[44] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 143.

[←241]

[45] ed-Dehr, 76/30.

[←242]

[46] el-En'âm. 6/107.

[←243]

[47] Yûnus, 10/99.

[←244]

[48] ©f-Rö‘d, 13/27,

[←245]

[49] el-Enâm,6/125.

[←246]

[50] «İrâde ile meşîet bir kaç mânâda kullanılır: Temenni, dua, emir, rızâ, tahakküm ve cebri izâl© gibi. Bunlardan temennî mânâsındaki irâdenin Allah'a nisbeti caiz değildir, çünkü o, acz ve cehl alâmetidir. Allah taâlâ ise bundan yüce ve münezzehtir. Emir ile rızâ mânâsına gelen irâdenin ise Allah'a nisbeti caizdir, ancak bu irâde ma'sıyet ve kötülüklere şâmil değildir. Tahakküm ve cebrin izâlesi mâ-nâstndaki irâdeye gelince, bu, Allah'ın bir sıfatı olup kendi îcâdının mahsûlü olan her şeye - müslümanların ittifakıyla - şâmildir. Şu kadar var ki Mu'tezile, kullara ait fiillerin Allah'ın yaratmasıyla vücûd bulduğunu inkâr ettiğinden kötülük ve ması-yetlerin onun ifâdesi altında bulduğunu kabul edememiştir. 8ize göre İse her şey Allah'ın icadıyla vücüd bulduğundan aynı zamanda onun irâdesi altına girmiş bulunur" (el-KIfâye. varak 67b vd.)

[←247]

[51] Peygamber (s.a.) efendimiz kızlarından bazılarına dinî konuları öğretirken şöyle derdi: «Her sabah şu tesbîhi tekrarla: Allah'a teşbih eder, ona hamdederim. Kuvvet ve kudret ancak Allah iledir. Allah'ın dilediği olur, dilemediği olmaz…" (Sü-nen-i Ebî Dâvud, 2/614, el-Edeb/101; bk. el-Esmâ' ve's-sıfât, s. 160-164).

[←248]

[52] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 144-145.

[←249]

[53] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 145.

[←250]

[54] el-Kehf, 18/29.

[←251]

[55] Fusslet.41/40.

[←252]

[56] et-Tûr, 52/66.

[←253]

[57] el-Bakara, 2/185.

[←254]

[58] Gâflr,40/31.

[←255]

[59] Bahis konusu ûyetln baş tarafı şöyledir, Meûlen: «Ramazan ayı ki Kufân o ayda İndirilmiştir, insanlara hidayet rehberi, doğru yolun ve hak İle battı ayırdeden hükümlerin apaçık delillerini İhtiva1 eden Kur"ân. O halde içinizden o aya erlşebilen kimse onu oruçla geçirsin. Kim de hasta olur veya seferde bulunursa, tutamadığı günler sayısınca dtfler günlerde oruç tutsun."

[←256]

[60] el-İsrâ; 17/7.

[←257]

[61] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 146-147.

[←258]

[62] Ma’dûm, yok, gayr-ı mevcûd demektir, İstılahta, zihnin dışında (hariçte) ne bizzat, ne do başkasına baölı olarak bukjnmıyan ma’tûm-i ilâhî, diye ta’rtf olunur. Önceki bahiste İlâhî irâdenin her şeye şâmn olduğunu İsbat etmemiz karşısında «acaba_ ma’dûma da şâmil midir?» alye akla gelebilecek bir soruya cevap teşkil etmek üzere bu faal açılmıştır.

[←259]

[63] Bu hadisin kaynağı 36 numaralı dipnotunda zikredilmiştir.

[←260]

[64] «Şey»: var olan, var olması mümkün olan (mevcûd ve mümkin).

[←261]

[65] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 147-148.

[←262]

[66] «Mü‘tezüe âlimlerinin çoğunluğu «Kui için en elverişli olanı yapmak ve onu kula vermek Allah üzerine vâcibdir” dediler. Bişr b. el-Mu’temir ile ona tâbi’ olanlar ise «Kul hakkında en uygun olanı yerine getirmek Allah’a vâcib değildir, fakat kulu için hayra vesile olanı yapmak ona vâcibdir, kullar için kötülüğe vesile olacak şeyi yapması ise caiz değildir» demiştir». (el-Kifâye. varak 72 b.)

[←263]

[67] «Zira müslümanlar ve semavî dinlere inananların hepsi taaîlere yardım etmesini, günahlardan korumasını ve belölartnt izâle etmesini (Cenâb-ı Haktan) niyaz ederler; nassbu hakikati naber vermiştir» (ei-İ’îimâd, varak 70a-b).

[←264]

[68] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 149-150.

[←265]

[69] Sa’dettin Teftâzânfnin «Şerhu’l-Akaid» inde mevzu’ ile alâkalı olarak verdiği izahâ-tı-faideli olur umuduyla - dercediyorum: (İstanbul, 1315 h. baskısı, s. 127-128): «Rızık, Allah taâlânın, canlıya sevkettiği ve canlının yediği şeyin adıdır. Bu, helâl olabileceği gibi haram da olur. Bu ta’rif, nzkın, «Canlının kendisiyle beslendiği şey» tarzında izah edilmesinden daha doğrudur. Çünkü sonuncu ta’rif, rızık mefhûmunda dâhil olduğu halde Allah îaâlâya nisbet unsurundan yoksundur. Mutezileye göre haram nzık değildir. Çünkü onlar rızkı, bazan «Meşru, mâlikin mülkiyeti altında bulundurup yediği şeydir.» bazan da «Kendisiyle faidelenmenin memnu’ olmadığı şeydir» diye îa’rif ve izah etmişlerdir. Bu ise ancak helâl olabilir. …Bu ihtilâfın temeli şunlara dayanır: Rızık mefhûmunda Allah taâlâya nisbet ediliş mutlaka bahis konusudur, Allah’tan başka rızık verici yoktur, kul haram yemekten Ötürü zem ve cezaya müstahaktır; halbuki yüce Allah’a istinâd eden bir şey körü olamaz, onu işleyen kişi de zem ve cezaya müstahak olmamalıdır. Ehl-i sünnetin cevabı şöyledir; Kulun cezaya çarptırılması kendi isteğiyle haramın sebeblerine başvurmuş olmasındandır”.

[←266]

[70] Hûd, 11/6.

[←267]

[71] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 151.

[←268]

[72] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 151.

[←269]

[73] el-Bakara. 2/168.

[←270]

[74] «Şeyh Ebû'i-Hsan er-Rüstûgfenî ve Ebû İshâk el-İsferâinî bu meselede kökte bir ayrılığın mevcûd olduğunu kabul etmeyip «İhtilâf sadece lâfız bakımındandır» demişlerdir. Doğru olan görüş de budur» (el-İ'timâd, varak 75a).

[←271]

[75] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 151-152.

[←272]

[76] Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd el-Kâ‘bî, Ebû‘l-Kaasim; Mu’tezile imamlarından biri ve Kâ‘biyye diye İsimlendirilen zümrenin reisi. 319 h./ 931 yılında vefat etmiştir (el-A1am,4/189.

[←273]

[77] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 153.

[←274]

[78] Bu hadîs için SüyûITnln el-Câmiu's-sagir'İne ve el-MünâvTye ait şerhine («Sılatü'r-rahım» maddesi) ve bir de Sehâvi'nin el-Makaasıdu'l-hasene'sine («Sadakutu's-sırn» maddesi) bakınız. Buhörî (7/72, et-Tıbb/12). Müslim (hadis nu. 2557, el-Birr/6) ve Ebû Dâvud (1/393, ez-Zekâh 45) şu mealde bir hadis rivayet ederler: «Kim rızkının genişletilmesi ve ecelinin geriye bırakılmasını arzu ederse hısım-akrabasmı ziyaret etsin.»

[←275]

[79] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 153.

[←276]

[80] el-En’âm, 6/28 154

[←277]

Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 153-154.

[81] Su beyt için bk. Divânu'i-Hüzeliyyîn, birinci kısmı. s. 19. Tübbe'; Meşhur Tübbaiyye zırhlarının, adına izafe ediligi Hımyer hükümdarlarındandır. Ebû Züeyb: Huveylid b. Hâlid b. Muharriş; Huzeyl oğullarından hem Câhiliyyet hem de İslâmiyet devrinde yaşamış büyük bir şâir. İslâmiyet devrinde Medine'ye yerleşmiş, savaşlara ve fetihlere katılmıştır. 27 h./648 m. yılında vefat etmiştir (el-A'lâm. 2/373).

[←278]

[82] el-Kamer, 54/49.

[←279]

[83] Sahîrvl Müslimde rivayet edilen Cibril hadiside (hadîs nu. 8, el-İmân/ 1 söyle bu-yurulur: Cibril ona: imâm haber ver diye sordu. Rasûlüllah ise şöyle buyurdu: «Allah’a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine ve âhiret gününe iman etmendir, ayrıca hayır ve şerriyle birlikte kadere Inanmandır. Difler bir rivayette (haaîs nu. 10) ise “kaderin tamamına İman etmendir» buyurulur.

[←280]

[84] Bu kudsî hadîs İçin bk. Sayûtî, el-Camlu’s-sagîr, : -M , ı . A maddesi; Aliyyul-Kaarî, ei- Ahâdisû‘t-kudsiyye, 11. hadis.

[←281]

[85] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 155-156.

[←282]

[86] el-Kasas. 28/56.

[←283]

[87] Fâtır,35/8.

[←284]

[88] eş-Şûrâ, 42/52.

[←285]

[89] el-İsrâ. 17/9.

[←286]

[90] ervNisâ,4/119.

[←287]

[91] İbrahim. 14/36.

[←288]

[92] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 157-158.

[←289]

[1] Hasan b. Yesâr el-Basrî, Ebû said; tabiîdir. Basraîıların imamı ve asrındaki müslü-manların allâmssi idi. Menâkıbı zengindir. Dillerde dolaşan güzei sözleri vardır. 110 h, /728 m. yılında vefat etmiştir (el-A'lâm, 2/242).

[←290]

[2] Hasan-ı Basrî, münafıklık alâmetlerine dair meşhur hadîs-i şerife istinad ederek büyük günah işleyen kimse için «münafıktır» demiştir. O, bu hadîste zikredilen üç kötü haslet dışındaki günahları da ma’siyet olma bakımından bu hasletlerle mü-sâvî kabul etmiştir (bk. el-Kifâye, varak 79a). «Rivayet olunduğuna göre Atâ, Ha-san-i Basrî‘nin bu görüşünden haberdar olduğu zaman kendisine şöyle bir haber göndermiş : Yûsuf aleyhisselâmın kardeşleri onu kuyuya atmak suretiyle emanete hiyanet ettiler, «Yûsuf’u kurt yedi» demekle yalan söylemiş oldular, «Biz onu mutlaka koruyacağız» va’dinden de caydılar; oniar bütün bunlarla münafık mı oldular? Hasan-i Basrî bu haberi alınca, «Aîö’ doğru söylüyor» demiş ve daha önce benimsediği görüşten rucû’ etmiştir» (el-Î‘timöd, varak 87b).

[←291]

[3] et-Tahrim, 66/8.

[←292]

[4] el-İ‘timâf da şöyle denilmektedir (varak 86a): «Sahih olan biz Ehil sünnetin söylediğidir. Çünkü Cenâb-ı Hak, «Ey iman edenler, öldürülenler hakkında size kısas farzedildi» (el-Bakara, 2/178) buyurarak kasden adam öldüren kimseye mü‘min adını yermiştir, halbuki kati büyük bir günahtır. Şu âyette de durum aynıdır; «Eğer mü‘minlerden iki zümre birbirlerini öldürürlerse aralarını barıştırın» (el-Hucuröt. 49/ 9). … Bir de şu âyet-i kerîmeye bakalım : «Ey iman edenler, ölüm herhangi birinizin karşısına gelip çattığı zaman vasiyet ettiğiniz takdirde içinizden adalet sahibi İki şahid tutun…» (el-Mâide, 5/106). Eğer adaletin yokluguyla iman ortadan kalkacak olsaydı âyette sadece «içinizden iki şâhid» denilirdi, çünkü âyet-i kerimenin başı zaten müminlere hitâb ile başlamaktadır. Böylece mü‘min kimsenin adi de, gayr-ı adi d©, olabileceği sabit oldu. Üstâd (mâtürîdD, «et-Tevhid» inde böyle demıştir.l» (bk. Kllâbu"t-Tevhid, Dr, f, Huleyf neşri, Beyrut, 1970, s. 354).

[←293]

[5] et-Tevbe, 9/72.

[←294]

[6] Kaaf. 50/29.

[←295]

[7] el-Hacc, 22/47.

[←296]

[8] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 161-164.

[←297]

[9] en-Nisa, 4/93.

[←298]

[10] ervNlsû.4/14

[←299]

[11] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 164.

[←300]

[12] İbni Cerîr et-Taberî. İbni Cureyc tankıyla İkrime'den rivayet ettiğine göre Ensâr-dan bir zât Mıkyes b. Subâbe'nin kardeşini öldürmüş, Rasûlüllah (s.a.) ona kardeşinin diyetini yermiş, oda kabul etmiş. Bir müddet sonra kardeşinin kaatiline saldırarak onu öldürmüş. Bunun üzerine Rasûl-i ekrem efendimiz de şöyle buyurmuştur; «Onu ne Harom'in içinde, ne de dışında emin klimam (hayat hürriyetini garanti etmem)». Söz konusu kişi Mekke'nin fethi gününde öldürülmüştür. İbni Cureyc, bu âyetin bahis konusu şahıs hakkında nazil olduğunu söylemiştir (bk. Lübâbu'n nukuul ve TaberîTefsiri, âyetin tefsirinde).

[←301]

[13] «Hulûd maddesinin bu «uzan müddet kalma» mânâsına kullanılması zikrine ihtiyaç hissettirmeyecek derecede çok yaygındır» (Şerhu'l-Umde, Carullah Kütüphanesi, nu. 1164, varak 36b.)

[←302]

Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 164.

[14] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 165.

[←303]

[15] Âl-ilmrân, 3/159.

[←304]

[16] Muhammed, 47/19.

[←305]

[17] el-Müddessir, 74/48.

[←306]

[18] Sünen-i Ebî Dövûd. 2/537, es-Sünen/20; Sunen-ı Tirmızı, hadîs nu. 2435-ned-i Ebî Dâvûd et-Tayâlisî, s. 270, Hz. Enes’den; el-makaasıdu l-hasene. nu.597.

[←307]

[19] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 165.

[←308]

[20] er-Rahmân, 55/60.

[←309]

[21] eş-Şûrâ, 42/40,

[←310]

[22] el-Câsiye, 45/21.

[←311]

[23] el-Kalem, 68/35-36

[←312]

[24] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 165-166.

[←313]

[25] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 166.

[←314]

[26] e!-Kehf, 18/49.

[←315]

[27] en-Nisâ'4/31.

[←316]

[28] en-Nisâ1 4/48,116.

[←317]

[29] Ehl-i sünnet âlimleri metinde yer alan en-Nisâ' sûresinin 31, öyetindeki «kebâir» kelimesini «küfür» ile tefsir etmişlerdir. Bu tefsir karşısında kendilerine şöyle bir soru yöneltilebilir: «Kebâir» den maksad küfür olsaydı -küfür tek olduğundan kelime cemi' değil, müfred olurdu. Müellif cevaben diyor ki : Küfür mânâsına alınan «kebâif»in cem'i olarak kullanılması âyette kendilerine hitâbedilen kişilerin cemi' sıygasıyla anılmasına denk gelmesi içindir. Sanki muhâtab sayısınca küfür varmış gibi, her birinin İrtikâp edebileceği küfür kasdolunmuştur. Böylece her bir ferdö bir küfür tekabül edecek şekilde «küfürler» mânâsına gelen (kebâir» sıygası kullanılmıştır. Nitekim Araplar, «Topluluğun her bir ferdi kendi hayvanına bindi» «mânâsına» Topluluk hayvanlarına bindiler,..» derler.

[←318]

[30] bk, el-Bahru'l-muhit, 3/233; Tefsiru'I-Keşşaf, 1/503,

[←319]

[31] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 167.

[←320]

[32] Muhammecl b. Muhammed b. Amed , Ebûl-Fadl; Merv'li, Hâkim eş-Şehîd diye tanınmış, kadı ve vezir. Devrinde Merv şehrinin bilgini ve Hanefîlerin imamı idi. 334 h. /945 m. yılında Rey'de şehid edilmiştir (el-A'lâm, 7/242; el-Cevâhiru'l-mudıyye, 2/112). el-Muntekaa, bu zâtın Hanefî fıkhına dair bir eseri olmakla beraber nüshası mevcûd değildir (bk. Keşfij^-Zunûn, 2/1851; Tabakatu'l-kefevî, varak 68a).

[←321]

[33] eHsrâ’ 17/36.

[←322]

[34] el-En'âm.6/74.

[←323]

[35] eş-Şuarâ, 26/69-70.

[←324]

[36] el-Enbiyâ1 21/52.

[←325]

[37] el-A'râf, 7/185; Kaaf, 50/6.

[←326]

[38] el-A’raf, 7/184; er-Rûm. 30/8.

[←327]

[39] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 168-170.

[←328]

[40] Bu zâtın adı gerek elimizdeki el-Bidâye nüshalarında, gerek Makaalâtül-islâmiyyîn'de (1/151) «el-Hüseyn es-Sâfihî» olarak geçmektedir. Tabakaat kitabla-rında ise şöyle kaydedilmiştir: el-Hasan b. Salih (b. Salih) b. Hayy el-Hemedani es-Sevrl el-Kûfi, Ebû Abdillah;Zeydiyyenin Betriyye koluna mensûb âlimlerinden, fakîh müetehid, kelâm âlimi ve hadîs ehlinden. 168/ h. /785 m. tarihinde vefat etmiştir (bk. Fıraku'ş-Şîa, s. 57; Tehzîbu't-Tehzîb, 2/285; Mîzânu'l-İ'tidâl, 1/230; TûsTnin Fihristi, 50/1; el-Ensâb, varak 347 a-b; el-A'lâm, 2/208).

[←329]

[41] MuhammedZöhidel-Kevserî‘nintahkîkıyia, Kahire, 1367 h. baskısından s. 12-13.

[←330]

[42] el-Hüseyn b, el-Fadl b. Umeyr ei-Becelî, Ebû Alî; Küfede ve Nisâburda bulunmuş, müfessir; 284 h. /897 m. yılında vefat etmiştir CTabakaatü'l-müfessirîn, nu.33).

[←331]

[43] Yûsuf, 12/Î7.

[←332]

[44] Sahîh-I Buharî, 1/11, öl-İman/17,102. es-SalörY /28; Muşum, hadfc nu. 20-22 ef-lman/8; Sünen-I bnf Mâce, hadfe nu. 3927-3929, el-Rten/1.

[←333]

[45] el-Bakara, 2/227.

[←334]

[46] Töh.20/112.

[←335]

[47] et-Hucurât. 49/14.

[←336]

[48] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 171-172.

[←337]

[49] Mukallid : Aklî veya nakfi bir delit aramaksızın başkasına ait söz veya fl'lin doğruluğuna inanan, ona bağlanan kimse, demektir.

[←338]

[50] Süfyân b. Saîd b. Mesrûk es-Sevrî, Ebû Abdillah; Hadis ilminde bütün mü‘minlerin emîri, hadis hıfzında hüccet. Bu ilme dair «el-Cömiu’l-kebîr» ve «el-Câmiu’s-sağîr» adlı eserleri ve «Ferâiz» mevzuunda kitabı vardır. 161 h. /778 m. yılında vefat etmiştir (el-Cevâhir, 1/250; el-A’lâm, 3/158).

[←339]

[51] Mâlik b. Enes b. Mâlik el-Asbahî el-Hımyerî, Ebû Abdiilah; Ehl-i sünnetin dört mez-heb imanlarından biri, Eserleri vardır, 179 h./795 m. yılında vefat etmiştir (el-A'lâm, 6/128).

[←340]

[52] Abdurrahman b. Amr b. Yuhmid el-Evzâî CEvzû' kabilesinden) Ebû Amr; Fıkıh ve takvada Şam ülkesinin imamı. Fıkıh mevzuunda «es-Sünen»i İle «ei-Mesâil» adlı eserleri vardır. 157 h./774 m. yılında vefat etmiştir (el-A'lâm, 4/94).

[←341]

[53] Alî b Saîd er-Rüstügfenî, Ebû'l-Hasen; Hanefi bir fakın, Semerkandlî (Rüsrügfen Se-merkand köylerin dendir), Mâtürîdînin ögrencilerindendi. 354 h. /956 m. yılında vefat etmiştir (el-Cevâhir. 1/362; et-A'lâm. 5/102).

[←342]

[54] Müellif şu âyet-i kerimeye işaret etmektedir. meâ!en;«Kendilerlne Kitâb verdiğimiz kimseler o Peygamberi öz oğulları gibi tanırlar, öyle İken içlerinden bir zümre - bilip durdukları halde-habire hakkı gizlerler» (el-Bakara, 2/146).

[←343]

[55] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 173-174.

[←344]

[56] el-Entöl.8/2

[←345]

[57] «Teceddüd-i emsal» için s. 137 deki 7 numaralı dipnotuna bakınız, el Kifâye'de şöyle denilmektedir, (varak 89b): «Benzerlerinin devamlı yenilenmesi yoluyla imanın ziyadeleşmesi mânâsı da ihtimal dahilindedir. Çünkü imanın (insan nefesinde) devamı ancak bu yolla düşünülebilir. 2ra iman bir arazdır, araz iki zaman içinde devam edemez, onun devamlılığı ancak benzerlerinin ardarda yenilenmesiyle mümkün olur.»

[←346]

[58] el-Bakara, 2/34

[←347]

[59] lafa daha ziyâde maziye doğru devamlılık arzeden bir mânâ İfade eder W türkçede «îdi» diye karşılanır. İse başka şekle girme (îahavvüi) manas taşır ve «oldu» diye karşılanır. Metindeki ayet-i kerimede İse mânâsı ifade eder ve âyet «kâfirlerden oldu» diye tercüme edilir. Böylece «kâfir» vasfi şeytana sonra verilmiş olur.

[←348]

[60] Hûd. H/43.

[←349]

[61] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 174-176.

[←350]

[62] Ebû Davud'un, Sünen'inde (2/192. el-Cenâiz/67) Osman b. Affân'dan rivayet ettiğine göre Peygamber efendimiz (s.a.) ölüyü defnetme işini bitirince kabrin üzerinde durur ve «Kardeşiniz için Allah'tan mağrifet isteyiniz, onun için sükûnet dileyiniz, zira o, şu anda so.rguya çekilmektedir» buyururdu.

[←351]

[63] Bu hadîs için bk. el-Câmiu's-sagîr, «Tenezzehû» maddesi. Kabir a2abı hakkında vârid olmuş hadisler için bk. Sahih-i Buhârî, 1/60, el-Vudû'/55; Sahih-i Müsiim, hadîs nu. 292, el-İmân/34; Sünen-i Ebî Dâvûd, 1/5, et-Tahâre/11; Tirmizi, hadîs nu., 70, İbni Kesir Tefsiri. İbrâhîm, 14/27 âyetinde.

[←352]

[64] el-Hacc, 22/7.

[←353]

[65] Yâsîn. 36/78-79,

[←354]

[66] el-İsrâ, 17/13.

[←355]

[67] bk.el-İsrâ1 17/71; el-Haakka, 69/19-26; el-İnşikaak, 84/*7, 10.

[←356]

[68] el-A'râf. 7/8.

[←357]

[69] ÂH İmrân. 3/133.

[←358]

[70] el-Bakara, 2/24; Âl-Î İmrân. 3/)31.

[←359]

[71] en-Nisâ,4/57, 122, 169; el-Ahzâb, 33/65.

[←360]

[72] Cennet ehlinin kavuşacağı nimet ve cehennem ehlinin dûçâr olacağı azap hakkında bk. Tafsîlü âyâîi'l-Kurân, «el-Akaaid-Cehennem-el Cenneh.»

[←361]

[73] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 177-178.

[←362]

[1] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 179.

[←363]

[2] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 180.

[←364]

[3] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 180.

[←365]

[4] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 180.

[←366]

[5] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 180.

[←367]

[6] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 180.

[←368]

[7] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 180.

[←369]

[8] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 180.

[←370]

[9] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 180.

[←371]

[10] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 181.

[←372]

[11] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 181.

[←373]

[12] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 181.

[←374]

[13] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 181.

[←375]

[14] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 181.

[←376]

[15] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 181.

[←377]

[16] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 181.

[←378]

[17] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 181.

[←379]

[18] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 182.

[←380]

[19] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 182.

[←381]

[20] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 182.

[←382]

[21] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 182.

[←383]

[22] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 182.

[←384]

[23] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 182.

[←385]

[24] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 182.

[←386]

[25] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 183.

[←387]

[26] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 183.

[←388]

[27] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 183.

[←389]

[28] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 183.

[←390]

[29] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 183.

[←391]

[30] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 183.

[←392]

[31] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 183.

[←393]

[32] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 183.

[←394]

[33] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 183.

[←395]

[34] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 183.

[←396]

[35] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 183.

[←397]

[36] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 184.

[←398]

[37] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 184.

[←399]

[38] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 184.

[←400]

[39] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 184.

[←401]

[40] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 184.

[←402]

[41] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 184.

[←403]

[42] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 184.

[←404]

[43] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 184.

[←405]

[44] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 184.

[←406]

[45] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 184-185.

[←407]

[46] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 185.

[←408]

[47] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 185.

[←409]

[48] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 185.

[←410]

[49] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 186.

[←411]

[50] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 186.

[←412]

[51] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 186.

[←413]

[52] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 186.

[←414]

[53] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 186.

[←415]

[54] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 186.

[←416]

[55] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 186.

[←417]

[56] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 186.

[←418]

[57] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 186-187.

[←419]

[58] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 187.

[←420]

[59] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 187.

[←421]

[60] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 187.

[←422]

[61] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 187.

[←423]

[62] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 187.

[←424]

[63] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 187.

[←425]

[64] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 187.

[←426]

[65] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 187.

[←427]

[66] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 188.

[←428]

[67] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 188.

[←429]

[68] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 188.

[←430]

[69] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 188.

[←431]

[70] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 188.

[←432]

[71] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 188.

[←433]

[72] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 188-189.

[←434]

[73] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 189.

[←435]

[74] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 189.

[←436]

[75] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 189.

[←437]

[76] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 189.

[←438]

[77] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 189.

[←439]

[78] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 190.

[←440]

[79] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 190.

[←441]

[80] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 190.

[←442]

[81] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 190.

[←443]

[82] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 190.

[←444]

[83] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 190.

[←445]

[84] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 190.

[←446]

[85] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 190.

[←447]

[86] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 190.

[←448]

[87] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 190.

[←449]

[88] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 190-191.

[←450]

[89] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 191.

[←451]

[90] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 191.

[←452]

[91] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 191.

[←453]

[92] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 191.

[←454]

[93] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 191.

[←455]

[94] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 191.

[←456]

[95] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 192.

[←457]

[96] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 192.

[←458]

[97] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 192.

[←459]

[98] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 192.

[←460]

[99] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 192.

[←461]

[100] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 192.

[←462]

[101] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 192.

[←463]

[102] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 192.

[←464]

[103] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 192.

[←465]

[104] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 192-193.

[←466]

[105] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 193.

[←467]

[106] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 193.

[←468]

[107] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 193.

[←469]

[108] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 193.

[←470]

[109] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 193.

[←471]

[110] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 193.

[←472]

[111] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 193-194.

[←473]

[112] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 194.

[←474]

[113] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 194.

[←475]

[114] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 194.

[←476]

[115] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 194-195.

[←477]

[116] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 195.

[←478]

[117] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 195.

[←479]

[118] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 195.

[←480]

[119] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 195.

[←481]

[120] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 195.

[←482]

[121] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 195.

[←483]

[122] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 195.

[←484]

[123] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 195.

[←485]

[124] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 196.

[←486]

[125] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 196.

[←487]

[126] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 196.

[←488]

[127] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 196.

[←489]

[128] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 196.

[←490]

[129] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 196.

[←491]

[130] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 196.

[←492]

[131] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 196.

[←493]

[132] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 196.

[←494]

[133] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 196.

[←495]

[134] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 197.

[←496]

[135] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 197.

[←497]

[136] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 197.

[←498]

[137] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 197.

[←499]

[138] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 197.

[←500]

[139] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 197.

[←501]

[140] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 197.

[←502]

[141] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 197.

[←503]

[142] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 197.

[←504]

[143] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 197.

[←505]

[144] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 197-198.

[←506]

[145] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 198.

[←507]

[146] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 198.

[←508]

[147] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 198.

[←509]

[148] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 198.

[←510]

[149] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 198.

[←511]

[150] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 198-199.

[←512]

[151] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 199.

[←513]

[152] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 199.

[←514]

[153] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 199.

[←515]

[154] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 199.

[←516]

[155] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 199-200.

[←517]

[156] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 200.

[←518]

[157] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 200.

[←519]

[158] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 200.

[←520]

[159] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 200.

[←521]

[160] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 200.

[←522]

[161] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 200.

[←523]

[162] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 200.

[←524]

[163] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 200.

[←525]

[164] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 200-201.

[←526]

[165] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 201.

[←527]

[166] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 201.

[←528]

[167] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 201.

[←529]

[168] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 201.

[←530]

[169] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 201.

[←531]

[170] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 201.

[←532]

[171] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 201-202.

[←533]

[172] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 202.

[←534]

[173] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 202.

[←535]

[174] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 202.

[←536]

[175] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 202.

[←537]

[176] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 202.

[←538]

[177] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 202.

[←539]

[178] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 202.

[←540]

[179] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 202-203.

[←541]

[180] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 203.

[←542]

[181] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 203.

[←543]

[182] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 203.

[←544]

[183] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 203.

[←545]

[184] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 203.

[←546]

[185] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 203.

[←547]

[186] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 203.

[←548]

[187] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 203.

[←549]

[188] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 203.

[←550]

[189] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 203-204.

[←551]

[190] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 204.

[←552]

[191] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 204.

[←553]

[192] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 204.

[←554]

[193] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 204.

[←555]

[194] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 204.

[←556]

[195] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 204.

[←557]

[196] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 204.

[←558]

[197] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 204.

[←559]

[198] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 204-205.

[←560]

[199] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 205.

[←561]

[200] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 205.

[←562]

[201] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 205.

[←563]

[202] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 205.

[←564]

[203] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 205.

[←565]

[204] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 205.

[←566]

[205] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 205.

[←567]

[206] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 205.

[←568]

[207] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 205.

[←569]

[208] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 205.

[←570]

[209] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 206.

[←571]

[210] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 206.

[←572]

[211] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 206.

[←573]

[212] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 206.

[←574]

[213] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 206.

[←575]

[214] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 206.

[←576]

[215] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 206.

[←577]

[216] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 207

[←578]

[217] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 207.

[←579]

[218] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 207.

[←580]

[219] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 207.

[←581]

[220] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 207.

[←582]

[221] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 207.

[←583]

[222] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 207.

[←584]

[223] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 207.

[←585]

[224] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 207.

[←586]

[225] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 207.

[←587]

[226] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 207-208..

[←588]

[227] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 209.

[←589]

[228] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 208.

[←590]

[229] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 208.

[←591]

[230] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 208.

[←592]

[231] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 208.

[←593]

[232] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 208.

[←594]

[233] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 208.

[←595]

[234] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 208-209.

[←596]

[235] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 209.

[←597]

[236] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 209.

[←598]

[237] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 209.

[←599]

[238] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 209.

[←600]

[239] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 209.

[←601]

[240] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 209.

[←602]

[241] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 209

[←603]

[242] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 219-210..

[←604]

[243] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 210.

[←605]

[244] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 210.

[←606]

[245] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 210.

[←607]

[1] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 13-15.

[←608]

[1] Abdülkadir el-Kuraşî, el-Cevâhiru’l-mudiyye, 1/124, Temimi, eî-Tabakâtü‘s-seniyye, var. 112b. Kâtib. Çelebi, Süllemu’l-vusûl, var. 38a.

[←609]

[2] Münâzarât, s. 7, 13.

[←610]

[3] Abdülkadir el-Kuraşî, ayn. esr. el Ensâb kısmı.

[←611]

[4] Keşfu'z-zunûn, 2/1496

[←612]

[5] Hediyyetü'l-ârifîn, 1/87, Brock, Suppl. 1/643

[←613]

[6] F. er-Râzî, Münâzarât, s, 14.

[←614]

[7] İsmâTI Paşa'nın Keşfu'z-zunûn Zeyl'inde (1/69, 2/371) vefat tarihini 508 göstermesi bir zühul eseri veya istinsah ve baskı hatası olmaktan ileriye geçemez. Nitekim Hediyyetu'l-ûrifin'de (1/87) bu tarih 580 olarak geçer. Kefevî ile LuknevTnin taba-kâtlarında vefat gününün 6 safer diye kaydedilmesi de bu nevi bir hata olmalıdır.

[←615]

[8] Abdülkâdir el-Kuraşî, el-Cevâhiru’l-mudİyye-1/124, İbn Kutluboga, Tâcu’t-terâcim, var. 4a, Ta bakâtu’l-Kefevî, var. 138b. Tabakâtu’î-Temİmî, var. 112b, Keşfu’z-zunûn. 2/1496-1500, Süllemu’f-vusûl, var,38a,Zey!ü Keşfi’z-zunûn, 1/69, 2/371, Hediyyetü‘l-ârifîn, 1/87, Lüknevî, el-Fevâidü‘l-behiyye,s. 42, Brockelmann, Suppl, 2/643.

Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 19-20.

[←616]

[9] el-Cevâhiru'i-mudiyye, 2/82.

[←617]

[10] A.g.e, 1/322, Zıriklî, el-A'lâm, 4/158

[←618]

[11] S. 45, 74; 141,160.

[←619]

[12] s. 156, 157,329.

[←620]

[13] 5.24-25.

[←621]

[14] s. 243,

[←622]

[15] Suppl. 3/1221

[←623]

[16] Bk. Ebu'l-Berekât en-Nesefî, el-1'flmâd, var. 35a-37a

[←624]

Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 20-21.

[17] Râzî, Münâzarât, s. 7-9. 22

[←625]

[18] A.g.e.s. 9-12.

[←626]

[19] A.g.e.s. 13-14.

[←627]

[20] A.g.e.s, 14.

[←628]

[21] Var.35a.-37a. 24

[←629]

[22] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 21-24.

[←630]

[23] Tâcu’t-îerâcim, var. 4a.

[←631]

[24] et-Tabakâtu's-seniyye, var, 112b.

[←632]

[25] Var. 38a.

[←633]

[26] 1/1751.

[←634]

[27] 1/87

[←635]

[28] 2/322-323.

[←636]

[29] Şaşılacak bir tesadüftür ki Mergînûnrnin fıkha dair Bidûyetu'l-mubtedf adı bir eseri ve şerhi el-Hidaye'si olduflu gibi müellifimiz es-Sâbûnînln de el-Bidûye'si ve bundan İhtisar ettiği el-Kifaye fîl-hldaye'si vardır. Biraz sonra görüleceği gibi bu sonuncuya kısaca el-Hlaaye de denilmektedir. Ayrıca Mergînûnrnin el-Hidaye'sI üzerine yazılan şerh, haşiye ve ta'iikatin bir kısmının adı el-Kifûye'dir (bk. Keşfu'z-zunûn, 2/2031 v,dd.) Açıklamaya çalıştığımız hatanın sebeplerinden biri de bu İsim benzerliği olabilir.

[←637]

[30] Abdulkâdlr el-Kuraşî, el-Cevahlr, 1/398, K. Çelebi, Keşfu'z-zunün. 2/1749, Brock. GAL 1/382.

[←638]

[31] Keşfu'z-zunün 2/1749,2034 - 2035, Zeylü Keşfi'z-zunün, 2/595, Hedlyyetü'1-ûrlfln, 1/790. Brock, Suppl. 1/657.

[←639]

[32] Bk. Keşfu'z-zunün, 2/1749,2rikrî. el-A'lâm, 8/115

[←640]

[33] Keşfu'z-Zunûn 2/2040, el-Fevaidu'l-Behiyye, s. 42, Zeylu Keşfl'z-Zunûn, 1/169,2/371, Hedivyetü'i-Ârifin, 1/87,

[←641]

[34] Müellif el-Bidâye'slnin mukaddimesinde kitabını bu isimle anar.

[←642]

[35] 2/1500

[←643]

[36] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 25-27.

[←644]

[37] el-Kifâye. var. 45b.

[←645]

[38] Suppl. 2/262. Brockelmann’ı yanıltan şey Dâru’l-kütübi’l-Mısrıyye Fihristinin (Kai-ro2) bahis mevzuu ettiği ve 838 hicri yılında istinsahı tamamlanan, SöbûnTye ait bir el-Munîakâ nüshasının bu istinsah tarihi olsa gerektir (bk. 5/265).

[←646]

[39] el-Cevöhiru'l-mudiyye, 1/362, Taba kutu'I-Kef evi, var. 72a. Ziriklî, el-Alâm 5/102.

[←647]

[40] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 27-29.

[←648]

[41] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 29-30.

[←649]

[42] Varak numaralan Lâleli. 2426 nüshasına aittir. 30

(*)Bk. Sahıhu'l-Buhârl. 4/112,K. el-Enblyâ/48.

[←650]

[43] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 30-32.

[←651]

[44] Kâtlb Çelebî, Keşfu’z-zunûn, 2/1499-1500,2040, SüllemuVvusûl, var. 38a. Luknevî, el-Fevâîdu’l-Behiyye, s. 42, İsmâ‘il Paşa”, Z. Keşfl’z-zunûn, 1/169, II. 371. Hediyye-tü‘l-ârifîn 1/87, Brock.Suppl. 1/643,3/1221

[←652]

[45] Aynca bk. Brockeimann, Suppl. 1/643.

[←653]

Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 32-33.

[46] RÛZÎ, Munazarât, s, 14.

[←654]

[47] Nesefî. Tebsırcrtu’l-edllle, Fatih ktp. nu, 2907.

[←655]

[48] Sâbûnî, el-Muntaka, Lâleli ktp, nu. 2426, var. 6a,

[←656]

[49] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 33-34.

[←657]

[50] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 34-35.

[←658]

[51] Brockelmann’ın Veüyyuddîn, 260 numarada kayıtlı olarak gösterdiği nüsha (Suppl, 1/643) Söbûnrnin el-Bidâye’si olmayıp Musannifek’e (ölm. 875/1470) ait Fatiha Tefsiridir. el-Sidâye’nin diğer nüshaları için bk. Brock. ayn. esr, Brockel-mann’ın Esad Ef. ktp, nu. 1263 te kayıtlı gösterdiği «Akîdetu’s-Sâbûnî» uslûb, tertip ve ruh bakımından bizim müellife ait olmadığı anlaşılmaktadır.

[←659]

[52] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 35-36.

[←660]

[53] Eserin metnini neşre hazırladıktan sonra tab' İmkânı bulamadan aynı kitabın Dr. Fethuüah Huleyf tarafından neşredildigine muttali1 oldum (İskenderiyy©. 1969). Ebû Mansûr el-Mötüridînin Kitöbu't-îevhîd'inl de neşreden Dr. Huieyf. öyle anlaşılıyor ki ei-Bidâyenln tahkîkı için fazla emek sarf etmemiş, gerekli titizliği göstermemiştir. Biri Almanya'da CTübingen,Wiihelmstr.32 Ms. or.Wetzstein II. 1721). diğeri de İspanya'da (Real Biblioteca de El Escorial, Ms. No 1603) oulunan iki yazma nüshaya istinad ederek meydana getirdiği metinde az sayılmtyacak derecede hatalar mevcuddur. Naşirin Türkiye'de mevcut el-Bidöye nüshalarından habersiz olduğu anlaşılmaktadır. Aynı şekilde naşir, Sâbûnrnin el-Munteka'stna da muttali' olamamıştır. Ben matni tercüme ederken naşirin istinad ettiği bu iki nüsha ile de mukabelede buluncum- Tercih ettiğim bir kaç farklı kelime «Nüsha farkları» böiümünde gösterilmiştir.

[←661]

[54] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 37-40.

[←662]

[55] Sâbûnî, Nesefi ailesinin kendisinden önceki zevatından mütessir olduğu gibi kendisinden sonrakilere de tesir etmiştir. Şeyh Reşîduddîn ile yaptığı münazarayı el-i'timâd sahibi kitabında dercetmiştir (bk. s. 15). Bu münasebetle el-Bidâye metninde geçen muğlâk kısımların şerhi sadedinde el-İ'timâd'dan nakiller yapmayı uygun bulduk.

[←663]

[56] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 40.

[←664]

[57] Bu eserler bu kısmın başındaki bibliyografyada zikredilmiştir. Başlıcaları şunlardır: Râöıb ei-İsfahânî, el-Mufredat; Gazzalî, el-Maksadu’l-esnâ;_eş-Şörîf el-Curcânî, et-To’rîföt; Muhammed b. Yûsuf es-Senûsî, Cumleîu’l-hakâik; Âmidî, el-Mubîn; İslâm Ansiklopedisi, Fırka ve zümre adları için de şu kitablara başvurulmuştur: Eş‘arî Ma-kaalât; Bâkıllânî, el-Temhîd; İsferâyînî, et-Tebsîr; Bağdadî, el Fark; Hayyat, el-İntisâr; Şehristâni, el-Millel; Deylemi, Beyânu mezhebi’l-Batiniyye: Sırrî-i GirîdE, Arâu’l-milel; İzmirli, Muhassalü‘l-kelam ve Yeni ilm-i kelâm; İrfan Abdülhamîd. Dirâsât.

[←665]

[58] Nûreddin Es-Sâbûnî, Mâtüriyye Akaidi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 40-41.